ПОНЕДЕЛНИК

**СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЯ,
ПОЛИТИКА И КУЛТУРА**

година двадесет и втора

1/2

София, 2019

Александър Лилов

Основател и главен редактор (1998–2013)

Редакционен съвет:
Янаки Стоилов *(председател)*
Александър Симов
Андрей Пантев
Анна Лилова
Васил Проданов
Васил Сгурев
Иван Ангелов
Кольо Георгиев
Юрий Борисов

Издателски съвет:
Емил Костадинов *(председател)*
Георги Аврамов
Георги Григоров
Димитър Георгиев
Иван Драганов
Орлин Иванов
Тодор Канев

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Главен редактор: **Димитър Генчев**

Заместник главен редактор: **Павел Писарев**

Редактори: **Генка Николова**
Харалампия Чунева
Владимир Трифонов
Иван Динков-младши

АДРЕС НА РЕДАКЦИЯТА

София, Позитано 20
Тел./факс: 02/944-39-22
www.ponedelnik.bg
e-mail: ponedelnikcsi@abv.bg

Център за стратегически изследвания „Александър Лилов"
към НС на БСП
ISSN 0861–6620

Ръкописи се приемат в обем до 15 страници и не се връщат.

Този брой, както и предишни книжки могат да бъдат намерени
в редакцията на списанието.

Печат ЕКСПЕРТПРИНТ ЕООД

Съдържание

ПОНЕДЕЛНИК
СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЯ, ПОЛИТИКА И КУЛТУРА

Мисли и афоризми 5

Теория

Васил Проданов Системната криза на неолиберална капитализъм 9

Ричард Улф Капитализмът не е „пазарна система" 19

Светла Тошкова „Един друг свят е възможен" (Концепции за бъдещето на капитализма) 23

Ивка Цакова Марксистки обяснения за възхода на съвременната олигархия 35

Александър А. Бирюков Прекариат или завръщане на пролетариата? (Размишления за книгата на Гай Стендинг „Прекариатът – новата опасна класа") 49

Международна политика

Дилян Начев Размисли за движението на „жълтите жилетки" 57

Пламен Милев Политическата обстановка във Франция 62

Боян Балев Европейските социалистически визии преди май 2019 68

Владимир Трифонов САЩ – Русия: ядреният кошмар се завръща 95

Общество

Димитър Нинов Основни искания на пенсионерите и възможности за тяхното финансиране 117

Съдържание

История

Борис Боев — Българската „дирижирана демокрация“ (1937–1939) в дневника на Васил Митаков — 131

Култура

Никола Инджов — Непротиволитературствувателствувайте — 137

Боян Ангелов — Стихове — 144

Показалец

Показалец на статиите и материалите, публикувани в списанието през 2018 година — 149

Изкуството не е нищо друго освен чувство. Но без знанието за обема, пропорциите, цветовете, четките и сръчните ръце всяко живо чувство ще бъде парализирано.

Изкуството е един голям урок за искреността. Истинският художник винаги изобразява това, което мисли, и не се страхува да смаже съществуващите норми. По този начин той учи на искреност себеподобните си.

Изкуството възниква само когато има вътрешна истина.

За художника всичко е прекрасно, защото във всяко същество, във всяка вещ неговият проницателен взор открива характер, вътрешна истина, която проблясва чрез външната форма. И тази истина е самата красота. Благоговейно я изучавайте и в това приключение ще намерите истината.

Ако талантът ви е новооткрит, не очаквайте в началото голям брой поддръжници. Напротив, ще имате много врагове.

Задачата на художника е да отдели истината от заблудите.

Повече търпение! Не се надявайте на вдъхновение. Вдъхновението не съществува. Единствените добродетели на художника са мъдрост, точност, искреност, воля. Вършете си работата като честни работници.

Всички велики майстори изучават пространството. Именно в познанието на обема се крие тяхната сила. Запомнете едно – няма линии, има само обем. И когато рисувате, никога не мислете за контура, а за релефа. Релефът прави контура.

Огюст Роден

Огюст Роден *(1840–1917) е френски ваятел, един от най-големите майстори на скулптурата през XIX век в Европа, според мнозина – най-големият след Микеланджело. Той е сред основоположниците на импресионизма, които се бунтуват срещу каноните на буржоазното изкуство, срещу закостенялостта и сюжетната му ограниченост и търсят нови изразни средства, съсредоточавайки творческото си внимание главно в предаването на светлината, в изменението на външния вид на нещата под нейното въздействие, в багровото богатство на природата. Подчертаният стремеж към светлинни ефекти по повърхността на мрамора и бронза, динамичността на фактурата и ескизната моделировка на формата сродяват Роден с другите титани от ядрото на френската импресионистична школа – Едуард Мане, Едгар Дега, Клод Моне, Алфред Сисле, Камий Писаро, Огюст Реноар, до голяма степен Пол Сезан, Берта Моризо и Жорж Сьора.*

Тези качества на твореца се въплъщават още в една от първите му прочути скулптури – „Бронзовият век" (1876 г.), където образът на могъщия юноша се асоциира с пробуждащото се човечество. По това време Роден получава признание. Френското правителство откупува две негови работи – „Крачещият мъж" (1877 г.) и „Йоан Кръстител" (1879 г.). През 1880 г. му е възложено да скулптира входа на Академията за декоративни изкуства. Той създава ансамбъл, наречен „Портите към Ада", който е вдъхновен от „Божествена комедия" на Данте, „Цветя на злото" на Бодлер и „Страшният съд" на Микеланджело. Тази творба се оказва делото на неговия живот, но остава недовършена. Много от нейните детайли обаче заживяват свой живот като отделни произведения: „Целувката" (1886), „Мислителят" (1888), „Сенките", „Мимолетна любов" (1886) и други. През 1888 г. завършва една от най-известните си творби – скулптурната група паметник „Гражданите на Кале". Чрез нея с потресаващ реализъм и психологическо проникновение е разказано за шепа герои, които се жертват до-

броволно, за да спасят съгражданите си при обсадата на Кале по време на Стогодишната война между Англия и Франция.

Освен многото монументални фигури Роден оставя и блестящи скулптурни портрети на свои съвременници – интелектуалци и общественици: Виктор Юго, Бодлер, Балзак и други.

В началото на XX в. Огюст Роден е вече световноизвестен и всепризнат творец. През 1900 г. френското правителство му предоставя цял павилион на Световното изложение в Париж. Но проявява пренебрежение към личния му живот, оставя го да умре от измръзване, докато картините му са на топло.

Огюст Роден завещава всичките си творби на френския народ.

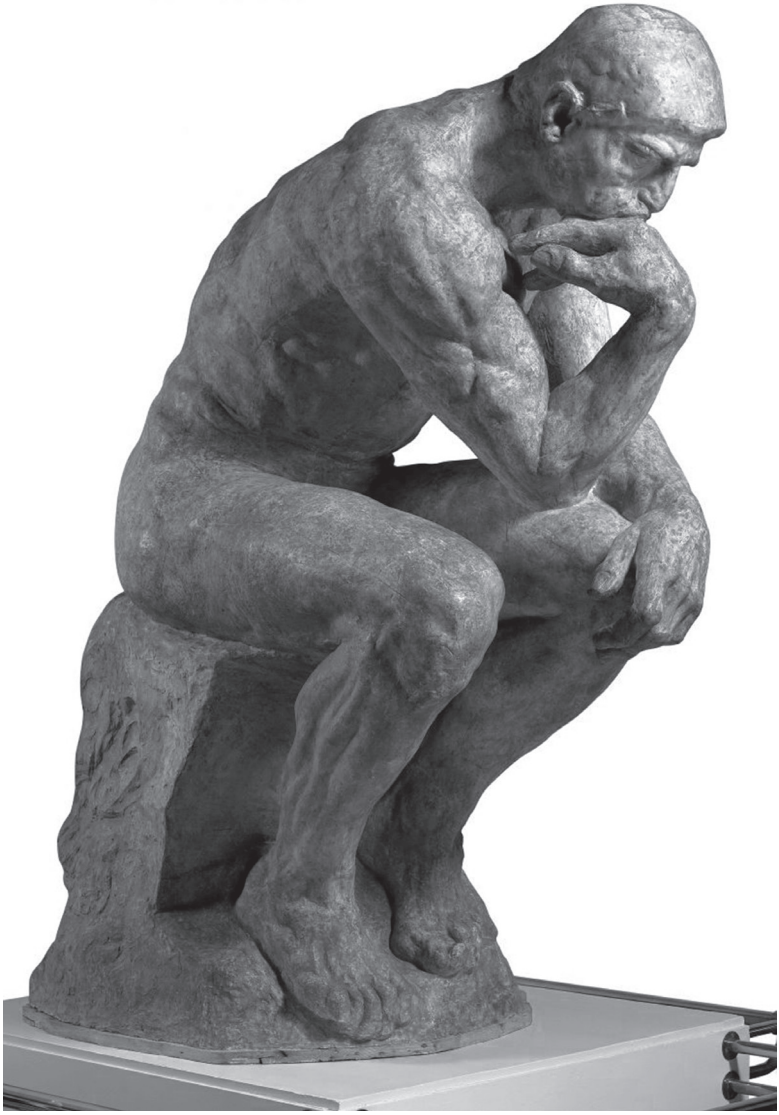

Огюст Роден

СИСТЕМНАТА КРИЗА НА НЕОЛИБЕРАЛНИЯ КАПИТАЛИЗЪМ

Васил Проданов

Васил Проданов *– член-кореспондент на БАН, професор, доктор на философските науки. Работи в областта на философията, социологията, етиката, политическите науки. Автор е на над 500 научни труда. Издал е над 20 книги, между които: „Познание и ценности" (1979), „Биосоциални ценности" (1982), „Личност и политика" (1988), „Глобалните промени и съдбата на България" (1999), „Гражданското общество и глобалният капитализъм" (2003), „Насилието в модерната епоха" (2003), „Бъдещето на философията" (2005), „Теория на българския преход" (2012), „Социология на философията" (2012). Бил е 20 години директор на Института за философски науки и на Института за философски изследвания към БАН.*

От времето, когато Маркс формулира своите идеи, до днес тяхното влияние и измененията, които претърпяват, преминават през различни етапи, свързани с промените на капитализма. Можем да разграничим

три големи цикъла на капитализма

Те са свързани с възходящо натрупване на капитала, с кризи, глобализация и деглобализация, мултиполярност и монополярност, технологични революции, доминиране на производствен или финансов капитал, стратегии на търсене и стратегии на предлагане на стоки и услуги.

Първият от тях е на класическия патримониален и дикенсов капитализъм, на класическата политикономия и на викторианска Англия през XIX век. При този капитализъм се разгръщат описаните от Маркс тенденции към засилваща се експлоатация на работническата класа и увеличаване на нейния брой, разгръщат се антагонизмите, работническото движение.

Вторият етап е на фордисткия, социален и кейнсиански капитализъм в държавите от капиталистическия център, както и на съветския и китайския държавен социализъм в полупериферията и периферията на световната система. Появява се след две световни войни и е резултат на силно изострените противоречия на капитализма през XX век. В капиталистическия център от тях се излиза с убийството на над 100 милиона души, със засилването на

преразпределителната функция на държавата и с агрегатното стимулиране на потреблението. В двете най-големи страни от полупериферията и периферията на капитализма това става чрез форми на догонващо планово развитие и държавен социализъм, минимизиращ максимално ролята на пазара.

Третият етап е на неолиберералния капитализъм, довел до рухване на източноевропейския социализъм, до успешна догонваща модернизация чрез китайската конвергентна форма на развитие, наречена „социализъм с китайски характеристики", и до публичната смърт на идеите на Маркс в Източна Европа и в развитите западни страни. Този поврат в развитието на капитализма започва след кризата в него през 70-те години на XX век, от която той за пореден път излиза чрез технологична революция – този път с помощта на третата индустриална революция, глобализацията на капитала и ерозията на националната държава.

Рухването на източноевропейския социализъм изглеждаше като окончателна победа на капитализма, но всъщност се превърна в предпоставка за засилване на неговите противоречия в резултат на неолиберералната глобализация и липсата на алтернативен образец. Това пролича в нарастваща степен след 2008 г. Така, скоро след като изглеждаше като че ли погребан, образът на Маркс се появи отново в световните медии и в публичното пространство.

Появиха се интелектуалци и групи, които все повече се радикализират в критиката си на капитализма. Двама от най-известните марксисти в света – Ален Бадиу и Славой Жижек, започнаха да провеждат от 2009 г. насам големи международни конференции на тема „Идеята за комунизма". Вече са проведени четири – в Берлин, Лондон, Ню Йорк и Сеул, а дебелите томове с доклади от тях могат да се свалят свободно от интернет.

Кои са противоречията, довели до системна криза днешния неолиберален капитализъм

и породили идейното „завръщане на Маркс" като мислител, който обяснява какво става и накъде върви съвременният свят?

Първо. Неолиберералната глобализация през последните години започна да възпроизвежда противоречия на капитализма, забелязани от Маркс още в „Комунистическия манифест", когато се разгръща интернационализацията, или т.нар. първа глобализация. Капитализмът успя да излезе от тези противоречия с помощта на две световни войни, унищожаване и преразпределение на голяма част от световното богатство, самозатваряне и засилване на регулацията за стимулиране на потреблението на определен етап. При неолиберералната глобализация от последните три десетилетия тези противоречия се разгръщат отново, но с неизмеримо по-голяма скорост и мащаби, което ги прави и неизмеримо по-непрогнозируеми. Затова думите „хаос", „разпад", „несигурност", „война" започват да доминират в описанието на ставащото край нас.

Второ. Имаме завръщане към Марксовото понятие за капитализъм като обществено-икономическа формация след множеството опити през последните десетилетия то да бъде подменено с понятия като „информационно общество", „постиндустриално общество", „общество на третата вълна", „рисково общество", „общество на късната модерност", „постмодерно общество", „мрежово общество", „демокрация" и какво ли още не. Оказва се, че нарастващата роля на информацията и знанието не е достатъчна сама по себе си да промени същността на капитализма, както смятат нашумели автори от рода на Алвин Тофлър или Даниел Бел, а и наивни перестройчици и новопокръстени „демократи" в Източна Европа.

Трето. Оказва се, че класите в Марксовия смисъл на думата не изчезват, въпреки че т.нар. индустриална работническа класа в развитите западни страни намалява, а се увеличават работещите в сферата на услугите. Продължават да съществуват милиони наемни работници, макар в зависимост от квалификацията, от търсенето и предлагането на съответния вид труд между техните доходи да има огромни разлики. Те са неизмеримо повече, отколкото по времето на Маркс. Сега само в Южна Корея има повече наемни работници, отколкото в целия свят по времето, когато Маркс и Енгелс пишат „Комунистическия манифест". Не е случайно, че днес дори Барак Обама, Джордж Сорос, Уорън Бъфет говорят за „класови разделения" и „класова борба" – термини, забравени от системните леви партии в Европейския съюз и у нас. Индустриалната работническа класа от времето на Марксовия капитализъм и средната класа от времето на капитализма на Кейнс в нарастваща степен са заменяни с прекариата на капитализма на Рейгън–Тачър–Тръмп–Юнкер. Показателно за възхода на прекариата е изследването на Принстънския университет, качено на неговия сайт, от което се вижда, че 94% от работещите на около 9 милиона нови работни места, създадени през последното десетилетие в САЩ, са на временна заетост или на срочен трудов договор, а постоянната и устойчива заетост отива в миналото (1).

Четвърто. В тази ситуация отново придобиват валидност Марксовите идеи за експлоатацията, а оттук и за абсолютното обедняване. Изглеждаше, че те като че ли са загубили значението си по време на социалната държава, когато се появява разрастваща се средна класа и доходите се преразпределят чрез прогресивно-подоходно облагане. Сега навсякъде в развитите страни средната по доходи класа намалява и голямата част от възрастното население смята, че децата му ще живеят по-зле от него. Това е характерно дори за силно социални държави като Канада. Там за 15 години – от 2002 до 2017 г., самоопределящите се като част от средната класа намаляват от 70% на 43% (2). Над три четвърти от американците живеят от заплата до заплата, а половината от тази група съобщават, че се сблъскват с материални трудности при осигуряването на храна или медицинско обслужване (3).

Не кой да е, а свързаното с едрия бизнес списание „Форчън" в САЩ излезе със статия, озаглавена „Смъртта на средната класа е нещо по-лошо, отколкото

си мислите". Тя започва с думите: „Ако има нещо, което сегашните събития ни показват от Брекзит до Доналд Тръмп, то е, че човекът на улицата е сърдит и иска промяна." Там се цитира доклад на Глобалния институт „МакКинзи", според който при 70% от домакинствата в 25-те най-развити икономики през десетилетието между 2005 и 2014 г. доходите са намалели, докато в предходните 10 години това е било валидно само за 2% от домакинствата. Броят на засегнатите и от тук – на сърдитите, чиито доходи са отишли надолу, е огромен – между 540 и 580 милиона (4).

Не е случайно също, че не къде да е, а на корицата на юнския брой от 2014 г. на списанието на американските консерватори *„The Spectator"* може да се види изображение на ядосани граждани, гледащи разярено към изцапана с кръв гилотина, към която водят буржоа с монокъл на очите. Надписът под рисунката е „Новата класова война". Статията под това заглавие е написана от Джеймс Пирсън, който предупреждава, че революцията е близко и 99% от населението носят в себе си ненавист и желание да накажат богатите (5). Образът на гилотината се появи наскоро и по улиците на Париж, където се бунтуват „жълтите жилетки", а в социалните мрежи у нас се призовава за нов Народен съд.

Пето. В резултат на експлоатацията растат неравенствата, като днес има характеристики, които не присъстват по този начин в Марксовата епоха. Те са: скоростта на нарастване на неравенството, намаляването на средната класа и възходът на бедността в държавите от капиталистическия център, както и неговите мащаби. Неравенството в момента е стигнало екстремумите отпреди голямата депресия през 1929–1933 г., когато в много страни доведе на власт фашизма. Преди един век, през 1918 г., най-богатият човек в света е Джон Рокфелер. Неговото богатство от 1.2 милиарда долара тогава се равнява днес на 340 милиона. Сто години по-късно, през 2018 г., Джеф Безос, най-богатият човек в света, притежава около 160 млрд. долара, т.е. стотици пъти повече от най-богатите през последните два века. Тримата най-богати американци – Джеф Безос, Бил Гейтс и Уорън Бъфет, заедно имат повече богатство, отколкото 50-те процента от по-бедната част на цялото население на САЩ (6). Според доклада на „Оксфам" пред Световния икономически форум в Давос от януари 2018 г., през 2017 г. 82% от създаденото богатство е отишло у най-богатия 1% от населението, другите 18%, в различни пропорции, у останалите 49% от по-богатата половина на света, а 3,7 милиарда души, или 50-те процента по-бедни, не са получили нищо от него и дори са обеднели допълнително.

Шесто. Развихрянето на глобалния капитализъм и даването на приоритет на пазара убива либералната демокрация като инструмент за стабилизацията на капитализма по време на социалната държава. Екип от изследователи от Принстънския университет публикува през 2014 г. проучване, в което на базата на голям емпиричен материал доказа, че САЩ са олигархия. Това признава дори Франсис Фукуяма, който заяви, че в САЩ Републиканската партия обслужва олигархията, а Обама – единия процент най-богати.

Седмо. Повече отвсякога се потвърждават марксистките идеи за идеологията, за господството на идеологията на господстващата класа, за идейната хегемония и идеологическите апарати днес. Те осигуриха стабилизацията на капитализма за дълъг период, но в момента доверието към водещите медии навсякъде в развитите страни е минимизирано, върви истерията за постистината и фалшивите новини, а американският президент громи основните вестници и телевизии като лъжливи и манипулативни. Либералното маскиране на капитализма като „демокрация" и замяната на борбата срещу социално-икономическото неравенство с борба за джендър равенство вече не работят. Днес социалните медии играят ролята на „колективен организатор на партията", както Ленин нарича вестника. Нарастват критиката и недоверието към псевдоекспертността на идеологически апарати като неолиберални тинк-танкове, прогонват т.нар. соросоиди от различни страни, което води до отслабване на глобалната идеологическа хегемония на САЩ.

Осмо. Имаме криза на националната държава като стабилизатор на капитализма. Тя рязко намали регулацията на капитала, приватизира собственост, намали преразпределителната политика, вкара в пазарна конкуренция основните социални системи, които не могат да компенсират нарастващата бедност и неравенство. Държавата, дори в изглеждащата благополучно в сравнение с други страни Франция, се мята като риба на сухо между политиките на остеритет и нарастващия публичен дълг, губи автономия спрямо най-богатите капиталистически субекти, което засилва неефективността ѝ за мнозинството от хората. Поради това Фукуяма казва, че „китайските политици вземат по-рационални решения от американските".

Девето. Поставено е началото на нова милитаризация и на войни, с които капитализмът се опитва да излезе от кризата. Според доклад на Стокхолмския международен институт за изследвания на проблемите на мира (СИПРИ) глобалните военни разходи са се повишили през 2017 г. до най-високото си равнище след Студената война. Докато по време на Първата и Втората световна война основното средство за излизане от кризата е свързано с това, че бизнесът в капиталистическите държави печели от нарастващите военни доставки и се формират съответно военнопромишлени комплекси, сега към това се добавя и фактът, че все повече войни се водят чрез частни военни формирования, които създават мощни лобита за извличане на средства от държавата. Така например до 2017 г. частни военни компании са получили от американското правителство 138 милиарда долара, за да участват във войната срещу Ирак (7). Капитализмът ускорено се опитва да се съхрани чрез нова ремилитаризация и опити да вкара света във всякакви войни – религиозни, хибридни, кибер-, робо-, ядрени, икономически, информационни.

В капиталистическия център ври и кипи. Според известния американски специалист по клиометрика Питър Турчин, автор на книга, прогнозираща разпада на САЩ, нашето десетилетие е време на нарастваща нестабилност в държавите от капиталистическия център – САЩ и Западна Европа (8).

Това именно направи Маркс отново актуален

И то не къде да е, а във водещите западни медии, които по ориентацията си съвсем не са марксистки.

През 2011 г. издателството на Йейлския университет издаде книгата на големия английски философ и литератор Тери Игълтън „Защо Маркс беше прав", станала бестселър.

На 4 юли 2011 г. английският вестник „Гардиън" публикува статия на Стюарт Джефрис под знаменателното заглавие „Защо марксизмът е във възход отново". Статията завършва със заключителните думи на „Комунистическия манифест": „Нека управляващите класи да треперят от комунистическата революция. Пролетариите няма какво да губят, освен оковите си."

На 25 март 2013 г. Майкъл Шуман излезе в списание „Тайм" със своята статия „Отмъщението на Маркс: как класовата борба оформя света", преведена след това на десетки езици. „Все още революцията на Маркс предстои да се материализира", казва той. И още: „Маркс е диагностицирал не само недостатъците на капитализма, но и следствията от тях" (9).

На 3 май т.г. списание „Икономист", бастион на икономическата мисъл на капитализма през последните два века, публикува статия, озаглавена „Управляващи света: четете Карл Маркс", с подзаглавие „Във времето, когато навършва 200 години, диагнозата на Маркс за недостатъците на капитализма изглежда изненадващо релевантна". И след това предупреждава: „Либералните реформатори трябва да използват 200-годишнината от рождението на Маркс, за да се запознаят с великия човек – не само да се информират за сериозните недостатъци на системата, които той блестящо идентифицира, но и за да им напомни за бедствието, което предстои, ако не успеят да се справят с тях" (10).

Според Имануил Уолърстейн, създател на центъра „Фернан Бродел" в Ню Йорк, върви „класова борба" между това, което той нарича „Глобалното ляво", представляващо подоходно 80% от световното население, и „Глобалното дясно", представящо 1% от това население. Борбата е за другите 19%, за привличането им на своя страна (11).

През следващите години разпадните процеси в най-висока степен

ще се определят от пет фактора.

Първият е засилващата се геополитическа конкуренция, конфликтите, войните в един „фрагментиращ се" свят, както бе наречен на Световния икономически форум в Давос през януари 2018 г., или в един свят „на ръба" на пропастта, както бе наречен на Световната конференция по сигурност в Мюнхен скоро след това.

Вторият е свързан с надпреварата в новите технологии и особено с изкуствения интелект и роботиката.

Третият фактор е Китай – конкурентът на намиращия се в криза световен капиталистически хегемон САЩ. Китай, който много по-отчетливо днес казва, че ще следва Маркс в специфичните условия, в които се намира, който изучава неговите съчинения на всички равнища на образование, ръководи се от около 90-милионна Китайска комунистическа партия, създаваща партийни организации сред работещите във всички международни корпорации в Китай, а така също и сред китайците в чужбина.

Четвъртият фактор е високата вероятност от глобални епидемии. Световната здравна организация вече публикува немалко материали, в които се вижда, че изчерпването на възможностите на антибиотиците вече завръща редица от старите болести и е предпоставка за убийствени епидемии. Бил Гейтс изтъкна, че за шест месеца една епидемия вероятно ще убие поне 30 милиона души и трябва да сме готови за това през идващото десетилетие (12).

Пети фактор са неочаквани събития, свързани с бързо влошаване на екологическата ситуация и с екологически бедствия, с десетки милиони екологически бежанци, за което бият тревога през последните години по най-различен начин, включително и с открити писма, хиляди учени по света.

През януари 2018 г. темата на Световния икономически форум в Давос беше

„Да създадем общо бъдеще в един разпадащ се свят”

Малко по-късно в Мюнхен, на годишната среща по сигурността, събираща държавни глави и световния елит, бе представен доклад на тема „На крачка от пропастта и назад”. Нагласите, че сме на крачка от пропастта, са глобални. В Давос бе представен доклад за глобалните рискове, според който огромната част от хората виждат света като все по-рисков, опасен, страшен:

93% очакват изостряне на политическата и икономическата конфронтация между големите сили;

79% – очакват, че ще има повече военни конфликти и нападения между държавите;

78% – че ще има повече регионални конфликти, в които ще бъдат въвлечени и големите сили;

73% – че ще има допълнителна ерозия на многостранните търговски споразумения;

67% – че ще има загуба на доверие между съюзниците в колективни военни съюзи от типа на НАТО.

Затова имаме засилваща се вълна от протести и бунтове. Последните години се смятат от редица изследователи като време на необичайни по размерите си протести. Някои казват даже, че живеем в „най-революционните вре-

мена в историята" и че днес условията за бунт са така значими, както през XIX век (13). Ако пресметнем протестите и бунтовете през периода 2006–2014 г., според специален доклад за световните протести се оказва, че живеем в по-интензивен период на масови вълнения в историята, отколкото в последните два века. За две години имаме 843 големи протеста в различни страни в света (14).

България през последните години се тресе от почти всекидневни протести по най-различни поводи. В Европейския съюз, който се смяташе за най-мирната, социална и развита част на съвременния капитализъм, в момента масовите протести и бунтове вървят както в периферни държави като Гърция и България, така и в европейския капиталистически център – Франция, Германия, Великобритания. При това експоненциалният характер на промените днес, свързани с технологиите на Четвъртата индустриална революция и с огромната взаимосвързаност чрез виртуалното пространство, прави все по-трудно прогнозируеми процесите и изключително бързи промените на масовите нагласи. Това се вижда особено ясно от ставащото във Франция, където само година и половина след като бе избран, Еманюел Макрон стана омразен на 80% от хората, подкрепящи бунтовете там.

Противоречията нарастват, скоростта на промените е огромна и тресе глобалния капитализъм в различни части на планетата. Затова и все по-непрогнозируем става точният момент, когато могат да се разгърнат верижни разпадни процеси или голяма война.

В деня, в който започва февруарският бунт в Русия през 1917 г., Протопопов – министърът на вътрешните работи в правителството на Николай II, който би трябвало да бъде в течение на всичко, заплашващо сигурността, записва в своя дневник: „Не се е случило нищо особено." Много от днешните управляващи мислят по същия начин – „нищо особено", „стабилни сме", а всъщност утре може би идва краят им.

ЛИТЕРАТУРА

(1) *Katz, Lawrence F.* and Alan B. Krueger. The Rise and Nature of Alternative Work Arrangements in the United States, 1995–2015, WORKING PAPER #603, Princeton University, Industrial Relations Section, September 2016. http://dataspace.princeton.edu/jspui/bitstream/88435/dsp01zs25xb933/3/603.pdf, September 13, 2016.

(2) Poll suggests Canadians appear pessimistic about their economic futures. In: National Post. http://nationalpost.com/pmn/news-pmn/canada-news-pmn/poll-suggests-canadians-appear-pessimistic-about-their-economic-futures, October 9, 2017.

(3) *Buchheit, Paul.* Yes, Half of Americans Are In or Near Poverty: Here's More Evidence. In: Common Dreams. https://www.commondreams.org/views/2017/10/16/yes-half-americans-are-or-near-poverty-heres-more-evidence?utm_campaign=shareaholic&utm_medium=facebook&utm_source=socialnetwork, October 16, 2017.

(4) *Matthews, Chris.* The Death of the Middle Class Is Worse Than You Think. In: Fortune, July 13, 2016.

(5) Вж. Parramore, Lynn Stuart. Why American Conservatives Are Suddenly Freaking Out About Guillotines. In: Truth out. https://truthout.org/articles/why-american-conservatives-are-suddenly-freaking-out-about-guillotines/, May 24, 2014.

(6) *Kirsch, Noah*. The 3 Richest Americans Hold More Wealth Than Bottom 50% Of The Country, Study Finds. In: Forbes. November 9, 2017.

(7) *Vigo, Julian.* The Blurred Line Between War and Business. In: Truthdig. https://www.truthdig.com/articles/conflicts-of-interest-drive-wars-from-iraq-to-syria/, May 6, 2018.

(8) *Turchin, Peter.* Political instability may be a contributor in the coming decade. In: The Nature, 2010, N 463, p. 608.

(9) *Schuman, Michael.* Marx's Revenge: How Class Struggle is Shaping the World. In: Time, March 25, 2013.

(10) Rulers of the World: Read Karl Marx. In: The Economist, May 3, 2018.

(11) *Musto, Marcello.* Read Karl Marx! A conversation with Immanuel Wallenstein. In: Marx 200. https://marx200.org/en/blog/read-karl-marx-conversation-immanuel-wallerstein, April 10, 2018.

(12) *Loria, Kevin.* Bill Gates thinks a coming disease could kill 30 million people within 6 months – and says we should prepare for it as we do for war. In: Business Insider. http://www.businessinsider.com/bill-gates-warns-the-next-pandemic-disease-is-coming-2018-4, 28=04=2018.

(13) Living The Most Revolutionary Times in History. In: http://www.popularresistance.org/living-the-most-revolutionary-times-in-history/, April 19, 2014.

(14) *Ortiz, Izabel* and Sara Burke, Mohamed Berrada, Hernan Cortes. World Protests 2006–2013, September 2013.

(Докладът е представен пред международния форум „Какво има да ни каже Карл Маркс днес?" 9.XII. 2018 г., София)

Огюст Роден

КАПИТАЛИЗМЪТ НЕ Е „ПАЗАРНА СИСТЕМА"

Ричард Д. Улф

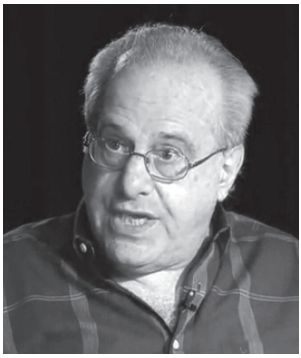

***Ричард Улф** – американски нетрадиционен икономист, известен с трудовете си върху икономическата теория на Маркс, икономическата методология и класовия анализ. Професор по икономика в Масачузетския университет. Преподава икономика и в Йейл, в ДУ на Ню Йорк, в Университета на Юта, в Сорбоната и в Брехт форума в Ню Йорк. Гостуващ професор е по програмата за следдипломна квалификация по международни отношения в „Ню Скуул Юнивърсити" в Ню Йорк. Автор е на книгите „Капитализмът се размириса", „Окупирай икономиката: оспорване на капитализма" в съавт. с Дейвид Барсеймиън, „Сравнение на икономическите теории: неокласическа, кейнсианска и марксистка" в съавт. със Стивън Резник и „Демокрация на работното място".*

Демократичните социалисти в САЩ днес наброяват 48 000 членове и излъчват свои кандидати като Александрия Окасио-Кортез, които настояват за свободни университети и медицински грижи за всеки. Така те отново повдигат сред американците дебата за капитализма и социализма. За щастие не го правят по стария маниер от времето на Студената война – безкритично да приемат едно и да демонизират друго. По-скоро това е дебат за избора, който американците трябва да направят между запазване на капитализма и промяна на системата в някаква форма на социализъм. Както често се случва, този дебат ни изправя пред проблемите и различията в разбирането на неговите основни понятия. За повече яснота, както и за постигането на прогрес в този важен дебат ние трябва да спрем да припокриваме „капитализма" с пазара. Това е правено твърде често от всички страни в дебата.

Пазарите са средства за разпределение на ресурси, стоки и услуги. *Quid pro quo* (компенсация, услуга за услуга, танто за танто – бел. прев.) размяната дефинира пазарите: един участник предлага да продаде на друг, който иска да купи, и това се случва при мълчаливото разумно съгласие, което може да бъде или да не бъде постигнато чрез медиацията на парите. Казвайки, че пазарът съществува, ние не казваме нищо за това как стоката е произведена или как ресурсите са превърнати в стоки. Капитализмът е описание как е организирано производството на блага и услуги и как участниците се свързват един с друг в процеса на производството. Така припокриването на „капитализма" с „пазарната систе-

ма" загубва от поглед факта, че пазарите могат да съществуват и във връзка с други системи на производство.

Можем да стигнем до този извод и по друг начин. Пазарите бяха механизми за разпределение в общества с много различни системи на производство. Например в икономики, базирани върху робството, резултатът беше система на производство, включваща роби и господари. Така „входните" и „изходните параметри" на системата, включително робите, бяха купувани и продавани на пазарите. В такъв случай можем да говорим за пазар на роби: когато основаната върху робство система на производство съществува редом с пазарна система за разпределение.

Да вземем друг пример. Феодалните имения бяха система на производство, която поставяше един до друг лордове и крепостни селяни. Тъй като крепостните селяни не бяха роби, не съществуваше пазар за тях. Те биваха разпределяни чрез друга, непазарна система. Обаче нейните нехуманни „входни" и „изходни параметри" можеше да бъдат разпределяни чрез пазарите и по време на европейския феодализъм това наистина често ставаше чрез пазарни размени. Капиталистическите системи на производство, организирани около схемата нает–наемащ (в по-голяма степен, отколкото около схемите господар–роб и лорд–крепостен селянин), можеха по този начин да съществуват редом с пазарни системи за разпределение. При капитализма нехуманните „входни параметри", трудовата сила (капацитетът да се извършва труд) и „изходните параметри" са често разпределяни чрез пазарни размени.

Така че е объркващо да наричаме капитализма „пазарна система". Системите за пазарно разпределение варират според своите специфични качества, според различните системи на производство и системи на експлоатация, с които те съществуват редом. Нещо повече, пазарите обикновено съществуват редом с държавните апарати и си взаимодействат с тях. Тези взаимодействия са маркирани с по-голяма или по-малка степен на държавна намеса: от твърда регулация на размените по цялата верига на пазара до „свободна" търговия или пазари, където регулацията е минимална или липсваща. Държавният апарат също може да забрани пазарната система и да я замени с алтернативна система на разпределение.

В този случай капитализмът не е забранен, защото пазарът е бил забранен. Ако производствените предприятия остават структурирани около схемата нает–наемащ, те си остават капиталистически със или без съществуващата редом пазарна система. Възможността държавата да замени пазарите с някаква административна (например планова) система на разпределение не ни обяснява нищо за системата на производство. Ресурсите и стоките на капиталистическата система на производство могат да бъдат разпределяни чрез повече или по-малко държавно регулирани пазари или чрез непазарни системи за разпределение. Същото се отнася и до ресурсите и стоките при робовладелската и феодалната система на производство.

Защо е важно да разграничаваме пазарите и другите системи за разпределение от системите на производство? Отговорът идва от признанието, че повечето икономически системи комбинират една или повече системи на производство с

една или повече системи на разпределение. Дълго време наблюдателите на такива комбинации – както адептите, така и критиците – се опитваха да припокрият двата типа системи сякаш беше една. Всъщност дефинирането на капитализма като „пазар" или като система на „свободния пазар" е именно такова припокриване.

Карл Маркс постигна значими успехи при разграничаването на критиките на пазарните размени от неговите критики на капиталистическата система на производство. Той вярваше, че основните социални проблеми на неговото време – неравенството, цикличната нестабилност и т.н. – възникват повече или по-малко от капиталистическата система на производство, а не от пазарната система. Той беше критик и на двете, но проявяваше критичността си отделно, от една страна, към базовите предпоставки на капитализма с оглед аналитичната яснота, и, от друга, към своята революционна стратегия.

От самото възникване на капитализма реформаторите са търсили начини да омекотят неговите остри ръбове чрез средствата на държавната намеса на пазарите. Минимални заплати, максимални равнища на лихвата, прогресивно данъчно облагане и т.н. са сред избраните от тях механизми. В по-широк план реформистите търсеха отговор на задвижването от стремежа за печалба разпределение на богатството чрез държавата, която да го разпределя по некапиталистически (неоснован върху печалбата) критерий.

Една далеч по-крайна критика на пазарите ги замени в полза на други механизми за разпределение на ресурсите и стоките. Това бяха централизираните или децентрализираните държавни институции, натоварени с разпределението, както и частни институции, натоварени със същите задачи. Обаче ако и докато системата на производство продължава да включва в себе си наети и наемащи, всички различни системи на разпределение, обсъдени по-горе – „свободният" пазар, регулираният пазар и не-пазарът, – съществуват редом и си взаимодействат с капиталистическата система на производство.

Доколкото проблемите на капитализма – неравенството, нестабилността (циклите, кризите) и други – произтичат отчасти от неговата система на производство, то реформите, фокусирани изключително върху регулирането или изтласкването на пазарите, няма да успеят да доведат до решаването им. Например кейнсианската монетарна политика (съсредоточена върху вдигането или намаляването на обема пари в обращение и оттам – на лихвените равнища) не засегна схемата нает–наемащ, въпреки че нейните вариации разпределят богатството, регулират пазарите или заменят пазарите в полза на държавноадминистрирани инвестиционни решения. Изглежда кейнсианските фискални политики (вдигането или намаляването на данъците и на държавните разходи) не включват схемата нает–наемащ.

Те също така никога не доведоха до края на цикличната нестабилност на капитализма. Ню Дийл и европейската социалдемокрация оставиха капитализма непокътнат както в държавата, така и в производствения частен сектор (предприятията) независимо от широкообхватните си програми. Така те гарантираха на капиталистическите работодатели всички стимули, както и ресурсите (печалбите),

които да получават, но данъците върху които да избягват. Това доведе до отслабване и дори до разпадане на повечето от тези програми.

Далеч по-добре е богатството да не се разпределя неравно, отколкото по-късно да се преразпределя с цел да се премахне неравенството. Например Рузвелт предложи през 1944 г. правителството да фиксира максимален доход заедно с фиксирането на минимална заплата. Това е един от многото начини неравенството да бъде ограничено и така преразпределението да бъде избягнато. Опитите за подобно преразпределение срещнаха съпротива, опозиция и провали, които се смесиха с ефектите на самото неравно разпределение. Социалният мир и кохезията са жертвите на преразпределението рано или късно. Да се реформират пазарите, докато организацията на капиталистическото производство е непокътната, е нещо като преразпределение. Така както преразпределителните схеми се провалиха при решаването на проблемите, произтичащи от разпределението, така и пазарноориентираните реформи се провалят при решаването на проблемите, произтичащи от начина на производство.

От 2008 г. капитализмът показа още веднъж своите дълбоки и нерешени проблеми – циклична нестабилност и задълбочаващо се неравенство, които влекат след себе си несправедливост. Тяхната устойчивост отразява организацията на капиталистическото производство. За да се противопоставим успешно и решим проблемите на икономическите цикли, на приходите и богатството, разпределени неравно, ние трябва да отидем отвъд капиталистическата система на производство, основана на схемата нает–наемащ. Демократизацията на предприятията – преминаването от йерархиите, основани върху схемата нает–наемащ, към работническите кооперативи – е единственият възможен път тук и сега да проумеем промяната, която ни е нужна.

Работническите кооперативи трябва демократично да решават разпределението на приходите (заплати, бонуси, дялове от печалбата и т.н.) сред своите членове. А немалка група от собственици и бордове на директори, които тези собственици са избрали, както е в капиталистическите корпорации, да вземат решенията. Така например би било далеч по-малко вероятно няколко човека от работническия кооператив да получат милиони, докато останалото мнозинство не може да си позволи да изпрати децата си в колеж. Едно демократично решение на работнически кооператив за разпределението на приходите на предприятието би било далеч по-малко несправедливо, отколкото едно типично разпределение в днешните капиталистически предприятия.

Социализмът на XXI в. може и трябва да включва прехода от капиталистическа към основана върху работническите кооперативи икономическа система като център на отговорността за по-малко неравенство и по-малко социални конфликти при преразпределението.

Източник: https://truthout.org/articles/capitalism-is-not-the-market-system/
Превел от английски: Иван Динков-младши

„ЕДИН ДРУГ СВЯТ Е ВЪЗМОЖЕН"
(Концепции за бъдещето на капитализма)

Светла Тошкова

Светла Тошкова *– професор, доктор по икономика, ръководител на катедра „Политическа икономия" в Университета за национално и световно стопанство. Работи в областта на социално-икономическите теории, историята на икономическата мисъл и теориите за управление на икономиката. Автор е на 6 монографии, сред които „Икономическите алтернативи" (2007) и „Социалните предизвикателства в икономическата теория (преоценка на либералната парадигма)" (2005), Съвременни икономически теории и политики (2016).*

Увод

„Никой автор не е имал повече читатели, никой революционер не е обединявал повече надежди, никоя идеология не е възбуждала повече тълкувания и като изключим няколко основатели на религии, никой човек не е имал такова влияние върху света, каквото Карл Маркс през XX век."

Жак Атали

С тази оценка за Маркс започва своята книга Жак Атали, обявявайки, че никога не е бил и не е марксист, и по-нататък добавя: „(Маркс) до последния си дъх се опитва да обхване света в неговата цялост и силата на човешката свобода. Той е световният дух." (Атали, 2006, с. 7).

Марксовите философски, икономически и социални идеи преминаха през XX век във вихъра на огромните противоречия и превратности на времето – адмирирани, налагани идеологически и практически, както и силно критикувани и отричани, през определени периоди – позабравени и смятани за отминали завинаги. Днес ние преоткриваме Маркс в глобалните предизвикателства, които белязаха началото на XXI век с промените и проблемите в икономиката, политиката и обществото, удивително предсказани от Маркс преди повече от век и половина.

Можем да се съгласим с Атали, че причината да се обърнем отново към Маркс е и в това, че него-

вият век учудващо много прилича на нашия. „Както и днес, демографски над света властвала Азия, а икономически – англосаксонската общност. Както и днес, демокрацията и свободният пазар се опитвали да завладеят планетата. Както и днес, технологиите революционизирали производството на енергия и стоки за бита, комуникациите, изкуствата, идеологиите... Както и днес, неравенствата между най-силните и най-бедните били много големи. Както и днес, групи за натиск, понякога крайни до отчаяние, се противопоставяли на глобализацията... Както и днес, хората се надявали на нов, по-справедлив живот..." (Атали, 2006, с. 7–8).

Днес ние преоткриваме значението на Марксовата икономическа теория в глобализацията, която той предвиди и брилянтно описа, в „изригването" на капитализма и настъплението на потребителския фетишизъм, в неравномерното развитие и концентрацията на капитала и в конфликтите, породени от тях, в господството на финансовия капитал и разбухването на фиктивния капитал с всичките им кризисни последици, в огромното нарастване на богатството и непрекъснатия натиск върху цената на труда, довели до драстични неравенства, в забавянето на икономическия растеж и ерозията на изконните ценности, върху които се градеше модерният капитализъм.

Днес ние откриваме Маркс и неговата критика на моралните принципи на капитализма в съвременните теории и прогнози за бъдещето на капитализма, които все повече поставят въпросите на неравенството, експлоатацията, справедливостта. Съвременното обществено-икономическо развитие натрупа огромен брой политико-икономически проблеми:

1. Дългосрочна тенденция към задълбочаване на икономическото и социалното неравенство.

2. Промени в обхвата на функциониране на пазара и ролята на държавата, институциите и политиката в икономическите отношения.

3. Промени в условията на създаване на богатството и интензивни преразпределителни отношения на всички равнища – вътре в националните икономики, особено в тези в икономически преход; в регионален мащаб – между страните в ЕС и в другите регионални образувания; на международно ниво – между отделните центрове на икономическа доминация и главно от периферията към центъра на световното стопанство. Особено дълбоки са промените в преразпределението на дохода между производствените фактори – труд, капитал, предприемачество, знание – в новите условия на постиндустриалното общество.

4. Промени в международните отношения – все по-изостряща се конкуренция, борба за ресурси, стремеж към икономическа доминация, нестабилност в международния икономически и политически ред.

5. Задълбочаване на екологичните проблеми – необходимост от осмисляне на отношенията икономика–екология–общество и решаване на проблемите на устойчивото развитие.

6. Проблеми на икономическата сигурност, международния тероризъм и миграцията, които имат дълбока социално-икономическа и ценностна основа.

В последните години в икономическата теория наблюдаваме, макар и несистемна, до известна степен хаотична, но ясно забележима тенденция за обръщане на вниманието към изброените проблеми и за политико-икономическия им анализ, който неизбежно търси опора в икономическата теория на Маркс.

Последната икономическа криза, която постави под въпрос направлението и скоростта на социалния прогрес, изправи икономическата теория пред преосмисляне на основни постулати и пред търсене на нов синтез, който да приеме, че икономическата теория има нужда от качествен анализ и преформулиране на понятия като „рационалност", „демокрация", „социална справедливост", на отношенията „пазар–държава–общество". Тези понятия трябва да се разгледат в полето на взаимното им влияние и взаимодействие, в пространството на тяхното разширяване и отхвърляне на абсолютните граници в традиционното им възприемане. Върху тези понятия непрекъснато се проектират в симбиоза икономически, политически, социални, институционални, екологични ценности, фактори и отношения.

Едновременно със силно критичното отношение към неолиберална доктрина и отказа от нея се налага началото на нова икономическа парадигма на XXI век, в която можем да преоткрием „модерния" Маркс.

„Глобализация, неравенство, демокрация"

Голямата тема на съвременните политико-икономически изследвания е *неравенството*, което е достигнало огромни размери и придобива глобален характер. Съвременното неравенство е несъвместимо с прокламираните ценности на капитализма и заплашва да взриви демокрацията. Един от най-изявените автори по тази тема е Джоузеф Стиглиц.

В „Цената на неравенството" (2012 г.) и по-късно в „Голямото разделение" (2016 г.) Стиглиц е категоричен, че перспективата не може да бъде икономически растеж чрез задълбочаване на социалното и глобалното неравенство. Проблемът с неравенството и разделението не е само икономически, той е морален и засяга демократичните ценности. Ако бизнесът не инвестира в труд, а безогледно трупа краткосрочни печалби, които водят до драстично неравенство и разделение на обществото, системата на капитализма е изправена пред неминуема катастрофа. „Основната теза е, че ние плащаме висока цена за неравенството, а именно – една икономическа система, която е по-нестабилна и по-неефективна, с по-слаб растеж и с изложена на риск демокрация", убеден е Стиглиц. (Стиглиц, 2012, с. 11)

Стиглиц не разглежда неравенството като вътрешно присъщо на развитието на икономическата система на капитала. Той смята, че неравенството

не е неизбежно, то обаче е резултат на налагането на интересите на свръхбогатите чрез политическата система на капитализма за сметка на истинския динамизъм на капитализма, който се потиска, и на ценностите на демокрацията, които се погазват. Стиглиц е разочарован не от капитализма като система, а от неговите извратени форми в XXI век. Нарича го фалшив капитализъм и смята, че политиката е в състояние да коригира недъзите и изкривяванията. Според Стиглиц пазарните сили се оформят от политическите процеси. Те се моделират от законите, регулациите и институциите. Проблемът е в политическата доминация на единия процент свръхбогати, които създават законите и регулациите изключително в своя полза. (Стиглиц, 2012, с. 102)

В основата на функционирането на пазара, на неговите деформации и провали стои провалът на политическата система според Стиглиц. Провалите в политическата и в икономическата теория са свързани и взаимно се подсилват. „При политическа система, която е толкова чувствителна към интересите на парите, нарастващото икономическо неравенство води до нарастващ дисбаланс в политиката и създава порочна връзка между политиката и икономиката. А двете заедно формират социалните норми и институции, които още повече засилват растящото неравенство." (Стиглиц, 2012, с. 20)

Проблемите на неравенството се задълбочават и с политиките за изход от кризата. Философията на тези политики беше изградена също в полза на интересите на финансовия капитал и на единия процент свръхбогати. С помощта на политическото си влияние банките успяха да „социализират загубите" и да приватизират печалбите, с което отново измереното богатство във финансовия сектор нараства при застой в заплатите и увеличаване на бедността.

Глобализацията на свой ред увеличава неравенството и задълбочава проблемите по веригата на зависимостта. Правилата на глобализацията също са устроени в полза на богатите – те насърчават държавите да се конкурират в бизнеса, като оказват натиск за намаляване на данъците на корпорациите, отслабват мерките за опазване на околната среда и за спазване на основните трудови права. „Асиметричната глобализация също взе своята дан по света. Мобилният капитал изискваше от работниците да правят отстъпки в заплащането, а от държавите – в данъците. Резултатът е надпревара към дъното." (Стиглиц, 2016, с. 150)

Проблемите на неравенството се мултиплицират в дългосрочен план и ерозират икономическата и политическата система на капитала: стесняват възможностите за икономически растеж, пренебрегват развитието на основния икономически актив – хората, деформират пазара, отслабват „колективното действие" и възможностите на държавата в социалната сфера. Но най-голям е проблемът с ерозията на демократичните ценности – равенството на възможностите, равния достъп до правосъдие, усещането за справедливост на системата и загубата на доверие, без което никое общество не може да функционира, предупреждава Стиглиц. (Стиглиц, 2016, с. 238)

Като известен „частен случай" в анализа на *неравенството, глобализацията и икономическия растеж* можем да разглеждаме нестандартното изследване на Олег Григориев в „Епоха на растежа. Лекции по неокономика" с подзаглавие „Разцвет и упадък на световната икономическа система". Основната теза на автора е, че икономическата система не притежава иманентно свойство да расте и да се развива, че тя е изчерпала първоначалния външен импулс за растеж и бавно върви към упадък. Авторът търси отговор на въпроса защо едни страни са богати, а други остават бедни; какви фактори определят икономическия растеж. И стига до отговора, че върху икономическия растеж влияят външни условия, свързани повече с особените исторически условия, с развитието на технологиите и с преразпределението на ресурси. Ако външните обстоятелства се подреждат подходящо, икономиката се възползва от това и ще поддържа висок икономически растеж.

Като се опира на стопанско-историческия анализ на продължителни периоди от стопанското развитие на световното стопанство, авторът прави извода, че най-благоприятни външни условия за растеж в дълъг период е предоставяла епохата на промишлената революция. При такива външни обстоятелства вътрешните икономически фактори като политическо устройство, икономическа политика, управление на икономическите процеси имат второстепенно значение.

Тези разсъждения водят автора до заключението, че съвременната световна икономическа система е изчерпала своите ресурси за растеж. За известен период възможността за икономически растеж се е поддържала от преразпределителните процеси вътре в икономическата система, но тази възможност също се изчерпва, което води до опасни последици.

В основата на обяснението на преразпределителните процеси авторът поставя два модела на развитие на слаборазвитите страни: монокултурен и инвестиционен. Тези модели могат да осигурят икономически растеж за известно време, но той е краткотраен и завършва с остри кризи. (Григориев, 2016, с. 9) Причината е, че конкуренцията между развиващите се страни довежда до непрекъснато движение на капитала към страни с по-ниска стойност на труда. Вътрешният пазар на развиващите се страни остава слаб и неразвит поради ниското потребление. Такъв е вечният двигател на съвременната икономическа система – абсолютизира Григориев – „тя привлича държавите с възможността за развитие, а след това ги оставя на произвола на съдбата, без да забравя чрез устата на своите икономически гурута да обвини правителствата и народите на тези държави за настигналите ги беди". (Григориев, 2016, с. 9)

Някои от крайните постановки и изводи на автора подлежат на критична оценка, особено апокалиптичната картина за неизбежния упадък на съвременната икономическа система. Този извод може да се оспори дори на основата на използвания от него подход на технологическия детерминизъм. Съвременната информационна революция може да даде същия импулс на

икономическия растеж, както и промишлената. Независимо от това Григориев е представил редица реални процеси и противоречия в световната икономика в условията на глобализацията, които потвърждават порочните механизми на глобалната икономическа система и функционирането и управлението на международните финансови институции в полза на международния финансов капитал. Основният въпрос, който авторът поставя, отново е във фокуса на социалните измерения на икономическия прогрес: има ли смисъл от т.нар. икономическо развитие, ако в основата му лежи бедността на мнозинството от населението? И не е ли време за промяна на социално-икономическия модел на развитие на света и на международния икономически ред? „Не е ли време страните, намиращи се на относително ниско равнище на развитие, да започнат да обсъждат въпроса за прехода към друг социално-икономически модел на световно устройство?". (Григориев, 2016, с. 9)

„Един друг свят е възможен"

Въпросът за бъдещето на капитализма и възможното ново устройство на световната икономическа система вече не е случаен и така еретичен, както се смяташе доскоро. Всички изследвания, които разгледахме досега, водят до този заключителен въпрос.

Безпощадният критик на съвременната капиталистическа система и на глобализацията Джоузеф Стиглиц е привърженик и на идеята за реформирането на капитализма. Поставяйки икономиката в глобалната схема „икономика–политика–общество", Стиглиц смята, че политическата воля за промени на законодателната рамка и ефективното управление на икономическите процеси чрез по-активна намеса на държавата във взаимодействие с пазарите може да ги накара да работят в полза на повечето хора. Това ще възвърне изгубените ценности на демокрацията и вярата в равните възможности.

Програмите за икономическа и политическа реформа на Стиглиц съдържат основни действия, които държавата и другите политически и икономически институции трябва да предприемат, за да стимулират едновременно повишаването на икономическата ефективност, справедливостта и шансовете. Сред тях са: ограничаване на излишъка на върха и обуздаване на финансовия сектор чрез подходящи регулации и данъчна реформа; програми за социална защита на останалите – подобряване на достъпа до образование, до здравеопазване, до пазара на труда и на опазване на трудовите права; балансиране на резултатите от глобализацията чрез реформа в принципите и функционирането на МФИ; коригиране на търговските баланси; постигане на устойчив и справедлив растеж.

За тези реформи е необходима политическа воля и постигане на консенсус в американското общество за промяна на икономическата политика в посока на изконните демократични ценности, формирали американската

идентичност – усещането за обща съдба, за свобода и справедливост за всеки. „Един друг свят е възможен – смята авторът. – Ние можем да създадем общество, което да съответства много повече на нашите фундаментални ценности, с повече възможности, с по-висок общ национален доход, по-силна демокрация и по-висок стандарт на живот за повечето хора." (Стиглиц, 2012, с. 380)

Близки до възгледите на Стиглиц са и изводите за възможното реформиране на капитализма и за „раждането на новата икономика след кризата" на А. Калецки. Той развива теорията за еволюцията на капитализма и преминаването ѝ през четири етапа. Това са: Капитализъм 1.0: от Адам Смит и Александър Хамилтън до Ленин, Хувър и Хитлер; Капитализъм 2.0: от Рузвелт и Кейнс до Никсън и Картър; Капитализъм 3.0: от Тачър, Рейгън и Милтън Фридмън до Буш, Полсън и Грийнспан, и Капитализъм 4.0, в който светът навлиза след кризата от 2007–2009 г. Най съществените различия между тези фази се отнасят до взаимоотношението между политиката и икономиката, между държавата и пазара. (Калецки, 2013, с. 58)

Кризата от 2007–2009 г. маркира четвъртата фаза в историята на капитализма, в която системата е изправена пред предизвикателството за цялостна промяна. Вграденият, подобно на биологически, инстинкт на капитализма да оцелява е неговата способност да се приспособява, като решава социални проблеми и задоволява материални нужди. Не може обаче да се разчита на пазарите „да съгласуват частната мотивация със социалните резултати". (Калецки, 2013, с. 35)

Подобно на Стиглиц и Калецки вярва в ролята на политиката да създава нова икономическа мотивация и нови институции, които да стимулират иновативните способности на частните предприятия. „Точно когато изглежда, че икономическата система неминуемо пропада, се задейства политиката и се пренарежда институционалната структура. Създават се нови стимули и след период на преход се развива реформирана версия на капитализма". (Калецки, 2013, с. 38)

В процеса на приспособяване Капитализъм 4.0 ще развива адаптивна смесена икономика, в която пазарите и държавата ще упражняват балансирано сътрудничество, регулациите и социалната политика ще осигуряват равновесието между икономическия растеж и благосъстоянието в обществото. За новия капитализъм ще е типично устойчивото развитие и опазването на околната среда, балансираното взаимодействие между технологиите и екологичните изисквания, съчетаването на растежа със социалните ценности – повишаване на жизнения стандарт, по-високо заплащане на труда, свобода на избор. Капитализъм 4.0 ще засили глобалната система за управление, за да реши глобалните проблеми на финансовата нестабилност, неравенството и екологията. По-тясната координация между правителствата и пазарите следва да се издигне от национално на световно ниво, смята Калецки. Същевременно той пристъпва с умерен скептицизъм към възможностите за глобална

система на управление: „Но на международно ниво не съществуват ефективни публични институции, а може би и не могат да съществуват, защото няма истинска легитимност при трансфера на суверенитет от националната държава към глобалните институции", размишлява той. (Калецки, 2013, с. 446) Кризата в общите политики и проблемите днес в ЕС доказват на практика това. Съвсем резонно Калецки обяснява, че усилията за създаване на по-конструктивно партньорство между политика и икономика на международно ниво се затрудняват непрекъснато от международния сблъсък на интереси. Затова и крайният извод на автора е песимистичен. Глобалната политика на бъдещето ще е объркана и пълна с конфликти, ще има повече международни противоречия и сблъсъци, още финансови балони и катастрофи. „Бъдещето ще остане винаги непредвидимо и мъгляво, и вътрешно противоречиво... Политиката на бъдещето ще трябва да признае, че капитализмът е склонен към кризи, замъглен в несигурност и зависим от държавната подкрепа за оцеляването си." (Калецки, 2013, с. 447)

Изненадващо дори Римският клуб заговори за границите на капитализма. В доклада на учените Джей Форестър и Денис Медоуз категорично се заявява, че практиката на постоянен икономически растеж, подбуждана от финасовата сфера, е самоубийствена; че огромният обем стоки праща повечето от тях на боклука, без те да могат да стигнат до нуждаещите се, а само до платежоспособните; че паразитирането върху парични дългове провокира още повече свръхпроизводството. Медоуз пледира за „гъвкавост" и „устойчивост на стресове и катастрофи", като има предвид не толкова технологична, колкото социална устойчивост.

Други двама автори на един от последните доклади на Римския клуб – Йорген Рандърс и Греъм Макстън, обявяват, че след 30 години глобализация и икономически растеж положението в света се е влошило и в изследването под заглавие „Един процент прираст е достатъчен" предлагат смяна на системата, като формулират 12 радикални идеи за бъдещето на света, който според тях се намира „на глобален кръстопът".

Радикален възглед за бъдещето представя и Пол Мейсън в книгата си с претенциозно заглавие „Посткапитализмът", както той нарича новата система на икономическо и политическо устройство на света. Подобно на Олег Григориев, той смята, че границите на приспособяването и мутирането на капитализма са достигнати. Отвъд тях е новата система на посткапитализма в епохата на информационната икономика. „Капитализмът е комплексна адаптивна система, която е достигнала границите на своята способност да се адаптира." (Мейсън, 2016, с. 13) Доказателство за това той намира в последиците от съвременната световна икономическа криза, а причините за възникването на новата система според него се коренят в преформирането на икономиката около нови ценности, поведение и норми в информационната епоха. Информационните технологии предизвикват разпад на йерархичната икономика и

на нейно място идват мрежовите отношения и информационната икономика. Тя налага редица качествени промени в труда, производството и пазарите: първо, информационните технологии намалиха нуждата от труд, размиха границата между труд и свободно време и разхлабиха връзката между труд и заплащане; второ, информационните продукти променят ценообразуването, тъй като изчезва оскъдността – информацията е изобилна; трето, спонтанно нараства съвместното производство, появяват се стоки, услуги и организации, които са извън диктата на пазара и мениджърската йерархия. (Мейсън, 2016, с. 15)

Почти незабележимо, паралелно с пазарната система възникват нови области на икономически живот със свой собствен ритъм: разпространиха се паралелни валути, банки за кредитиране с време, кооперативи и самоуправляващи се единици; възникват нови форми на собственост, нови форми на кредитиране. През последните години се формира нова бизнес субкултура, наречена „споделена икономика", в която достъпът до стоки и услуги става по-важен от собствеността и в която транзакционните разходи са пренебрежимо малки благодарение на новите технологии. Появяват се нови понятия като „общи блага" и „партньорско производство". Съвременната продукция от стоки и услуги, използваща технологичните мрежи, трасира пътя отвъд пазарната икономика. Мрежите са основа на посткапиталистическия проект, развиващ се върху непазарни принципи. Главното противоречие днес е „между възможностите да имаш в изобилие безплатни стоки и информация и системата от монополи, банки и правителства, опитващи се да си оставят всичко както е – частно, дефицитно и комерсиализирано. Всичко се свежда до битка между мрежата и йерархията, между старите форми на обществото, плесенясало около капитализма, и новите форми на обществото, загатващи бъдещето". (Мейсън, 2016, с. 21)

Най-силен интерес в последните години в областта на икономическите изследвания предизвика книгата на Тома Пикети „Капиталът на XXI век". Някои я сравниха с „Капиталът" на Маркс. Еефектът може би е съзнателно търсен от автора чрез заглавието, въпреки същностните разлики.

Пикети привежда огромен масив от данни за икономическото неравенство при капитализма в продължение на два века в повече от 20 страни. За разлика от Калецки и Стиглиц той разглежда неравенството като вътрешна същностна черта на икономическата система на капитала. Но и според него то може да се коригира с подходяща икономическа политика на държавата и на регионално ниво. И Пикети подхожда силно критично към проблемите на съвременния капитализъм и към вътрешните противоречия, които заплашват демократичните ценности. Силите на дивергенцията на разпределението на богатството ще разрушат демокрацията.

Пикети извежда основен закон, който определя неравенството в капиталистическата икономика: когато възвръщаемостта на капитала е по-висока от

растежа на БВП, доходът от капитала расте по-бързо от трудовото възнаграждение. Това според него е естественото състояние на капитализма. „Това неравенство отразява фундаментално логическо противоречие... Натрупаният капитал се възпроизвежда сам по-бързо, отколкото се увеличава производството. Миналото поглъща бъдещето." (Пикети, 2015, с. 585) Тази естествена тенденция на капитализма към неравенство беше временно обърната между 30-те и 70-те години на миналия век, но периодът на Новия курс и следвоенното благоденствие на Запада според Пикети е аномалия, изключение от правилото. И то е резултат на външни обстоятелства, на уникално стечение на поредица аполитически обстоятелства: двете световни войни, високата инфлация, Голямата депресия, унищожаването на огромно богатство (реално и парично); намаляването на значението на наследственото богатство, тръгването от много ниско равнище, решителната държавна политика за преразпределение на доходите, бързият следвоенен растеж на населението и на производителността, създаването на масова средна класа и масово богатство. С постепенното отпадане на тези фактори се възстановява тенденцията към неравенство. Данните на Пикети са поразителни: 95% от растежа на доходите в САЩ между 2010 и 2012 г. се падат на най-горния 1% на най-богатите.

Какво предлага Пикети за намаляване на неравенството? Преди всичко дълбока реформа в данъчната система, която да увеличи данъците за свръхпечалбите и наследството; увеличаване на социалните разходи, осигуряващи достъп до образование и здравеопазване; антимонополно законодателство, реформи в корпоративния сектор – регулиране на максимално възможните нива на възнаграждение на топ-мениджмънта; и законодателни норми, ограничаващи възможностите на банките да експлоатират останалата част от икономиката и обществото. „Правилното решение се заключава във въвеждане на ежегоден прогресивен данък върху капитала. Това ще позволи да се избегне безкрайната спирала на неравенството и заедно с това да се запазят силите на конкуренцията и стимулите, осигуряващи постоянното натрупване на нови капитали", смята авторът. (Пикети, 2015, с. 586)

Всички тези промени според Пикети могат да се осъществят чрез политиката на националната държава, която остава важно звено в процесите на дълбока модернизация в много от аспектите на социалната и данъчната политика, в разработването на нови форми на управление и на съвместна собственост като промеждутъчна форма между държавната и частната собственост, която ще бъде една от главните задачи на бъдещето. Но решението на проблемите с неравенството не е по силите само на националната държава. Неравенството има глобален характер и политиките за решителното преодоляване на икономическите и социалните дисбаланси изискват висока степен на международно сътрудничество и регионална политическа интеграция. Пикети обаче не е оптимист. Той се безпокои от неспособността на регионалните структури, в частност ЕС, да се борят с неравенството и справедливо отбелязва,

че европейските политики в последните години са отслабили постигнатите завоевания на социалната държава на XX век и не създават нищо друго освен повече пазар, рестрикции и орязване на социалните програми.

Интересна е оценката на Пикети за икономическата наука и бъдещето на икономическата теория. Използвайки историко-статистическите подходи и сравнителните методи в икономическия анализ в разглеждания труд, той непрекъснато търси социалните, политическите и ценностните измерения на икономическите процеси. Той заявява, че предпочита названието „политическа икономия" на мястото на претенциозното според него название „икономическа наука". „Аз предпочитам словосъчетанието „политическа икономия", което е възможно да звучи старомодно, но съдържа достойнството да отразява единствено приемливата особеност на икономиката в рамките на обществените науки, която се съдържа в нейното политическо, нормативно и нравствено измерение." (Пикети, 2015, с. 587)

Пикети определено се присъединява към съвременната интерпретация на същностния политико-икономически анализ, който според него трябва да включва рационално, систематично и методично изследване на икономическите процеси в тяхното историческо, институционално и социално обкръжение. Политическата икономия в своята нормативна функция е длъжна да изследва „каква трябва да е идеалната роля на държавата в социалната и икономическата организация на страната, какви държавни институти и политически мерки в най-голяма степен ни приближават към идеалното общество". (Пикети, 2015, с. 587)

Заключение

Не подлежи на съмнение фактът, че редица от последните изследвания в областта на икономическата теория и социално-политическите анализи полагат основите на дълбоки промени в теоретичното осмисляне на съвременните процеси на социално-икономическата действителност. Въпреки съществените различия в разбирането на причините и последиците от промените в социално-икономическите системи в глобален, регионален и национален план, в политико-икономическите характеристики на изследователските подходи и представата за бъдещето на съвременния свят, тези изследвания обединяват определен кръг проблеми, насочени към създаване на нова парадигма на съвременната икономическа теория, и ориентират икономическия анализ към ролята на институциите, културата и ценностите и към ренесанс на политико-икономическото изследване.

Общите теми, които свързват тези изследвания, могат да се обособят в няколко направления:

1) критиката на съвременния капитализъм;

2) провалът на пазарите и на неолиберален модел;

3) проблемите на неравенството;

4) необходимостта от регулиране на социално-икономическите процеси;

5) ролята на институциите (държава, международни институции, гражданско общество);

6) проблемите на финансиализацията на икономиката;

7) забавеният икономически растеж;

8) взаимодействията между икономика и политика;

9) възстановяването на ценностите на демокрацията;

10) гъвкавостта и приспособимостта на капитализма и неговото бъдеще.

Всички тези теми са предизвикателство за един „модерен" прочит на Маркс днес за проблемите, границите и бъдещето на капитализма. „Един друг свят е възможен", смятат повечето от разгледаните автори. И... ще завърша отново с Жак Атали: „Когато е изчерпал меркантилността на обществените отношения и е използвал всичките си средства, капитализмът, ако не е унищожил човечеството, би могъл да премине и към световен социализъм... Тогава ще трябва отново да се прочете Маркс; от него ще се черпят доводи да не се повтарят грешките на изминалия век, да не се поддаваме на фалшиви убеждения; да приемем, че всяка власт трябва да е обратима, че всяка теория съществува, за да бъде оспорвана (...) че мисълта трябва да остане отворена (...), да приема противоположни гледни точки, да не бърка каузи с отговорници, механизми с действащи лица, класи с личности." (Атали, 2006, с. 377)

ЛИТЕРАТУРА

Атали, Жак. Карл Маркс или световният дух. С., Рива, 2006.

Григориев, Олег. Епоха на растежа. Лекции по неокономика. С., 2016.

Калецки, Анатол. Капитализъм 4.0 / Раждането на новата икономика след кризата. С., 2013.

Мейсън, Пол. Посткапитализмът / Пътеводител за нашето бъдеще. С., 2016.

Пикети, Томас. Капитал в XXI веке. М., 2015.

Скидельски, Робърт. Кейнс. Возвращение мастера. М., 2016.

Стиглиц, Джоузеф. Цената на неравенството / Как днешното разделено общество застрашава бъдещето ни. С., 2012 (1).

Стиглиц, Джоузеф. Голямото разделение / Неравните общества и какво можем да направим за тях. С., 2016 (2).

Greenspan, A. The age of Turbulence Adventures in a New World. 2007.

https: //www.dw.com/bg 12 почти радикални идеи за бъдещето

https: //profit.bg>Анализи

МАРКСИСТКИ ОБЯСНЕНИЯ ЗА ВЪЗХОДА НА СЪВРЕМЕННАТА ОЛИГАРХИЯ

Ивка Цакова

Ивка Цакова *– доктор по политология, доцент в катедра „Политология" на факултет „Международна икономика и политика" в УНСС. Работи в областта на политологията и политическата икономия на гражданското общество и лобизма. Автор е на 4 книги: „Гражданската култура на средношколците в България" (1997), „Лобизъм и демокрация" (2005), „Лобизмът" – цикъл лекции (2012), „Как да лобираме в Брюксел" – кратък наръчник за лобиране в ЕС (2013), както и на множество научни студии и статии по проблемите на политическата социализация и гражданското образование, гражданското общество, демократизацията, лобизма и капитализма в България в условията на евроинтеграция и глобализация.*

Модерната държава в условия на капитализъм е „буржоазна държава" (по думите на Маркс), а олигархията е същностна характеристика на капитализма, като в определени исторически периоди се превръща се в негово съдържателно ядро. Такъв е случаят при днешния неолиберален капитализъм, особено след 2008 г., когато процесът на олигархизация е достигнал безпрецедентно равнище в лицето на една глобална олигархия – 1% от световното население.

Прогнозата на Маркс за „отмиране на държавата" в едно бъдещо безкласово общество не се потвърди до момента. Класите не изчезват, антагонизмът между тях се засилва. Средната класа като продукт от класовия компромис между труда и капитала в Европа по време на „славните 30 години" след Втората световна война непрекъснато се стопява. Марксовата теза за държавата като „оръдие на класово господство" днес е особено актуална при разгърналия се процес на олигархизация на политиката под маската на либерална демокрация, при която държавите директно обслужват интересите на олигархични малцинства.

Ренесансът на идеите на Карл Маркс и на марксистката политическа икономия обяснява ръста на днешната глобализирана олигархия. Много съвременни неомарксисти правят творчески прочит на наследството на Маркс и потвърждават валидността на неговите идеи, формулирани през XIX век. Те успяват да разсеят илюзията, че класовата борба е останала в историята, и да разобличат усилията на могъщи идеологически апарати, упражняващи неолиберална

културна хегемония. В настоящата статия ще предложа обяснения за възхода на съвременната олигархия чрез приложение на методологията на марксизма (неомарксизма).

В Древна Гърция Платон и Аристотел определят олигархията като управление на държавата от малцина богати хора, които действат в свой личен интерес, а не за благото на всички. Днес олигархията се свързва с власт на богатството, на едрия капитал и „големите пари" *(big money*), притежавани от ограничен кръг хора. Концентрираното богатство и власт в ръцете на тази малка група след световната криза от 2008 г. намери дискурсивен израз във фразата за „единия процент" и в растежа на една глобална олигархия.

В статията за олигархия в енциклопедия „Британика" специално се акцентира върху марксисткото определение на държавата като инструмент за класово господство. Там се твърди, че „независимо дали официалната власт принадлежи на народа, монарха, пролетариата или диктатора, в условия на капитализъм ключови капиталисти упражняват контрол върху управлението". Ключовите капиталисти в настоящата статия ще ги наричам олигарси. Тази Марксова идея е доразвита по-късно в теориите за политическия елит на Гаетано Моска (за управляващата класа, която винаги упражнява олигархичен контрол), Вилфредо Парето (според когото в елита се включват дори комунистите като лидираща група на пролетариата) и Робърт Михелс с неговия „железен закон за олигархията", валиден за всяка организация – вкл. за социалдемократическите партии, които би трябвало да защитават интересите на хората на труда, а не на капитала (*Encyclopedia Britannica,* 2013).

Възходът на съвременната капиталистическа олигархия има поне три марксистки обяснения. Те се базират на ключовите идеи на Карл Маркс: за класовото деление на обществото, за идеологията като „фалшиво съзнание" и за безкрайното натрупване на капитал, придружено с неговата концентрация в ръцете на ограничен брой капиталисти. Настоящото изложение ще се структурира около три твърдения, оформени като подзаглавия.

Съвременните олигарси се третират като класа

Класовото деление на обществото днес е особено отчетливо при безпрецедентно нарастване на неравенството между бедни и богати (хора, страни, региони), противопоставящо единия процент на останалите 99%. Това показват докладите за богатството на милиардерите, предоставяни ежегодно от *Forbs, Credit Suisse* и др. В случая ще приведа шокиращи данни на Световната мрежа от организации по проблемите на бедността *OXFAM*, според които 82% от новосъздаденото богатство през 2016 г. е отишло в ръцете на 1% от световното население. На годишната среща на Световния икономически форум в Давос се оповести новината, че само осем човека притежават толкова богатство, колкото половината от световното население. Персоналното богатство на три от тези

персони – Джеф Безос, Бил Гейтс и Уорън Бъфет – се равнява на богатството на около 160 милиона американци (*Guardian*, 2017).

Приемам идеята на Маркс за делението на обществото на две класи, но успоредно с това правя уточнение, че между супербогатите капиталисти от 1% и останалата част на обществото има един социален слой от около 20% с по-високи доходи, който може да се нарече „висока средна класа". Тя се състои от високоплатени специалисти във финансовата сфера, в новите дигитални технологии, от корпоративни адвокати и др. Днес живеем в „дуалистично общество" (Проданов, 2017: 144), което се дели на свръхбогати капиталисти заедно с високата средна класа, от една страна, и огромна маса бедни и губещи своя статус хора (т.нар. прекариат), от друга. Пропастта между тези две групи хора непрекъснато се увеличава.

Класовият подход е един от основните подходи за изследване на съвременната олигархия и безспорно води своето начало от творчеството на Карл Маркс. Идеята за класовия характер на държавата и политиката предоставя теоретичен хоризонт за обяснение на случващото се в западния свят след кризата на либералната демокрация и стопяването на т.нар. средна класа. Днес отново се заговори за класова борба, за капитализъм и класи. Ето какво казва един от най-богатите хора в света – Уорън Бъфет: „Има класова борба, която се водеше през последните двадесет години. И моята класа спечели тази война" (Стиглиц, 2014: 266). За този мултимилиардер дериватите са „финансови оръжия за масово поразяване".

Класовият подход към олигархията третира свръхбогатите капиталисти като класа. Тази класа се нарича по различен начин от съвременни неомарксисти. Уилям Домхоф говори за „горна класа", а Джери Харис и Лесли Склеър – за „транснационална капиталистическа класа". Ще представя накратко техните идеи.

В книгата си „Кой управлява Америка? (Триумфът на корпоративното богатство)", написана през 1967 г. и преиздавана многократно, американският социолог марксист Уилям Домхоф развива своята „теория за властта като класово господство" (*Domhoff, W.,* 2015). Той нарича богатото малцинство, което управлява Америка, горна класа (*Social Upper Class*), като непосредствено под нея в социалната пирамида е разположена „корпоративна общност", състояща се от организации със стопанска и нестопанска цел – мозъчни тръстове, организации за дискутиране на политики, фондации и прочее. Те образуват т.нар. мрежа за планиране на политики (за изготвяне на предложения), които се предоставят и приемат от институциите. Тези организации, финансирани от „горната класа", формират обществено мнение и упражняват неолиберална културна доминация над обществото. С тяхна помощ горната класа управлява Америка. Домхоф обединява възможностите на класовата теория за властта с организационната теория, за да изясни понятието за властов елит. Той определя властовия елит (*power elite*) като лидерска група в рамките на горната класа, като прави уточнението, че не всички членове на горната класа участват в управлението, както и не всички, които са включени във властовия елит, са членове на горната класа.

Другите двама неомарксисти, чиито изследвания засягат проблемите на съвременната олигархия, са Джери Харис [1] и Лесли Склеър [2]. В своите книги те очертават контурите на транснационална капиталистическа класа, в рамките на която действа глобалната олигархия.

Според Джери Харис днешният капитализъм при неолиберален световен ред е несъвместим с демокрацията поради появата на транснационална капиталистическа класа, която надхвърля рамките на националните държави и редуцира тяхната роля в живота на гражданите. Националната държава е заставена в голяма степен да обслужва интересите на транснационалната капиталистическа класа. Като феномен тази класа е възникнала, но все още не се е развила цялостно и напълно. Т.е. тя не е „обсебила" напълно политиките на националните държави – оставила им е пространство за публични политики в интерес на мнозинството (*Fletcher, B.,* 2017). Така впрочем смята и Джефри Уинтърс в своята монография за олигархията. Според него съвременното управление в западните полиархии не е изцяло олигархично, а е налице демократично-олигархична смес (*Winters*, 2011).

Според Харис конфликтите днес не са между различни държави (примерно САЩ и Китай), а между отделни капиталисти вътре в рамките на транснационалната капиталистическа класа. Противоречията между различни олигарси предизвикват упадък на демокрацията, която през XXI век е станала „постлиберална". Авторът е разтревожен от неолибералната глобализация, която подкопава националните икономики и делегитимира властта на националните държави. Джери Харис не говори за олигархично управление, но подлага на критика съвременния глобален капитализъм от позициите на класовата теория на Маркс с убеждението, че е възможен друг, алтернативен демократичен свят чрез преосмисляне на отношенията между държава, пазар и гражданско общество (*Fletcher, B.,* 2017).

Лесли Склеър преосмисля концепцията за капиталистическа класа в рамките на една държава, разполагайки я в контекста на капиталистическата глобализация. Той приема теорията на У. Домхоф за управляващата класа в рамките на държавата, като я допълва с идеята за хегемония в глобалната система. Склеър обособява аналитично три сфери на глобалната система – икономическа, политическа и културно-идеологическа, като твърди, че държавите, макар да остават важни единици за анализ, губят своята власт и в трите ключови области, а решения в тях се вземат от глобални актьори (*Sklair, L.,* 2016).

Според Склеър транснационалната капиталистическа класа включва четири основни фракции: 1) корпоративна фракция – собственици и мениджъри на големите транснационални корпорации (ТНК) и техните местни филиали; 2) политическа фракция – глобализирани политици и бюрократи; 3) технологична фракция – глобализирани професионалисти; 4) консюмеристка фракция (идеологическа) – медиите като пазарни играчи. Хората от тези четири групи съставляват глобалния властов елит като управляващата класа. Тази класа уп-

ражнява икономически контрол (главно върху работните места), политически контрол (върху националната и междудържавната политика), както и идеологически контрол (върху ежедневния живот на хората чрез реториката за глобална конкуренция и консуматорство). Основната заплаха за хората се крие в загубата на работни места, поради което всички партии се съобразяват с неолибералните идеологически императиви и с лансирания от транснационалната класа политически дневен ред. Членовете на тази класа споделят луксозен стил на живот, модели на висше образование, луксозно потребление на стоки и услуги в специални клубове и ресторанти, скъпи курорти, жилищни квартали със специална охрана. Те създават и разпространяват благоприятни образи за себе си като граждани на света, глобални филантропи и прочее.

Слеър уточнява също, че транснационалната капиталистическа класа не е непременно управляваща класа като цяло. Водещ блок в нея са транснационалните корпорации (вкл. транснационални банки и други глобални капиталови формации), но те не управляват директно, а осъществяват глобално управление (*Global Governance*) с помощта на другите фракции – политическа и идеологическа. В рамките на транснационалната капиталистическа класа има един по-тесен вътрешен кръг от хора, който взема ключови решения за цялата система, обвързвайки различните държави и региони около общата цел – непрекъснато натрупване на частна печалба (богатство). Четирите фракции на тази класа във всяка географска област, регион, държава, град, общество изпълняват допълващи функции за интегриране на цялото, обвързани в комплексна мрежа от глобални зависимости.

Основен фактор за обединение на транснационалната капиталистическа класа е практиката водещи нейни членове да заемат важни позиции едновременно в корпоративния сектор и в гражданското общество. (Бих добавила, че ултрабогати хора стават дори политици и държавници.) Водещи корпоративни мениджъри ръководят бордове на мозъчни тръстове, благотворителни, научни, спортни и културни институции, университети и фондации. Така на хората се внушава, че „всичко в обществото е бизнес" и че този бизнес е глобален. Медиите повсеместно пропагандират консуматорската идеология, чрез която класата налага своята хегемония в целия свят.

От многото начини, посочени от Склеър, чрез които големият бизнес и големите пари влияят върху решенията на държавни и наддържавни институции, ще откроя ролята на Съвета за външни отношения (*Council on Foreign Relations*) в САЩ и на неговия френски еквивалент (*French Council on Foreign Relations*); на Кръглата маса на бизнеса (*Business Roundtable*) и т.нар. Трилатерална комисия (*Trilateral Commission*). Тези организации влияят върху политическите решения през последните три десетилетия за установяване на световна хегемония на САЩ.

Като неомарксист, Лесли Склеър не говори за олигархия, а за един по-тесен кръг от свръхбогати капиталисти в рамките на транснационалната капиталисти-

ческа класа, който взема ключови решения в световната капиталистическа система. Различните фракции в състава на тази класа кореспондират с трите основни измерения на олигархичната власт – икономическо, политическо и идеологическо.

Олигархията се легитимира чрез идеология („фалшиво съзнание")

Второто обяснение на възхода на съвременната олигархия се базира на разбирането на Карл Маркс за идеологията като „фалшиво съзнание". То е разгърнато в „Немска идеология" (1846), където е обоснована тезата, че чрез идеологията интересите на господстващата класа се представят като интереси на цялото общество. „Господстващите мисли не са нищо друго освен господстващи материални отношения" (Маркс, К. и Фр. Енгелс, 1956: 47). Впоследствие италианският комунист Антонио Грамши доразвива Марксовата теза чрез свой отговор на въпроса защо идеите на господстващата класа стават доминиращи идеи в цялото общество. За него хегемонията означава господство плюс съгласие за подчинение (доброволно подчинение). Като марксист, Грамши признава, че държавата обслужва интересите на буржоазията, но чрез упражняване на „културна хегемония" тя твърди, че защитава интересите на цялото общество. Затова днешните държави се наричат демократични, претендирайки, че обслужват интересите на всички, но реално са по-скоро олигархични, защото действат предимно в интерес на ограничена група хора. „Културната хегемония" на господстващата класа според Грамши се реализира чрез „идеологически апарати" (семейство, културни, образователни институти и пр.), които се занимават с легитимиране на управлението. Днес идеологическите апарати на държавата се допълват с действието на глобални неолиберални идеологически апарати.

Ще задълбочим отговора на въпроса – защо хората се подчиняват доброволно на олигархичното управление? Като начало ще кажа, че днешната културна хегемония на господстващата класа (на най-богатите и овластени капиталисти олигарси) е свързана с идеологията на неолиберализма. Олигархичната власт се легитимира чрез неолиберална културна хегемония върху общественото съзнание и общественото мнение, изяснена брилянтно от такива последователи на Маркс като Пиер Бурдийо и Дейвид Харви. Макар да не говорят директно за олигархия и олигарси, те обясняват защо хората приемат огромното социално-икономическо неравенство и се подчиняват доброволно на едно по същество олигархично управление, маскирано като либерална демокрация. Те подлагат днешния неолиберален глобален капитализъм на социално ангажирана критика и в този смисъл не са привърженици на освободеното от ценности знание (М. Вебер), а подобно на Маркс заемат страна – застават в защита на интересите на хората на труда, на социално слабите, на мнозинството.

Ще приведа особено силни според мен идеи на П. Бурдийо по въпроса. *Първата* е, че „фалшивото съзнание" е свързано с „фалшива наука". Според

него „идеята за неутрална наука е фикция, при това заинтересована фикция" (Бурдийо, 2012: 271). Винаги се води борба кой да наложи доминиращата представа за света, който ни заобикаля, борба между наука и фалшива наука (респ. обществени науки). Според него, след като има „фалшиво съзнание" (Маркс), има и „фалшива наука", която е предназначена да произвежда и поддържа това съзнание. „Официалните" социология и политология са „призвани" да показват обективност и „етична неутралност" – сиреч неутралност в борбата между класите, чието съществуване се отрича. В стремежа си към обективност експерти анализатори се занимават с производство на „учени дискурси" (има разлика между „учен жаргон" и „научен език") – стараят се да изглеждат независими, но в същност са зависими от доминиращата идеология на неолиберализма, легитимираща установения обществен ред. Борбата между науката и фалшивата наука е в пряка връзка с борбата между класите (между мнозинството и малцинството). Тези размишления на Бурдийо имат общо с дейността на различни аналитични центрове, мозъчни тръстове, университети и пр. в ролята им на съвременни неолиберални идеологически апарати (в смисъла на А. Грамши).

Втората важна идея на Бурдийо е, че неолибералните идеи се разпространяват в разбираема и достъпна за всички форма. Неолибералната лексика, която ни залива, се състои от евфемизми (напр. не се говори за съкращения, а за „облекчаване на разходите"), жонглира се с конотации и асоциации на думи като „гъвкавост", премахване на регламенти, за да се внуши посланието за освобождаване (Бурдийо, 2008: 31). Неолиберални експерти агресивно лансират в медиите различни клиширани фрази, какъвто е случаят с широко разпространения „мит за глобализацията" – могъщ дискурс, чрез който се подкопава ролята на националната държава. Чрез „политиката на глобализация", налагана от големите финанси и банки, държавите се лишават от власт и служат за „параван" на властта на финансовите пазари. Тази политика е подпомагана от СБ и от МВФ, осъществява се по американски модел и има пагубни последици за хората по света. Бурдийо уточнява, че това негово мнение не е израз на антиамериканизъм и на негативно отношение към американския народ, а критика срещу тази изтънчена символна власт, срещу която се съпротивляват и американци, и неамериканци. Той е загрижен, че „американската демокрация е изпълнена с дисфункции: изключително високи проценти на неучастие в гласуване, незаконно финансиране на партии, зависимост от медии и пари, прекомерно голяма роля на лобирането (Бурдийо, 2008: 121). Тези дисфункции аз свързвам с процес на задълбочаваща се олигархизация на политиката.

Според Бурдийо в журналистическото поле (Бурдийо, 2008: 67), най-вече в телевизията, информацията, анализът, сериозният разговор, дискусията между специалисти са неглижирани в полза на „чистото развлечение" и т.нар. *talk shows* със знаменитости. Специално подбрани „експерти" винаги са на разположение, за да отговарят на всички въпроси, да формулират прости заключения с ясни и цветущи термини, избягвайки да се заплитат в сложни знания.

Тази медийна политика на демагогско опростяване дава предимство на двубоя (между личности) пред дебата (с аргументи). Това се случва по такива сериозни теми като бюджетен дефицит, понижаване на данъците, външен дълг и прочее. При споровете между представители на левицата и десницата също се поставя акцент върху личностите, а не върху техните аргументи, тъй като между тях няма ценностни различия поради постигнатия неолиберален консенсус. По този начин се създава „цинична визия за политиката" като арена на амбициозни властолюбци, насърчавани от съветници и консултанти по политически маркетинг. Вниманието на хората се отклонява от важни политически въпроси чрез предлагане на забавления и шоу. Създаваната в медиите представа за света е съсредоточена върху мига – без връзка между различните събития. Подобна визия за света е атомизирана и атомизираща – редуват се събития (трагедии, природни бедствия) без обяснение в свят, изпълнен с насилие, етнически войни, расова омраза… Тази визия не мобилизира, а деполитизира, което е благоприятно за съхраняване на олигархичното статукво.

Дейвид Харви в своята знаменита книга „Кратка история на неолиберализма" (*Harvey*, 2005) разглежда неолиберализма на първо място като икономическа теория, чиито основни положения се прилагат на практика. Т.е. освен теория, той е и политическа програма за действие. В центъра на тази теория е поставен индивидът (свободният индивид), който постига своето благополучие при гарантирано право на собственост, свободен пазар и свободна търговия. Предназначението на държавата е да създаде тези структури. Нещо повече, тя е длъжна да маркетизира сфери, които преди това не са действали на пазарна основа (става дума за образование, здравеопазване, социална защита и околна среда). Държавата е длъжна да гарантира надеждност на парите, да поддържа армия и полиция, а намесата ѝ в пазара да се сведе до минимум. Така държавните политики се свеждат предимно до дерегулация (либерализация) и приватизация, а неолиберализмът се явява антипод на обуздания от социалната държава капитализъм от периода 1945–1975 година.

За да може неолибералната икономическа теория да стане доминираща, тя трябва да се оформи в концептуална система, т.е. в идеология, която да „докосва" ценностите и желанията на всички, да открива пред тях възможности, да се оформи като част от т.нар. здрав разум, а нейните основни постулати да не се оспорват. Основателите на неолиберализма (Хайек, Мизес, Фридман, Попър и др.) поставят в основата му идеите за човешко достойнство и индивидуална свобода, третирайки ги като „фундаментални ценности на цивилизацията" (*Harvey*, 2005: 5). Свободата на избор на индивида е издигната на ценностен пиедестал, а колективното начало е неглижирано.

Благодарение на неолибералната идеология се създават условия за формиране на богата класа от капиталисти (вкл. олигарси). Това става с помощта на държавен апарат, който Харви нарича „неолиберална държава" (*Harvey*, 2005: 64). Свободата, която поддържа този апарат, отразява интересите на част-

ните собственици, на мултинационални корпорации и компании на финансовия капитал. С други думи, неолиберална държава само на думи защитава индивидуалните свободи на всички граждани, а практически основна нейна грижа са интересите на едрите собственици, на едрия капитал. Затова и либералната демокрация става все по-формална под ударите на неолиберални олигархични политики.

С течение на времето (от 1980-те г. до днес) от „стария" класически либерализъм на Джон Лок с трите основни права на индивида – правото на живот, на собственост и на свобода, не остава почти нищо. Новият (нео)либерализъм осигурява все по-пълна реализация предимно на правото на частна собственост и свобода (икономическа свобода) на притежателите на едрия капитал и на големите пари – право на екстремно богатство, облечено във власт с помощта на неолиберална държава.

Формирането на неолиберален обществен консенсус (*Harvey*, 2005: 39) предполага могъщо идеологическо влияние върху медиите и различните структури на гражданското общество – университети, училища, църкви, професионални асоциации. Неолибералните идеи се разпространяват от специални изследователски групи и неправителствени организации, солидно финансирани от големите корпорации. В резултат – много интелектуалци започват да споделят неолиберален начин на мислене. Формира се обществено мнение, че неолиберализмът е единствена гаранция за свобода в обществото. Той определя действията на политическите партии (леви, десни, центристки) и на правителствата. Постигнато е обществено одобрение на икономическата власт на малка група хора чрез медийно облъчване на публиката с апели, позоваващи се на традициите и културните ценности на конкретното общество.

Днешните политики на държавата се наричат публични с внушението, че са демократични и в полза на мнозинството. Формалната либерална демокрация е маска на една действителна олигархия, защото ключовите политики на държавата (неолибералната) са олигархични, а не демократични. Става дума за закони и административни актове, свързани с обществени поръчки, концесии, международни договори и пр., които директно обслужват национални и глобални олигарси. Общественото внимание се отклонява професионално от олигархичните политики чрез широк спектър пропагандни дейности (политическо убеждаване, филтриране и управление на новините). В ход е „неолиберално промиване на мозъци" (Н. Чомски).

Днешното натрупване на капитал е достигнало безпрецедентна концентрация в ръцете на малцина

Последното обяснение на възхода на съвременната олигархия е обвързано с първопричината за съществуването на капитализма – безпределното натрупване на капитал. В световния бестселър „Капиталът на XXI век" (2014) Тома

Пикети твърди, че „принципът на безкрайното натрупване" на капитал, изведен от Маркс в „Капиталът", обяснява логическите противоречия на съвременната капиталистическа система. Хипотезата на Маркс е потвърдена – процесът на безкрайно капиталово натрупване върви успоредно с процеса на концентрация на капитал в ръцете на малка група капиталисти, които аз наричам олигарси. Тази концентрация на капиталово богатство е достигнала до безпрецедентни мащаби в цялата история на капитализма. Социално-икономическото неравенство между олигархични малцинства и останалото население в рамките на националните държави, между групи държави, между отделни региони, както и в световен мащаб е придобило крещящи измерения.

Пикети приема, подобно на Маркс, че неравенството е естествено следствие на капитализма. Изключение прави периодът на трите десетилетия след Втората световна война в Европа, където се установява социална държава и регулиран от държавата капитализъм. Това е време на демократична конвергенция и дисперсия на доходи сред по-широки социални слоеве от населението. В началото на XXI век ситуацията във връзка с неравенството е подобна на тази през XIX век – времето, когато Карл Маркс е писал „Капиталът" (Пикети, 2018: 29). Затова днешният капитализъм по нарастване на неравенството и наследени богатства придобива отчетливи неофеодални характеристики.

Днес се разгръщат могъщи процеси на олигархична дивергенция. Те са провокирани, от една страна, от освободените от контрол високи възнаграждения на суперменджърите на големите компании, а, от друга – от натрупването и концентрацията на богатства в икономика с нисък растеж и висока доходност на капитала. Очертаната съвременна тенденция през XXI век към „дивергенция от олигархичен тип" е особено опасна в качеството си на „процес, при който държавите ще бъдат притежавани от собствените им милиардери" (Пикети, 2018: 516).

Ето някои от приведените данни в изследването на Пикети за 0,1% най-богати хора на Земята – това са 4,5 милиона от общо 4,5 милиарда възрастни хора на планетата. Тази една десета от единия процент изглежда има нетна собственост средно 10 милиона евро, или почти двеста пъти средната собственост в световен мащаб – около 60 000 евро на възрастен, или част в общата собственост, равняваща се на 20%. За сравнение – единият процент най-богати (45 милиона възрастни) има средно 3 милиона евро капитал (петдесет пъти средната собственост), откъдето частта в общата маса на собствеността е 50% (Пикети, 2018: 488).

Вместо пазарна конкуренция между повече икономически играчи (малки и средни по размер фирми) днес се наблюдава концентрация на богатство и власт в ръцете на най-големите корпорации и банки. В отделните държави има закони и агенции за осигуряване на конкурентни пазари и борба с монополите. Но всички сме свидетели, че антимонополните закони не се прилагат както трябва, а агенциите за защита на конкуренцията не действат ефективно, защото са превзети от едни или други олигарси (*agencies capture*). Други механизми на олигархизация на политиката са финансиране на избори и партии, лобизъм

на „специалните интереси", данъчна политика в полза на богатите, системата на „въртящи се врати" (*revolving doors*) и прочее.

Социалната държава повсеместно е със затихващи функции. Вместо на обществено благосъстояние (*social welfare*) и благоденствие за обикновените граждани сме свидетели на политики за орязване на социалните разходи с цел гарантиране на „корпоративно благосъстояние" (*corporate welfare*) и благосъстояние на банките. Макар големите банки да предизвикаха кризата от 2008 г., нито един банкер не попадна в затвора и не понесе отговорност. Банките бяха спасени с парите на данъкоплатците.

Маркс предвиди възможната поява на спекулативен капитал и замяната на основната формула за капиталово натрупване със съкратена, при която създаването на потребителна стойност губи смисъл и парите просто създават повече пари. Днес финансовият капитал се е откъснал до голяма степен от реалната икономика – зад около 90% от циркулиращите световни пари не стоят реални стоки и услуги.

Олигархичният режим на управление процъфтява при днешния неолиберален глобален капитализъм, който се характеризира с монополизация, стагнация и финансиализация. Всички тези процеси затормозяват пазарната конкуренция поради нарастващата концентрация на капитал и богатство в ръцете на малцина. Според Джон Белами Фостър „типична форма на капиталистическо предприятие е квазимонопол или олигопол със значителна монополна власт", свързана с определяне на цени, производителност и инвестиции. Индустриите са силно концентрирани и доминирани от няколко гигантски корпорации, извличащи печалба от монополните си позиции. Същото важи и за сферата на финансите, където господстват няколко големи транснационални банки (Фостър, 2013).

Оттук извеждам две съвременни форми на олигархия – корпоратокрация и банкокрация, които подменят до голяма степен международната пазарна конкуренция с глобална надпревара между монополни компании, определящи цените чрез тайни споразумения помежду си. Подобни монополни гиганти предизвикват икономическа стагнация, а не икономически растеж с екзотичните си финансови инструменти. Голям е рискът от нови финансови балони. Възможно е на държавите от западния свят (западните либерални демокрации) отново да им се наложи да спасяват големите играчи с парите на данъкоплатците, защото са твърде големи, за да фалират и да бъдат подведени под отговорност (*too big to fail, too big to indict*).

Това, което не предвиди Маркс, е, че натрупването на капитал (свръхпечалби) може да става не само чрез жестока експлоатация на труда на работниците, а и чрез директно присвояване на собственост („натрупване чрез отнемане", Д. Харви). С помощта на държавата се извършва откровен грабеж на национално богатство от вътрешни и външни олигарси чрез политики на приватизация, концесиониране и така нататък. Това е трета съвременна форма на олигархия – олигархия под формата на клептокрация. Тя е особено валидна за бившите

социалистически страни – Русия и страните от Източна Европа в края на XX и началото на XXI век. По повод 200 години от рождението на Маркс Тома Пикети обосновава с аргументи и числа необузданата клептокрация в Русия през последните две десетилетия (Пикети, 2018).

Ренесансът на Маркс и марксизма след световната криза от 2008 съвсем не е случаен. Известни неомарксисти като Имануел Уолърстейн, Джовани Ариги и други привърженици на системния анализ на световната капиталистическа система (*world-system theory*) аргументират тезата, че капитализмът е изпаднал в системна криза – сигнална криза – до появата на нов световен хегемон, или в терминална криза, която ще доведе до преход „отвъд капитализма". Последното ще се случи, ако се изчерпят възможностите за натрупване и експанзия на капитала, както прогнозира Маркс. В този смисъл възходът или упадъкът на съвременната олигархия ще зависи от съдбата на световната капиталистическа система.

В заключение се солидаризирам с Пол Мейсън, който търси изход от сегашната ситуация в „посткапитализма". Днешният неолиберален капитализъм с неговите монополи, олигополи, извличане на ренти и пр. подкопава пазарната икономика и конкурентните пазари между повече играчи и прави опит да опазари всички сфери на човешкия живот в интерес на ограничен кръг хора. Този капитализъм способства за възхода на съвременната олигархия. Един посткапитализъм би могъл да доведе до упадък на олигархията или поне да намали неравенството, като го направи по-меритократично. Посткапиталистическият проект на Мейсън залага на мрежите, които се развиват върху непазарни принципи. Главното противоречие днес е „между възможностите да имаш в изобилие безплатни стоки и информация и системата от монополи, банки и правителства, опитващи се да си оставят всичко както е – частно, дефицитно и комерсиализирано. Всичко се свежда до битка между мрежата и йерархията, между старите форми на обществото, плесенясало около капитализма, и новите форми на обществото, загатващи бъдещето" (Мейсън, 2016: 21).

Макар все още да не се е появил глобален проект като ясна и убедителна алтернатива на капитализма, напрежението нараства и все по-често се чуват различни гласове за намаляване на неравенството чрез „нарастваща регулация на социално-икономическите процеси от страна на публичната власт, под контрола на гражданите". Това може да стане чрез въвеждане на по-прогресивни данъци, висок „данък богатство", ограничаване на лобирането в полза на корпорациите, премахване на данъчните убежища и други (Тодоров, 2018: 94).

С идеите на Маркс се опитах да обясня възхода на съвременната олигархия, но марксисткото наследство предлага също така идеи за антиолигархична съпротива. Предстои обединение на различни антиолигархични сили и антикапиталистически социални движения в едно преформулирано по нов начин световното гражданско общество – общество от „свободни и асоциирани производители".

БЕЛЕЖКИ

[1] Джери Харис заема ръководни позиции в Мрежата за критически изследвания на глобалния капитализъм и е автор на нашумялата книга „Глобалният капитализъм и кризата на демокрацията" (*Harris, J.,* 2016. The Global Capitalism and Crisis of Democracy).

[2] Лесли Склеър е британски социолог, почетен професор в Лондонското училище по икономика и политически науки, станал известен с книгата си „Транснационалната капиталистическа класа" (*Sklair, L.* 2001. The transnational capitalist class).

ЛИТЕРАТУРА

Бурдийо, П. Ответен огън. С., Св. Климент Охридски, 2008.

Бурдийо, П. Полетът на духа. Т. 1. С., Изток–Запад, 2012.

Маркс, К. и Фр. Енгелс. Съчинения. Т. 32. С., Изд. на БКП, 1956.

Мейсън, П. Посткапитализмът. Пътеводител за нашето бъдеще. С., Изток–Запад, 2016.

Пикети, Т. Капиталът на XXI век. С., Изток–Запад, 2018.

Проданов, В. Системни цикли и бъдещето на историята: Накъде върви светът? С., З. Стоянов, 2017.

Стиглиц, Дж. Цената на неравенството. С., Изток–Запад, 2014.

Тодоров, А. Капиталистите без отечество: властта на глобализираната олигархия. – Ново време, 2018, бр. 3–4, с. 87–95.

Domhoff, W. (2012) The Class-Domination Theory of Power (on-line document), available at: https://whorulesamerica.ucsc.edu/power/class_domination.html (accessed 5 September 2018).

Encyclopedia Britannica (2013) „Oligarcy (government)", available at: https://www.britannica.com/topic/oligarchy (accessed 12 August 2018).

Fletcher, B. (2016) „Why Today's Neoliberal Global Order is Incompatible with Democracy". In These Times, 20 September, available at: http://inthesetimes.com/article/19480/why-todays-neoliberal-global-order-is-incompatible-with-democracy (accessed 30 August 2018).

Harvey, D. (2005) A Brief History of Neoliberalism. Oxford University Press, New York.

Neate, R. (2017) Bill Gates, Jeff Bezos and Warren Buffett are wealthier than poorest half of US. The Guardian, 8 November, available at: https://www.theguardian.com/business/2017/nov/08/bill-gates-jeff-bezos-warren-buffett-wealthier-than-poorest-half-of-us (accessed 12 September 2018).

Sklair, L. (2016) The Transnational Capitalist Class – Theory and Empirical Research, available at: https://www.researchgate.net/publication/311577605 / DOI: 10.1007/978-3-319-31816-5_2761–1 (accessed 11 September 2018).

Winters, J. (2011) Oligarchy. Cambridge University Press, New York.

Източник на публикацията: http://unwe-research-papers.org./bg/juornalissues/10048

Огюст Роден

ПРЕКАРИАТ ИЛИ ЗАВРЪЩАНЕ НА ПРОЛЕТАРИАТА?

(Размишления за книгата на Гай Стендинг „Прекариатът – новата опасна класа”)

Александър А. Бирюков

Александър А. Бирюков *– философ, старши преподавател в Амурския хуманитарно-педагогически държавен университет.*

Процесите на стремителна трансформация на съществуващия световен ред предизвикаха сериозни изменения в социалните структури на съвременното общество, за чието възприятие ще бъдат необходими нови понятия и концепции. Едно от тези понятия, използвани за осмисляне на съвкупността от нови социални явления, е понятието „прекариат”, въведено в обръщение от френските социолози (П. Бурдийо) още през 80-те години на миналия век с цел да обозначат временните или сезонните работници. Впоследствие с този термин започват да се наричат хората, които нямат стабилна работа, социални гаранции и възможности за интеграция в нормалния обществен живот. Що се отнася до опитите това понятие да се изведе на по-високо теоретично ниво, да му се придаде по-голямо съдържание и дълбочина, то като най-ярък пример може да послужи работата на британския икономист и социолог Гай Стендинг „Прекариатът – новата опасна класа” (2011 г.). Подчертавам, че нямам намерение да правя пълноценна рецензия на този труд, а само ще анализирам теоретико-методологичната обосновка на концепцията на Стендинг и ще се опитам да направя извод дали има достатъчно основания прекариатът да се определи като нова обществена класа.

Според Гай Стендинг традиционните представи за социалната стратификация невинаги отразяват прецизно реалностите в епохата на глобализацията с нейната усложнена и фрагментирана класова структура. „Възможно е реалността да е такава, че да бъде

необходимо да създадем нов терминологичен речник, отразяващ класовите отношения в глобалната пазарна система през XXI век".[1]

Днес тези класови отношения придобиват следните очертания. На върха на обществената пирамида е разположен *„елитът"* – нищожен слой от „абсурдно богати" граждани, способни да наложат своите решения на всяко правителство. След тях се разполага *„селъриатът"* (от английската дума *salary* – заплата), за който са характерни стабилната заетост и работата на пълен работен ден. Селъриатът все още има достъп до такива атрибути на социалното благополучие като пенсията, платения отпуск и различните социални бонуси, които често са изплащани от държавата.[2] По-надолу е неголямата прослойка от *„професионални експерти"*, притежаващи определени знания и опит, които им позволяват да се конкурират като консултанти или независими работници на пазара на труда, да сключват временни договори, сменяйки постоянно работодателите и без да се обременяват със „стандартните трудови отношения".[3] Четвъртата група *е „класическият пролетариат"*, ядрото на старата работническа класа. Работническото движение направи много, за да се изгради държавата на всеобщото благоденствие, но сега то преживява сериозен упадък и губи чувството си за солидарност.[4]

Най-накрая, под тези четири групи се разполага бързо нарастващата нова класа – *„прекариатът"*. „Той се състои от много неосигурени хора, живеещи неразбираем живот, работещи на случайни и на постоянно променящи се места без всякакви перспективи за кариерно развитие; прекариатът – това са милионите разочаровани млади и образовани хора, които се опасяват от това, което им предстои; милионите жени, сблъскващи се с лошо отношение по време на тежката си работа; постоянно увеличаващата се армия от хора, белязани като престъпници за цял живот; милионите „нетрудоспособни" мигранти по целия свят." (Стендинг, 2011)

Въпреки опитите си, Стендинг не успява да направи прецизно определение на новата класа. Той просто изброява характеристиките, които според него отличават прекариата от другите класи. Например прекариатът се отличава от селъриата с много по-слабите си отношения с капитала и с държавата. Той се отличава и от пролетариата, тъй като няма социалните контакти, с които старата работническа класа разполага, срещу подчинението си и лоялността си към държавата. И така: „отсъствието на доверителни отношения с капитала и с държавата", както и на каквато и да е защита в замяна на субординацията отличава прекариата от другите класи".[5]

По-нататък авторът конкретизира понятието „защитеност", привеждайки още по-дълбоко различие между традиционната работническа класа и прекариата. Защитеността включва: *първо* – безопасност на пазара на труда; *второ* – гарантирана заетост; *трето* – гаранция за труда; *четвърто* – безопасни условия на труд; *пето* – повишаване на квалификацията; *шесто* – сигурност на доходите; *седмо* – свободно изразяване на мнения.[6] Стендинг смята, че не е задължително да липсват и седемте показателя за социална защита, за да бъде причислен даден човек към прекариата. Отсъствието на гаранции е само една от характер-

ните му особености, други са например специфичните условия за придобиване на блага и отсъствието на професионална идентичност. Характерно за прекариата е, че той е зависим преди всичко от паричното възнаграждение за труда си. Прекариатът не може да разчита на държавата, на пенсиите, на обезщетенията за безработица, на изплащането на медицинските услуги. Това много силно отслабва позициите му по време на кризи и социални сътресения, прави го по-уязвим в сравнение с работниците, които имат достъп до държавните пособия или до други форми, чрез които могат да получат подкрепа.[7] Най-накрая – третата характерна черта на прекариата е отсъствието на професионална идентичност. „Прекариатът не се чувства като част от солидарна трудова общност".[8]

Докато кариерата на обикновения работник, прекарал целия си трудов живот в едно предприятие, може да се представи като плавна и бавно движеща се нагоре линия, на която с точки са отбелязани етапите на неговото професионално развитие, графикът на трудовите практики на прекариата ще изглежда като пречупена крива с чести спадове, подеми и дълги периоди без работа.

Фрагментираната заетост и честата смяна на работното място пречи на прекариата да придобие чувство за принадлежност към определена професионална общност, а това само усилва усещането за отчуждение и нестабилност на положението на тази класа.[9]

Може да се обобщи, че според Стендинг ключовите характеристики на новата класа са нестабилният доход, загубата на социални права, на социални гаранции и на професионална идентичност.

Ще отбележим, че въвеждайки това понятие, Стендинг постоянно се опитва да определи прекариата чрез нещо, което той не е. „Прекариатът „не притежава", „няма", „не е" и така нататък.

С други думи, нито един от приведените от него признаци не е някакво характерно отличие, присъщо само на прекариата. На тази логическа грешка, наричана отрицателно определение, обръщат внимание и другите критици на концепцията на Г. Стендинг [*Seymour*, 2012].

Смятаме, че подобни грешки са следствие на нестабилността на теоретичния фундамент, на който гради своята концепция британският изследовател.

Очевидно е, че в основата на разработената от Г. Стендинг класификация стои виждането на Макс Вебер за системата за социална стратификация. Класообразуващите фактори в неговата концепция са нивото на дохода и наличието на собственост, неравномерността на разпределение на привилегиите, гаранциите и ресурсите и т.н. Той използва изброените критерии при опита си да стигне до същността на проблема с противоречията в социалните отношения в съвременното капиталистическо общество, но така на практика внася още по-голямо объркване, тъй като нито един от изброените „класообразуващи фактори" в действителност не е такъв.

Съответно Стендинг не успява да даде никаква друга дефиниция за прекариата освен с отрицателната. За характерни отличия на „новата класа" са по-

сочени само признаци, които прекариатът не притежава, но има и други класи, споменати от Стендинг, които също не ги притежават. Разликите са по-скоро количествени, а не качествени.

Разсъждавайки за социалната структура на съвременното общество и на прекариата в частност, Стендинг постоянно употребява понятието „класа". Според него „прекариатът е класа, намираща се в процес на изграждане, но не класа сама по себе си в марксисткото разбиране на тази дума".[10]

Подобни твърдения ни дават основание да се обърнем към марксистката традиция на класовия анализ. Напомняме, че в марксизма основен критерий, по който обществото се дели на класи, е отношението към средствата за производство. Именно то опосредства и определя всички останали характеристики на обществените класи. Това не означава, че даденият признак е единственият за класата изобщо. Например Лениновото определение на обществените класи, смятано за класическо, съдържа и други характеристи: място в исторически определена система на общественото производство, роля в обществената организация на труда, способ за получаване и за определяне на размера на дела от общественото богатство. В най-добрия случай Г. Стендинг разглежда двата последни признака, които не са ключови за марксисткия класов анализ. Тоест, макар и авторът да използва марксистка терминология, неговата концепция няма никакво отношение към марксисткия класов анализ. Мисля, че можем напълно да се съгласим с мнението на Р. Сиймур: „Нито една от дадените от Стендинг характеристики на „прекариата" не е фундаментална за класовия анализ в маркскисткото разбиране." [*Seymour*, 2012]

Освен това марксистите разглеждат обществените класи като взаимнообуславящи се, дефинирайки ги чрез техните отношения, а не чрез градацията им.

„Класите се разбират не просто като съществуващи „над" или „под" другите класи. Те по-скоро се определят от гледна точка на техните социални отношения с другите класи. В резултат на това наименованията на класите не са „висша", „средна" и „нисша", а „капиталисти", „работници", „феодали" и „крепостни"." [Райт, 1980] Така според Стендинг прекариатът не е пролетариат, но не е съвсем ясно каква класа трябва да бъде антагонистът на „новата класа".

Най-накрая е необходимо да се отчита и това, че класите участват не само в процеса на материалното производство, а и при възпроизвеждането на цялата съвкупност на социалните отношения на дадена обществена формация. „Капиталистическият процес на производство, пише Маркс, разглеждан цялостно или като процес на възпроизводство, създава не само стоки и добавена стойност, той произвежда и възпроизвежда самото капиталистическо отношение – от една страна капиталиста, а от друга – наемния работник." [Маркс, 1960:591]

Отношението към средствата за производство определя и хода и насочеността на процеса на обществено производство. Бидейки в основата на класовите антагонизми, даденият фактор е причина не просто за случайно противопоставяне на позициите на отделните индивиди в структурата на обществената йерархия, а възпроизвежда самата взаимна обусловеност на обществените кла-

си. „Сега не просто случаят противопоставя капиталиста и работника на стоковия пазар като купувач и продавач. Механизмът на самия процес постоянно отхвърля последния като продавач на своята работна сила обратно на стоковия пазар и постоянно го превръща от собствен продукт в средство за покупка в ръцете на първия." [Маркс, 1960: 590]

„Класовите характеристики" на прекариата, отделяни от Стендинг, също не са фундаментални за функционирането на механизма на възпроизводство на капиталистическата система като цяло. И тук марксисткият класов анализ не намира никакви особени различия между прекариата и работническата класа.

Желанието непременно да се начертае ясна граница между пролетариата и прекариата вкарва Стендинг в капана на антиисторизма и европоцентризма. Авторът постоянно подчертава, че пролетариатът се състои от работници с дълготрайна и стабилна заетост и фиксиран работен ден. Пролетариите имат определени възможности – „израстване в служебната йерархия, членство в профсъюз, сключване на колективен договор".[11]

Ограничеността на подобен възглед за работническата класа е очевидна. Историята на възникването на пролетариата е известна. Тя определено не е изпълнена със „социални гаранции" и „стабилна заетост". Напротив – на западноевропейските и на американските работници им се налага да минат през периоди на масов глад, на безработица и на кръвопролитна класова борба, на жестока експлоатация и на две световни войни, за да могат най-накрая да се насладят на плодовете от дървото на държавата на „всеобщото благосъстояние".

Историческият период, през който западният капитализъм е функционирал по кейнсианския модел, обхваща малко повече от две десетилетия, а това е нищожно малък срок в историята на развитието на тази обществена формация.

Да се абсолютизират социалните постижения на работническата класа през този период, означава да се търсят „златният век" или „изгубеният рай", които никога не са съществували.

Животът на феномена „държава на благоденствието" е кратък (*Welfare State*), освен това той е ограничен в своите географски рамки. Общественият компромис между труда и капитала е съществувал само в Западна Европа и в Съединените щати. Той не се разпространява в периферните и полупериферните страни, които по това време са в капана на „догонващата модернизация". Именно в държавите от Третия свят (преди всичко на африканския континент) изследователите още в края на 60-те години за пръв път се сблъскаха с феномена „неформална заетост", което според нас много тясно е свързано с „прекариата", за който говори Стендинг.

„Първооткривателят" на неформалната (сивата) икономика Кийт Харт също противопоставя представителите на формалния и неформалния сектор според видовете на получените доходи. За първите са характерни заплатата в държавния и в частния сектор, трансферните плащания (пенсии, социални придобивки), а за другите – неофициалните доходи от временна работа по контракт,

самозаетостта в сферата на дребната търговия, на занаятите, на услугите, строителството или транспорта, а също така частните трансферни плащания (подаръци, заеми). [*Hart*, 1973: 68–70]

Другите характеристики на прекариата и на заетите в сивата икономика също съвпадат. „В неформалния сектор поначало няма никакви социални гаранции, отпуски, болнични и почивни дни. В него трудовите отношения се базират не на формалния договор, а на устната договореност и на личните връзки. Работният ден е удължен, а заетостта често се редува с неустойчиви периоди на безработица." [Райдер, 2012]

Проблемът със сивия сектор в съвременната икономика е тясно свързан със сериозното увеличение на гетата и на индустриализацията на глобалния Юг. Най-големите градове от Третия свят отдавна са се превърнали в депа за излишното население. Според нас именно към тази „планета-гето", по израза на Майк Дейвис, е трябвало да се отправи Стендинг, за да разбере по-добре прекариата. Защото именно тук, а не в развитите западни държави ние виждаме най-ярките примери за „прекаризация по Стендинг". Свръхексплоатацията на работниците на поточните конвейери, използването на детски труд, условията на труд, които създават реална опасност за живота на хората – всичко това отдавна се е превърнало в норма за сивата икономика в държавите от Третия свят. А дали самата концепция за прекариата не е нищо различно от поредния пример за „умножение на същност", която не внася нищо ново в съвременните социални изследвания? Като отговор бих искал да цитирам Р. Сиймур: „Най-големият проблем с тази концепция е, че привържениците ѝ искат от нея значително повече, отколкото тя е способна да направи – а именно да назове, да опише и да обясни образуването на нова социална класа." [*Seymour*, 2012]

Ако признаем, че прекариатът се явява съставна част от пролетариата, а не някаква „нова класа", която е в процес на формиране, евристичният потенциал на това понятие съществено се увеличава. Затова според нас трябва да се откажем от опитите да представим прекариата като самостоятелна единица на социалното изследване и да преминем към анализ на самия процес на прекаризация, да го отнесем към традиционната за марксизма тема за абсолютното и относителното обедняване на пролетариата.

Именно сега, в условията на тотално господство на принципите на „политикономията на неопределеността" (З. Бауман) и на въвеждане на нови мерки на строги икономии, концепцията за прекаризацията може да помогне да осъзнаем вътрешното единство на процесите на социалните трансформации, протичащи в съвременния свят.

Прекаризацията въвлича все по-нови обществени групи във водовъртежа на социалната нестабилност, безпокойството и непредсказуемостта, без да прави разлики между „белите" и „сините" якички или между държавите от центъра и периферията, „изравнявайки нормата на експлоатацията по долната граница" (Ищван Месарош). Подобен възглед за процесите на съвременните социални

трансформации позволява да се открие общото там, където по-рано са се появявали само различия. Да се види общото в този случай, означава да се откажем от антиисторическите и европоцентристките подходи към проблемите на социалните класи, да се сложи край на различните митове за „изчезването" или за смъртта на „работническата класа". Перифразирайки Карл-Хайнц Рот, можем да кажем, че пролетариатът не просто се завърна, а всъщност изобщо не е изчезвал.

Източник: Социологические исследования № 10, 2015
Превел от руски: Владимир Трифонов

БЕЛЕЖКИ

1 *Standing, G.* The Precariat: The New Dangerous Class. London and New York: Bloomsbury Academic, 2011. Вж. и превода: *Стэндинг, Г.* Прекариат – новый опасный класс. М., 2014, с. 7. На български – „Прекариатът – новата опасна класа". С., Труд и право, 2013.
2 Пак там, с. 7.
3 Пак там, с. 8.
4 Пак там.
5 Пак там.
6 Пак там, с. 10–11.
7 Пак там, с. 11–12.
8 Пак там, с. 12.
9 Пак там, с. 12.
10 Пак там, с. 8.
11 *Стендинг*, с. 6.

ЛИТЕРАТУРА

Маркс, К. Капитал. Т. 1. // Маркс, К., Энгельс, Фр. Сочинения. Изд. второе. Т. 23. М.: Госполитиздат, 1960.

Райт, Э. О. Марксистские концепции классовой структуры // Politics & Society, 1980. № 3. С. 323–370. http://scepsis.net/library/id_608.html (налично на 17.11.2014).

Райдер, Д. Інформалізація праці як економічна логіка сучасного капіталізму // Спільне, 2012. № 4. С. 90–97. http://commons.com.ua/informalizatsiya-pratsi-yak-ekonomichna-l/ (налично на 3.12.2014).

Стэндинг, Г. Прекариат – новый опасный класс (авторский обзор книги). 2011. http://poslezavtra.be/dictionary/2012/09/10/prekariat---novyy-opasnyy-klass.html (налично на: 7.11.2014).

Hart, K. Informal urban income opportunities and urban employment in Ghana. // Journal of Modern African Studies, 1973. № 1. P. 61–90.

Seymour, R. We Are All Precarious – On the Concept of the „Precariat" and its Misuses. 2012. URL: http://www.newleftproject.org/index.php/site/article_comments/we_are_all_precarious_on_the_concept_ of_the_precariat_and_its_misuses (налично на: 23.11.2014).

Огюст Роден

РАЗМИСЛИ ЗА ДВИЖЕНИЕТО НА „ЖЪЛТИТЕ ЖИЛЕТКИ"

Дилян Начев

Дилян Начев *– завършил е право в Лион, Франция. Доктор по право. Главен асистент е по обща теория на правото в СУ „Св. Климент Охридски" и адвокат в Софийската адвокатска колегия.*

Вече близо три месеца във Франция, а и в останалата част на Европа активно и упорито се говори за един нововъзникнал социален и политически феномен – гражданското движение на т.нар. жълти жилетки. Става дума за група от граждани (с променлива, но значителна численост), организирани или самоорганизирали се чрез социалните мрежи, за да се противопоставят на планираното повишаване на екотаксата върху горивата. Вследствие на тяхната мобилизация и на сериозното медийно отразяване, което получиха, президентът Еманюел Макрон се отказа от тази мярка, но веднъж запалили искрата, „жълтите жилетки" (наричани така заради светлоотразителните жилетки, които носят) решиха да поставят и редица други социални, данъчни и граждански искания. Повдигна се например въпросът за възстановяването в предишния му вид на данъка върху богатството, заменен от началото на 2018 г. с данък върху недвижимите вещи. Предложено беше провеждане на референдум по инициатива на гражданите. И съвсем не на последно място отчетливо беше направено искане за оставка на президента.

Случващото се във Франция е изключително интересно и заслужава внимание. То не е безпрецедентно, тъй като от началото на XXI век в различни държави е имало подобни явления. Достатъчно е да си спомним за популярното гражданско движение „Окупирай Уолстрийт" в САЩ. Впрочем може би тъкмо поради това, че не е изолиран, протестът на „жълтите жилетки" следва да бъде анализиран. Той показва едно зараждащо се и все по-осезаемо осъз-

наване на огромната социална несправедливост в най-развитите държави. Това показва, че се случва нещо значимо, някаква дълбока трансформация на света. Мисля обаче, че сега е изключително трудно да се направи сериозен и задълбочен анализ на тази промяна. *Първо*, защото това е продължаващ процес, и *второ*, защото прогностиката всъщност е една от най-несигурните дейности. Нееднократно в историята се е оказвало, че предположенията, колкото и убедително да са изглеждали, не са се оправдавали и че само от позицията на изтеклото време миналото може да получи справедлив и донякъде обективен прочит. Както отговорил Чжоу Енлай, когато го попитали за последствията от Френската революция: „Още е твърде рано да се каже." Така че с тази статия не си поставям твърде амбициозната цел да разгледам в дълбочина всички аспекти на движението на „жълтите жилетки" или на други подобни протести, а само да представя на читателите някои свои размишления за случващото се във Франция, а оттам и в Европа като цяло.

Основната, осъзната или не, причина за недоволството на големи социални групи в редица държави през последните години очевидно е преминалото границата на търпимост социално неравенство. То има своите измерения както на национално, така и на глобално ниво. Все по-малка група хора притежават все по-голям контрол върху световното богатство, все повече хора се оказват в риск от социално декласиране. По данни на „Оксфам интернешънъл" през 2018 г. най-богатите 28 човека притежават колкото най-бедните 3,8 милиарда.[1] Тук не става дума просто за статистика, а за милиони човешки съдби, за огромно страдание и отчаяние. И ако, за съжаление, гражданите на повечето бедни държави са свикнали с неравенството и мизерията и рядко им се противопоставят, приемайки ги за естествено състояние на обществото, гражданите на развитите държави значително по-трудно се примиряват със случващото се. Затова в тези държави има недоволство. Негови изразители са предимно хора от средната класа, живеещи в по-малки населени места, които виждат, че животът им става все по-труден. Струва ми се, че донякъде това са и хората, които гласуваха Обединеното кралство да напусне Европейския съюз. Без да обсъждаме дали това решение на британския народ е добро или лошо, то също показва голямото недоволство от случващото се.

Защо нараства толкова главоломно неравенството днес и можем ли да променим тенденцията? Причините са два вида: обективни и субективни. Основната обективна причина е глобализацията. Тя радикално променя световната парадигма и трансформира изоснови пазара на труда, финансовата и икономическата система, политическата и медийната власт. Глобализационният процес се дължи преди всичко на изключително динамичното развитие на технологиите, водещо до възникване на нови обществени отношения. Това е и хубаво, и лошо, но нито можем, нито трябва да се стремим да го спрем. Обратното би било сравнимо с предварително обречените на провал опити да се спре индустриалната революция в миналото. Този процес обаче може до-

някъде да бъде насочван. Например реката тече в определена посока и трудно може да бъде спряна, но енергията ѝ може да бъде направлявана и използвана за постигането на полезни за човека цели. Тук ще спомена и за субективния елемен на нарастващото неравенство. То се дължи на политици, които или не разбират случващото се и се опитват да му противодействат, прилагайки методи от отминали времена, които не работят, или, давайки си сметка за промените, изначално са се предали и не търсят възможни решения. Аз самият нямам отговор на този въпрос, но съм убеден, че той съществува. Работата на лицата, ангажирани с обществените дела, е да го намерят. За да се случи това обаче, най-напред трябва да започнат да го търсят. Както гласи една известна фраза на Марсел Паньол: „Всички знаеха, че е невъзможно. Дойде един глупак, който не го знаеше, и го направи."

Да се върнем към Франция и протеста на „жълтите жилетки". Няма голямо значение какъв е конкретният повод за него. Важно е да се търсят по-дълбоките причини. Изборът на Еманюел Макрон за президент на Френската република е противоречиво събитие. От една страна, мнозина във Франция и извън нея го посрещнаха с ентусиазъм и надежда. Търсеше се всевъзможна символика в този избор, като се започне от това, че той е най-младият ръководител на Франция от Наполеон Бонапарт насам, и се стигне до личния му живот. Това, което Еманюел Макрон ясно подсказваше, е, че има намерение да промени политическата система. От друга страна, не бива да се пренебрегва обстановката, в която се проведоха президентските избори. Редица кандидати бяха компрометирани, други дискредитирани и това доведе до балотаж между Макрон и представителката на крайната десница Марин льо Пен. Оттам насетне резултатът от втория тур беше съвсем лесно предсказуем. Еманюел Макрон бе избран за президент на Франция, а няколко месеца по-късно партията му спечели и парламентарните избори. Това обаче не доведе до поне временно разрешаване на социалните противоречия и до успокояване на политическата обстановка, както обикновено става след провеждането на важни избори с ясен победител. Заявките за дълбока промяна на статуквото се оказаха силно преувеличени, а социалните проблеми продължиха да се задълбочават. Нещо повече, през следващите месеци Еманюел Макрон направи сякаш всичко по силите си, за да разбуни допълнително духовете чрез арогантното си поведение, спечелило му прозвището Юпитер. Дори когато изпълняваше свои предизборни обещания, Макрон не успяваше (или не желаеше) да обясни на гражданите какво налага едно или друго действие и това създаваше допълнително напрежение. Така се стигна до разрив между управлението и голяма част от френските граждани. Само няколко месеца след избирането на Макрон стана ясно, че той е поредният политик, дошъл на власт, за да гарантира, че нищо значимо няма да се промени, вписвайки се отлично в цяла поредица от френски президенти, спечелили изборите с подобни претенции. Никола Саркози спечели изборите през 2007 г. с обещанието да повиши покупателната способност на французите. През 2012 г.

Франсоа Оланд се обяви за незабавна промяна и за борба срещу финансовата система. Нито един от двамата не изпълни обещаното, даже напротив. Може би тъкмо това ново разочарование предизвика бързото отрезвяване на голяма част от френските граждани и протеста на „жълтите жилетки".

Нека обърнем внимание и на основните искания на „жълтите жилетки". Важно е преди това да се отбележи, че като повечето граждански движения и това също не разполага с ясна йерархична структура и с официални представители. Така или иначе, още в края на ноември 2019 г. „жълтите жилетки" поставиха пред властта своите основни искания. Те могат да бъдат разделени на няколко категории: една част от тях са социални (увеличение на минималната заплата и минималната пенсия, намаляване на безработицата, поставяне на таван на наемите и т.н.), други са свързани с опазването на околната среда (програма за саниране на жилища и за фаворизиране на железопътния транспорт), трета категория са исканията, отнасящи се до отношенията между гражданите и властта (провеждане на референдум по инициатива на гражданите, връщане към 7-годишен президентски мандат, за да не се провеждат непосредствено едни след други президентските и парламентарните избори, и др.), и последната категория обхваща искания от общ, но принципен характер (подкрепа на малките търговски обекти за сметка на големите хранителни вериги, засилване на прогресивния характер на данъка върху дохода, защита на френската индустрия, прекратяване на политиката за бюджетни икономии и др.). Колко от тези искания реално ще бъдат удовлетворени, предстои да видим. Дали политическата власт ще се съобрази с „жълтите жилетки", зависи от различни фактори, включително и от способността им да се прехвърлят от полето на протеста в полето на политиката. Струва ми се, че това най-лесно и ефективно би могло да се осъществи с помощта на политическото движение на Жан-Люк Меланшон „Непокорна Франция", тъй като сходствата помежду им са много и съществени. Не бива обаче напълно да се пренебрегва и възможността „жълтите жилетки" да се явят самостоятелно на предстоящите избори за Европейски парламент, каквито заявки вече се чуха от лица, свързани с движението. Възможен е, разбира се, и друг вариант, а именно протестът на „жълтите жилетки" да остане една гражданска проява на недоволство без политическа развръзка. Времето ще покаже.

Интересно е да видим и каква съпротива ще бъде оказана на „жълтите жилетки". Вече се появи протестното движение на „червените шалове", което се обявява против уличното насилие. Може би отговор на повечето от поставените въпроси ще дадат френските граждани на наближаващите избори. Дали желанието за промяна ще вземе връх над страха от неизвестното? Какво ще реши мълчаливото мнозинство? Аз лично не се наемам да прогнозирам какъв би бил развоят на ситуацията, но бих искал да завърша статията с кратък откъс от романа „Клетниците". В думите на големия писател Виктор Юго може би ще успеем да намерим отправна точка за размисъл и по част от съвременните ни проблеми.

„През 1793 година, според това дали идеята, която се носеше из въздуха, беше добра или лоша, според това какъв беше денят – ден на възторг или на фанатизъм, от предградието Сент-Антуан потегляха ту диви легиони, ту геройски групи.

Диви. Да си поясним тази дума. Тези настръхнали мъже, които в предвечните дни на революционния хаос, дрипави, ръмжащи, зловещи, с вдигнати топори, с вдигнати копия, са се втурнали върху стария кипнал Париж, какво искаха? Те искаха – край на угнетенията, край на тираниите, край на насилието, искаха работа за мъжа, просвета за детето, социална закрила за жената, свобода, равенство, братство, хляб за всички, свободна идея за всички, превръщане на света в рай, напредък. И това свято, това добро и приятно нещо, напредъка, докарани до крайност, изкарани из кожата си, те го искаха, зловещи, полуголи, страшни, с боздугани в ръка и с рев на устата. Те бяха диваци, да, но диваци на цивилизацията.

Те бясно провъзгласяваха правото, искаха, макар и чрез земетресение и ужас, да принудят човешкия род да влезе в рая. Те приличаха на варвари, а бяха освободители. Те искаха светлина с маската на мрака върху лицето си.

Срещу тези мъже, диви и страшни, съгласни сме, но диви и страшни за добро, има други мъже, усмихнати, нагиздени, позлатени, накичени с панделки и звезди, обути с копринени чорапи, с бели пера, с жълти ръкавици, с лачени обувки, които облегнати върху някоя кадифена маса край мраморната камина, настояват кротко – да се запази и да се поддържа миналото, средните векове, божественото право, фанатизмът, невежеството, робството, смъртното наказание, войната, мъже, които полугласно и учтиво славословят меча, кладата и гилотината. Ако някой пита нас, ако ни принуди да избираме между варварите на цивилизацията и цивилизованите хора на варварството, ние ще изберем варварите.”[2]

ЛИТЕРАТУРА

1 https://www.oxfam.org/en/even-it/5-shocking-facts-about-extreme-global-inequality-and-how-even-it-davos [достъп на 23.01.2019 г.].

2 *Юго, В.* Клетниците. Том втори. Прев. Димитър Симидов. С., Мадара, 1947, с. 205–206.

ПОЛИТИЧЕСКАТА ОБСТАНОВКА ВЪВ ФРАНЦИЯ

Пламен Милев

Пламен Милев *– доктор по икономика (геоикономика), магистър по финансов и банков мениджмънт в Стопанската академия „Димитър Ценов" – Свищов. Експерт е към Комисията по икономическа политика и туризъм в 43-тото и 44-тото Народно събрание. Бил е съветник в Политическия кабинет на Пламен Орешарски и главен експерт и секретар на Съвета по бюджет и финанси при НС на БСП (2013–2014 г). Ръководител е на направление „Публични политики и анализи" към НС на БСП.*

От средата на ноември 2018 г. десетки хиляди протестиращи във Франция се събраха, за да се противопоставят на правителството в защита на кауза, която стана известна като движение „жълтите жилетки" – това е позоваване на предпазните жилетки, които френските шофьори държат в колите си. Макар че големите политически протести не са нищо ново във Франция, интензивността на протестите на „жълтите жилетки" не само доведе до някои от най-опустошителните безредици в Париж през последното десетилетие, в отговор на които властите затвориха части от града, но и принуди президента Еманюел Макрон да отмени свое политическо решение за първи път в 18-месечното си управление. Френското правителство обяви на 5 декември, че ще отмени спорното увеличение на данъка върху горивата, което бе първоизточникът на протестите на „жълтите жилетки". Те започнаха в период, в който популярността на Макрон спадна до рекордно ниски нива. Ситуацията заплашва да отслаби властта на Макрон в страната и да намали влиянието на Франция в отношенията ѝ с Европейския съюз.

Движението на „жълтите жилетки" започна като протест срещу увеличаване на данъка върху горивата, но прерасна в искания за повишаване на покупателната способност на човек от населението (обема на стоките и услугите, които даден доход може да осигури).

След като стана президент през май 2017 г., Макрон се опита да направи френската икономика по-конкурентоспособна, като намали корпоративните данъци, намали публичните разходи и облекчи данъчната тежест върху богатите. Тези политики, които

трябваше да изпратят послание до местните и чуждестранните инвеститори, че Франция е отворена за бизнес, нанесоха тежки щети върху имиджа на Макрон, а критиците му го нарекоха „президент на богатите".

Движението на „жълтите жилетки" бързо прерасна от противопоставяне на увеличението на данъка върху горивата в по-широки искания за повишаване на покупателната способност на семействата от средната класа. В съчетание с исканията да се изтегли програмата на Макрон това показва, че голяма част от френския електорат е разочарована от политиката на президента. Въпреки реформаторския тласък на Макрон, възстановяването на френската икономика върви бавно и неравномерно. Президентът Еманюел Макрон обещаваше да намали безработицата до 7% през 2022 г. От встъпването му в длъжност през май 2017 досега безработицата е намаляла едва символично. Коефициентът на безработица във Франция е около 9%, което е с една десета от процента по-ниско, отколкото при встъпването на Макрон в длъжност, но все още Франция е на четвърта позиция в Европейския съюз по този показател с над два пъти по-висока безработица, отколкото в Германия.

Безработицата във Франция и в Германия

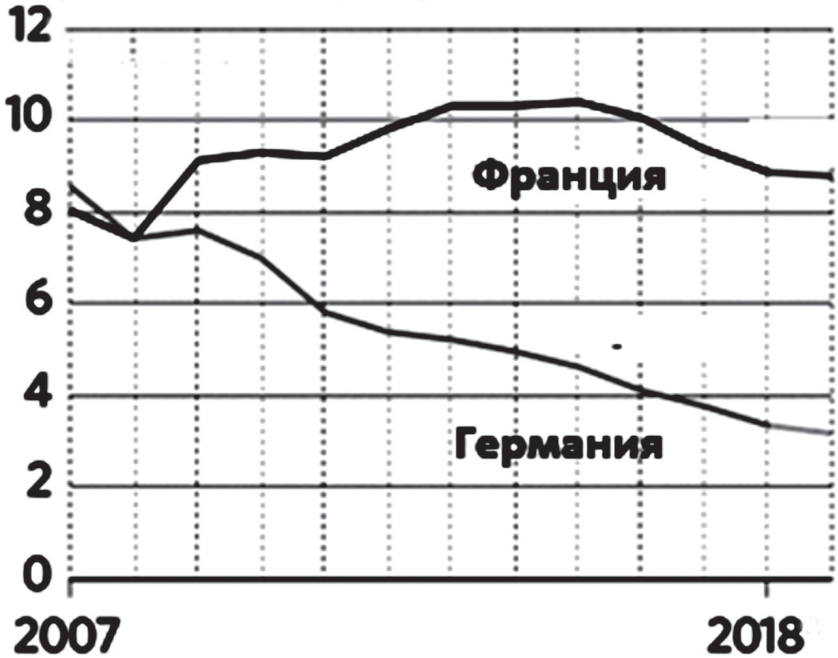

Президентът Еманюел Макрон обещаваше да намали безработицата до 7% през 2022 г. От встъпването му в длъжност през май 2017 досега безработицата е намаляла почти символично.

Според Европейската комисия икономическият растеж на Франция ще се забави до 1,6% през 2019 г. от около 1,7% през 2018 г. Освен това Френската икономическа обсерватория – независим мозъчен тръст, предупреди, че политиките на Макрон са намалили покупателната способност на 5-те процента от френските домакинства, които са на дъното, като същевременно се е увеличила покупателната способност на 5-те процента от домакинствата, които са на върха.

Неравенство в доходите

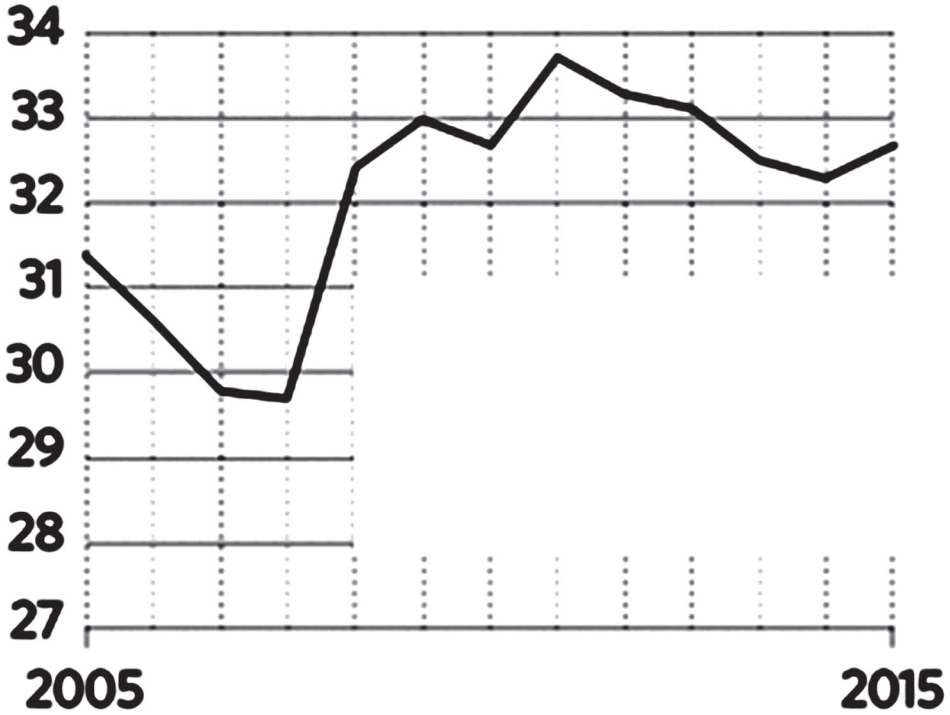

Разпределението на доходите във Франция е станало по-малко егалитарно през последното десетилетие, феномен, който се отразява в индекса „Джини".

Появата на „жълтите жилетки" – движение, което не е пряко свързано с политически партии, неправителствени организации или синдикати, не е ново явление във Франция. Подобни мирни движения – „червените шапки" (които протестираха срещу данък върху камионите през 2013 г.) и „неотблъскващите" (които протестираха срещу трудовите реформи през 2016 г.), се появиха и през последните години. Раждането им показва, че традиционните канали за представителство във Франция не успяват да уловят целия спектър от социално недо-

волство. До известна степен тези движения на местно равнище обикновено са временно предизвикателство за френското правителство, тъй като движенията без ясно ръководство и организация са склонни бързо да избледняват. Но в същото време именно липсата на ясно ръководство, с което правителството може да преговаря, ги прави по-проблематични. Социалните вълнения могат бързо да ескалират и да подбудят други групи да се присъединят към протестите, което се случи и с „жълтите жилетки".

Съперниците на Макрон, включително леви и десни политически партии и профсъюзи, ще се опитат да използват движението за свои политически цели. В отговор на исканията на „жълтите жилетки" за по-висок жизнен стандарт за средната класа Генералната конфедерация на труда наскоро обяви свои антиправителствени протести. От своя страна дясното Национално събрание (известно преди като Национален фронт) и левите от „Непокорна Франция" използват предложенията на „жълтите жилетки", за да искат оставката на правителството. Изборите за Европейски парламент, насрочени за май, ще покажат дали тези партии могат да се възползват от продължаващото социално недоволство.

Колкото повече популярността на Макрон спада, толкова по-окуражавани ще се чувстват конкурентите му, за да оспорят политиката му. С течение на времето комбинацията от непопулярно правителство, скромен икономически растеж, социални протести и все по-активна опозиция би могла да затрудни Макрон и неговите съюзници да продължат напред с реформисткия си дневен ред. Партията на Макрон контролира солидно мнозинство в Народното събрание, което означава, че може да прокара реформите без подкрепата на други партии. Но продължителното социално недоволство може да накара френското правителство да се бори за насърчаване на структурните реформи, а депутатите в Народното събрание може да станат по-предпазливи в подкрепата си за Макрон. В резултат на това програмата му за реформи може да бъде компрометирана.

Следващото голямо предизвикателство за френското правителство ще бъде пенсионната реформа в страната. Администрацията на Макрон иска да замени няколкото пенсионни системи във Франция с една-единствена система и да промени начина, по който се изчисляват пенсиите, а това в някои случаи би могло да доведе до намаляване на плащанията. Френското правителство официално иска да представи предложение за пенсионна реформа в средата на 2019 г., което да се гласува в Народното събрание до края на годината. Тази реформа би засегнала много страни на френското общество, което означава, че тя ще създаде силна съпротива и условия за по-нататъшни протести. През 2019 г. френското правителство планира също да ограничи увеличението на семейните обезщетения под нивото на инфлацията, да затегне критериите за допустимост за осигуряване за безработица и да намали броя на заетите в публичния сектор. Това означава, че през следващата година ще обогати допълнително почвата за социални безреди-

ци в страната, независимо от съдбата на движението на „жълтите жилетки".

Френското правителство иска също да реформира френската Конституция, като намали броя на парламентаристите с една трета, да въведе по-бързи законодателни процедури и да забрани на държавните служители да заемат множество позиции. За разлика от пенсионната реформа вероятно конституционната реформа няма да доведе до значителни протести. Но Макрон ще се нуждае от опозиционна подкрепа в Сената за изменение на Конституцията, а противниците му могат да блокират предложенията на президента, за да го отслабят. В миналото Макрон заплашваше да постави въпроса с конституционните реформи на референдум, ако Сенатът ги отхвърли. Но в сегашния политически климат правителството ще се замисли, преди да призове за гласуване, което би могло да загуби или по-лошо – при референдума може да не се получат достатъчен брой гласове за председателството на Макрон.

Вътрешните проблеми на Франция ще ограничат способността ѝ да влияе върху процесите в ЕС. Франция иска дълбоки реформи в еврозоната, включително въвеждане на отделен бюджет за страните от валутната зона, укрепването на спасителния ѝ фонд и завършване на банковия съюз. Тези реформи изискват широк консенсус на равнище ЕС и Франция ще се опита да го намери.

Германия, основният партньор на Франция в Европейския съюз, е ангажирана със собствени политически проблеми, които намаляват способността на Берлин да прави отстъпки за Париж. В същото време страните в Северна Европа, които се противопоставят на предложенията на Франция, стават все по-решителни. Тези страни, известни като „Новата Хансейска лига", искат да ограничат и, ако е възможно, да отхвърлят плановете на Франция за реформи в еврозоната. Фактът, че Италия има евроскептично правителство, което оспорва фискалните цели на ЕС, налива вода в мелницата на онези северни страни, които се противопоставят на увеличаването на финансовия риск в еврозоната.

Има ранни признаци, че тази съпротива срещу предложенията на Франция работи. Германия и Франция наскоро се съгласиха да създадат бюджет за еврозоната. Но, противно на първоначалното предложение на Франция, той ще бъде част от по-широкия бюджет на ЕС, което означава, че одобрението му ще изисква единодушие. Освен това Берлин настоява за малък бюджет, в разрез с искането на Париж за бюджет, който представлява „няколко процента" от БВП на Европейския съюз. Франция искаше също да превърне Европейския механизъм за стабилност в Европейски валутен фонд, който има пълни правомощия да подпомага страните, страдащи от финансови затруднения. Срещата на министрите на финансите на ЕС на 4 декември м.г. обаче реши да предостави на механизма по-голямо участие в проектирането и мониторинга на програмите за финансова помощ в координация с Европейската комисия. И плановете за въвеждане на схема за гарантиране на влоговете за банките от еврозоната отпаднаха по пътя.

За да станат нещата по-сложни, членовете на ключови институции на ЕС като Европейската комисия и Европейската централна банка ще бъдат смене-

ни с нови през 2019 г. Назначенията ще изискват значителни преговори между държавите – членки на ЕС, и ще предизвикат допълнителни противоречия между Северна и Южна Европа за бъдещето на политиките на ЕС. Съперниците на Франция ще се опитат да се възползват от вътрешната слабост на Макрон, за да ограничат влиянието на Средиземноморието върху бъдещето на Европейския съюз. Дори и правителствата на ЕС да успеят да запазят разминаването в допустими граници, процесът за назначаване на нови длъжностни лица ще забави събитията и ще ограничи амбициите на Франция.

Следващите президентски избори във Франция са през 2022 г., а Макрон вероятно ще остане на власт въпреки дестабилизиращите действия на своите съперници. Президентът има няколко инструмента, с които разполага, за да се справя с политически кризи. Той може например да назначи нов премиер и да състави нов кабинет в опит да си върне популярната подкрепа. Той може също да поиска предсрочни избори за Народно събрание, но това би било последното решение, като се има предвид, че партията на Макрон контролира мнозинството от местата в Народното събрание и би било рисковано да заплаши това мнозинство с ново гласуване.

С други думи, растящите социални вълнения и по-активната опозиция вероятно няма да застрашат продължителността на президентстването на Макрон. Въпреки това такива фактори вероятно ще ограничат полето за действие на правителството, когато става въпрос за въвеждане на смислени реформи. И едно разочароващо президентство би могло да застраши шансовете на Макрон за преизбиране и да отвори вратите на левите и десните политически партии за по-добро представяне на следващите президентски избори.

ЕВРОПЕЙСКИТЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ ВИЗИИ ПРЕДИ МАЙ 2019

Боян Балев

***Боян Балев** – магистър по макроикономика и национална сигурност и отбрана. Доктор по политология в СУ „Свети Климент Охридски". Има публикации в областта на икономическата политика и управленските програми на левите партии.*

Наближават изборите за членове на Европейския парламент. В хода на подготовката за тях със сигурност левите партии в цяла Европа ще проведат сериозен дебат и анализ за политическите си позиции в една политическа ситуация, която е изключително неблагоприятна за социалистите и социалдемократите в ЕС.

Поне на пръв поглед разговорът за левия политически проект не е най-важен, особено в страна като България, където изборният процес е много повече технология на мобилизация на избирателите с всякакви средства, но не и с усилия за убеждаване в правотата на една или друга идея или политическа позиция.

Изключително ирационално е да се отговаря с политически послания на „асиметричната заплаха" от контролиран вот и купени гласове, и то в медийна среда, която полага ежедневни усилия да маргинализира тези политически послания и разговора за политика въобще. Но опонентите на левицата нямаше да хвърлят такъв съществен финансов ресурс за медийното ѝ затъмнение, ако политическото говорене не водеше до определени резултати. Следователно, щом всички финансови, материални и властови ресурси са в ръцете на опонента, политическите идеи стават основно средство на социалистическата партия за мобилизация и мотивация както на редовите членове и симпатизантите, така и на по-широкия кръг от граждани, които се колебаят, но усещат, че в България е необходима промяна.

Българската левица и БСП имат нужда от идеи и политика, които да вдъхновяват. Развитието им

няма да бъде резултат на някакъв моментен проблясък у един или друг партиен мислител, а само на сериозно, целенасочено и организирано усилие за реализиране не просто на поредната теоретична дискусия – а на един политически диалог, който да бъде силно ориентиран към постигането на конкретни резултати в разумни срокове. В крайно демократизираното ляво политическо пространство в България през XXI век това не може да се наложи от политическото ръководство на една партия, ако няма добра воля у участниците в такъв дебат.

Най-логичното е отправната точка на този диалог да бъдат документите, чиято ревизия в навечерието на европейските избори ще стартира предстоящата кампания – това са основната програма на ПЕС от 2013 г. и манифестът на ПЕС за предните избори през 2014 година. Документите са слабо познати в България и не са били обект на особен интерес дори за хората, изкушени в четенето на партийни резолюции и решения. В тях няма да открием поне на първо четене причините за изборната загуба на европейските социалисти през 2014 година. Текстовете имат твърде слабо отражение и върху изборните резултати във всяка отделна страна – членка на ЕС. А за най-изостаналата в своето социално-икономическо развитие държава в Общността – България, тези документи изглеждат неясни и занимаващи се с много отвлечени и далечни проблеми, които може да са много съществени в западната част на континента и Съюза, но са твърде далеч от дневния ред на бедното българско общество.

Можем да изберем и друга, по-българска отправна точка на разговора за политиката, но това едва ли би бил най-правилният подход. България е малка страна в един глобализиращ се свят, а живеем столетие след прословутите думи на Благоев, че случващото се у нас до голяма степен зависи от вън, не сме станали по-самостоятелни. Документите на ПЕС, поради характера на организацията и ролята на Европейския съюз в глобалния свят, представляват възможно най-подходящият реално съществуващ ориентир за лява, социалистическа политика в държавите от Европейския съюз. Критичният прочит на тези документи ни дава възможност както да си сверим часовниците по въпроси, по които не вървим в правилна посока или не сме съвсем адекватни на реалностите, така и да идентифицираме онези проблеми пред европейската левица, които ѝ пречат да бъде водеща сила в ЕС.

Още по-важно е да се идентифицират причините Съюзът да е много далеч от европейската идея, независимо от нюансите, които всеки гражданин на Общността влага в понятието, и да се възприема не като Европа на гражданите или нациите, а като Европа на корпорациите. Бързото осъзнаване на факта, че европейската интеграция е в криза и че е необходима сериозна промяна на политиката, а вероятно и на институциите, е задължително условие да се преодолеят застоят и центробежните сили в Общността.

Правилното разбиране на състоянието и тенденциите в средата, в която България се опитва да съществува, е критично важно при формирането на

националната, регионалната и местната политика. Дори да не приемаме мантрата „мисли глобално, действай локално", трябва да сме наясно, че обективно съществува външна среда. За оцеляването и развитието на България е важна политиката, която ще се провежда у нас с цел да се приспособят българското общество, институциите и икономиката към тази среда, както са принудени да се приспособяват и Германия, и Великобритания, и даже САЩ и Китай.

Програмата на ПЕС

От същите изходни предпоставки започва и Програмата на ПЕС – *PES Fundamental Programme (PES, 2013:1)*. Още в първите два абзаца, дори дефинирайки ценностите, европейските социалисти заявяват, че Европейският съюз трябва да бъде променен и да се изгради „Социален съюз" (*PES, 2013:1*), който да отговаря на изискванията на XXI век. В следващите редове се анализират предизвикателствата на днешния ден в условията на глобален пазар, като се акцентира на проблемите, създадени от глобалния капитализъм. ПЕС категорично отхвърля идеята, че в новите условия не може да се води политика, която да противодейства на създадените проблеми.

По-нататък в документа се развива визията на европейските социалисти за различното развитие на Европа, като се поставя пред скоби необходимостта от борба за постигане на пълна заетост. Определят се три полета на действие – нова демократична политическа икономия, предефиниране на понятието „социална справедливост" и нов модел на Европейския съюз. С разшифроването на тези идеи става ясно, че демократичната политическа икономия означава всички граждани да имат възможност да влияят върху икономическите решения, но в идеята за новата социална справедливост не се внася нещо съществено ново. По отношение на промяната в Европейския съюз поне в тези първи редове не става дума за нещо по-различно от засилване и задълбочаване на кохезията (*PES, 2013:1*). Последното може да се разбира като усилие за изравняване на жизнените стандарти. Но социалистите пропускат да направят важното уточнение дали това изравняване ще става на нивото например на България, или всички ще се равняват по Германия. Честото повторение на думата „солидарност" също не дава насоки за отговор на този въпрос. С въпросния абзац от програмата на ПЕС биха се съгласили и мнозинството представители на Европейската народна партия.

По-детайлното описание на „новата политическа икономия" започва с абзац, в който се дефинира основната цел на икономиката от социалистическа гледна точка – да осигурява пълна заетост и просперитет. Тази мисъл е развита и се стига до идеята, че Европейската централна банка трябва да си поставя и цели извън финансовата стабилност. В тази линия на разсъждение в текста може да се каже, че звучи някаква лява икономическа мисъл, извън мантрата за демократизиране на пазара, която по-трудно се дефинира като конкретика.

Проблемът е в това, че „демократизацията" на пазара преминава през овластяване на потребителите и наемните работници, но поне в тази част на социалистическата програма липсват идеи как това може да стане (PES, 2013:4).

Следват критиките и заявките за регулация на финансовия сектор, както и за работа по неговото ограничаване. Те звучат добре и са до голяма степен вече стандарт за европейската левица. Проблемът тук вече не е на ниво разсъждение, възниква логичният въпрос дали и доколко европейските социалисти държат на този свой приоритет и са склонни да го отстояват. Един от проблемите на ПЕС е, че изглежда като партия, която по-скоро се съгласява с курса, който ЕНП задава. Например идеята за данък върху финансовите трансакции може да предизвика много по-сериозна подкрепа сред гражданите на страните членки, ако социалистите в Европейския парламент и в другите институции предприемат реални действия и влязат в конфликт с десните си опоненти за реализирането на този данък.

Доста по-убедително като философия звучи следващата част на текста, която се отнася за устойчивия растеж и просперитета (*PES, 2013:5*). Посочва се нуждата от инвестиции в научни изследвания, иновации, инфраструктура и човешки потенциал. Правилно от леви позиции се избягва понятието „човешки капитал" и респективно идеята, че със своите знания и умения един наемен работник може да бъде разглеждан едва ли не като капиталист. Може би най-положителният момент е регистрирането на необходимостта от нова европейска индустриална политика. Този абзац е един от най-силните в първата част на документа. Директно се говори за развитие на всички региони до изпълнение на техния потенциал и за концентрация около производството на стоки и услуги, които да бъдат с най-високо качество, а не най-евтини. Евентуално засилване на посланията в тази част може да се направи само чрез изрично сравняване на новата индустриална политика с общата селскостопанска политика на ЕС и чрез правилно оценяване на необходимостта от обща индустриална политика като втори стълб на икономическата интеграция наред с политиката в областта на селското стопанство.

Далеч не толкова убедително изглежда частта от документа, в която се говори за борба с неравенството. Извън това, че се обяснява нуждата от нов баланс между стойността на труда и капитала, много трудно може да се намери нещо в текста, което да е дори с подобна степен на конкретност. Преповтарят се идеите, че Европа трябва да има активна политика и да инвестира в растежа и заетостта, но някакви по-съществени нови идеи в борбата с неравенството липсват (*PES, 2013:5*). Говори се за синхронизиране на политическите мандати с бюджетните цикли, без да се обяснява достатъчно какво общо има тази идея с намаляването на неравенството. Тази празнота европейските социалисти се опитват да запълнят, развивайки идеята за фискална справедливост. За разлика от темата с кохезията, тук изрично се казва, че фискалната справедливост означава прогресивно данъчно облагане във всички страни – членки на

ЕС. Последното може да се тълкува като приравняване на данъците в Източна Европа към по-високите западноевропейски стандарти. Като цяло призивът за повсеместно и радикално налагане на прогресивното данъчно облагане е нещо положително. Но отново, както при темата за данъка върху финансовите трансакции, стои въпросът защо ПЕС не успява да отстоява тази политика в отношенията си с ЕНП и дали наистина влага достатъчно усилия за налагане на политиката, която поне на хартия се предлага.

Под заглавието „Нов социален договор за Европа" ПЕС отваря темата за равенството и справедливостта. Но още в началото на тази част пред скоби е поставено равенството между половете и равенството на хората с различна сексуална ориентация (*PES, 2013:6–7*). Разговорът за справедливост започва с изискването за справедливо равно заплащане на мъжете и жените за равен труд. Но в текста няма и дума за равно заплащане на равен труд примерно в Германия и в България или в Белгия и в Румъния. Обръща се внимание на несправедливостите и неравенствата най-вече между половете. Равенството между мъжете и жените във всякакъв смисъл се развива на цяла страница и обхваща първите две части от текста. Темата за заплатите е поставена едва на шеста позиция, което не изглежда логично като подреждане на приоритетите от една лява партия, и то при наличието на огромни дисбаланси не толкова между заплатите на мъжете и жените, колкото между заплатите на гражданите в източната и западната част на Европа и Съюза. Изравняването на тези доходи изобщо не изглежда да е сред приоритетите на европейските социалисти. Дори равните права на хората в различна възраст са поставени с по-голям приоритет от равенството между европейците от различните държави членки.

На първо четене това може да се разглежда само като проблем на бедните работници в новите държави членки на изток, но нещата са по-дълбоки. Запазването на разликите в заплащането в западната и в източната част на Съюза означава също, че европейските корпорации ще имат възможност да потискат увеличението на заплатите и на запад – при натиск за увеличение те във всеки момент ще имат опцията да изнасят производствата в източна посока, без това да ограничава възможностите им за опериране в рамките на общия европейски пазар. Най-логично е Партията на европейските социалисти наред с пълната заетост да постави като своя цел изравняването на доходите и на жизнения стандарт с най-високите нива в Общността. Вместо да отправя послания към мнозинството от европейските граждани на изток и на запад, които работят и получават доходи от заплата, ПЕС поставя акцент върху групи в обществото, които се вълнуват повече от равенството между половете и от правата на сексуалните малцинства. По този начин европейските социалисти вероятно привличат тези групи хора, но те са малцинства, които не могат да осигурят мнозинство в Европейския парламент. А страховете на гражданите с ниски доходи на изток и на запад остават някак на заден план. Мнозин-

ството, което не е сигурно за утрешния си ден, за своето работно място и за своите доходи, дори и да приема всички идеи за равенството между мъжа и жената, както и за правата на сексуалните малцинства, много трудно може да бъде мобилизирано за политическа активност в тяхна защита.

Липса на разбиране на интересите на наемния труд в Европейския съюз показват дори абзаците за засилване и модернизация на социалната държава, въпреки че като цяло звучат добре и отразяват съвременните тенденции в развитието на социалната политика, които да стимулират бенефициентите към активност. В рамките на вече функциониращия общ европейски пазар на стоки и услуги европейските социалисти говорят за отделни трудови пазари (*PES, 2013:7–8*). Идеята, че общият европейски дом означава общ европейски пазар и равни доходи при равен труд за всички, които се трудят на този пазар, отсъства. ПЕС говори по принцип и изобщо за кохезия, но не казва на работниците от бедните и богатите страни членки какво трябва да означава за тях тази кохезия. Този подход донякъде е оправдан от наличието на различни институции на различните социални държави, които също разделят европейския трудов пазар. Във всички случаи процесът на изравняване на доходите между по-развити региони, най-вече градове, и по-малко развити ще е дълъг и много от решенията по този път не са измислени. Липсва обаче ясна заявка, че европейските социалисти ще търсят такова изравняване на жизнения стандарт на работещите към най-високите европейски нива.

Още по-красноречива е частта от текста, която даже носи заглавие „За равно заплащане на равен труд" (*PES, 2013:9*). В нея директно се говори за различни минимални работни заплати в различните държави членки и отново се набляга на равното заплащане между мъжете и жените. Но не е ясно в кой точно Европейски съюз и на коя планета живеят авторите на текста – те явно дори не могат да си представят, че мъжете в България и в Румъния също искат изравняване на заплатите им с тези на жените, но със заплатите на жените в Германия и във Франция, където жените получават много повече от мъжете в Източна Европа. Този проблем тотално отсъства от документа, който иначе е писан от европейска социалистическа партия, която обединява леви партии из цяла Европа.

Тази слабост не се компенсира от съдържанието на другите елементи в темата, чието заглавие е заимствано от „Новия курс" на Рузвелт. Разделите за образованието и качеството на публичните услуги звучат стандартно и нелошо, най-малкото не създават поводи за дебат, но и не казват нещо ново. Приемливи са за всички социалисти, независимо дали се движат по Третия път на Блеър и Шрьодер, или се опитват да поддържат по-твърдо леви позиции като Джереми Корбин.

Третата и последна част на текста, която е озаглавена „Съюз на солидарността", започва с преповтаряне на всички основни ценности (*PES, 2013:10–11*). Отново се споменава необходимостта от намаляване на неравенствата, без да

се конкретизира кои точно неравенства. Интересен момент представлява заявлението за необходимост от развитие на европейска идентичност. Вероятно има някаква причина за пореден път да се потвърди стремежът към универсален достъп до качествено образование. Но отново преди ключовите за десетки милиони граждани на Европа теми като сближаването – или „кохезията", ако ползваме „европейския жаргон", и идеята за минимални социални стандарти на преден план като приоритет и акцент е изведена борбата за правата на различните малцинства – етнически, сексуални, расови и др. Отново малцинствата са по-важни от мнозинството работещи бедни, несигурни за своето работно място и за жизнения си стандарт.

Интересен въпрос е дали и от каква гледна точка хомосексуална двойка или семейство от малцинствата ще изведе като свой най-голям проблем дискриминацията, ако е под заплаха от бедност и не може да си осигури прехраната, и как това може да бъде проблем, произтичащ от отношението към малцинствата, когато такъв проблем имат десетки милиони европейци, които са представители на мнозинствата от бедни работещи хора в своите национални държави. Налага се впечатлението, че европейските социалисти разглеждат расизма и ксенофобията като основна причина за развитието на фашизма в Европа и силно подценяват икономическите фактори и примерно страшната безработица в Германия в началото на 30-те години. На практика бумът на подкрепата за партията на Хитлер се дължи в значителна степен и на това, че непосредствено преди Голямата депресия той предсказва задаващата се тежка криза в една предизборна кампания, в която партията му получава изключително нисък резултат. През 30-те години на миналия век германците не стават изведнъж повече расисти и ксенофоби, отколкото са били, но изведнъж много от тях остават без работа и доходи. Тези факти от историята са позабравени от европейските социалисти осем десетилетия по-късно.

Чак след като отново са разяснили подробно своите опасения от ксенофобията и хомофобията, едва на единадесетата от общо четиринадесет страници социалистите се сещат, че неравенството между страните и регионите в Съюза е твърде голямо. Въпреки че тази част от текста звучи по-скоро декларативно и различията между страните и регионите са споменати като проблем заедно с несъвършенствата на Еврозоната и необходимостта от борба с организираната престъпност и корупцията. Далеч по-положително и силно звучи идеята за общи европейски социални стандарти, за минимални доходи и условия на труд. По този начин се засилва финалът на програмата, който съдържа задължителните послания за устойчиво развитие и опазване на природата и за принципите във външната политика на ЕС. Текстът, свързан с политиката на Съюза в глобалния свят, може да бъде критикуван за многото клишета и общи приказки, с които ПЕС по-скоро пожелават световен мир и просперитет на всички извън ЕС, но не бива да подценяваме факта, че обединяваща се Европа все още не е самостоятелен външнополитически играч и би

било безсмислено Партията на европейските социалисти да прави сериозен план за провеждане на обща европейска външна политика при отсъствието на инструменти за реализацията ѝ.

Манифестът на ПЕС за изборите през 2014 година

В рамките на тази фундаментална програма на ПЕС би следвало да се вписва манифестът на ПЕС за европейските избори. Документът е приет на конгреса в Рим на 1 март 2014 година. Първата промяна спрямо манифеста от 2009 година, която прави впечатление, е намаляването на обема няколко пъти вероятно с цел текстът да стане по-достъпен и по-широк кръг от граждани да бъдат изкушени да се запознаят с целия материал. Подреждането на приоритетите по-скоро показва приемственост и последователност. Както и в манифеста от 2009 година, социалистите и социалдемократите започват с темата за икономиката (*PES, 2014:1–3*). Основната разлика спрямо предишния манифест е, че темата за финансовия сектор и финансовите пазари остава на по-заден план. Европейските социалисти започват традиционно с идеята за пълна заетост и създаване на нови работни места. Новините са идеята за „Младежка гаранция", както и за обща Европейска индустриална политика. Споменават се и идеите за равно заплащане на равен труд, както и за въвеждане на минимална работна заплата за целия Съюз, което в някаква степен е крачка напред след програмата, която година по-рано не съдържа такива заявки.

Обстоятелството, че посланията са кратки и ясни и липсват подробни разяснения за това какво означават като реална политика, донякъде може да се разглежда и като предимство, защото вероятно при един по-дълъг текст отново би се уточнило, че става въпрос за равно заплащане на равен труд между мъжете и жените, а не между французите и румънците. Но много показателен е фактът, че се говори за достойни минимални заплати в множествено число, което означава, че поне на този етап и поне в някаква степен сериозните разлики в заплащането по страни се приемат без съществени възражения (*PES, 2014:4–9*).

Проблемът в тази първа част от текста на социалистическия Манифест е, че посланията в нея изобщо не се различават от тези, които отправя Европейската народна партия в своята „Програма за действие 2014–2019", приета също на конгрес през март 2014 година. Европейската десница също обещава нови работни места и икономически растеж (*EPP, 2014:1–25*). Също иска повече регулации на финансовия сектор и по-справедливо данъчно облагане, под което се разбира най-вече ограничаване на възможностите за избягване на плащането на данъци. Десните подкрепят и равенството между мъжете и жените. Те също са загрижени за заетостта сред младите хора, даже възприемат същите ценности, като към свободата, справедливостта и солидарността просто добавят субсидиарност, отговорност, сигурност и още нещо. От пър-

вата половина на десния манифест личи по-скоро притеснение да не бъдат обърканисъс социалистите и социалдемократите и, тъй като трудно дефинират някакви други различия, след като цял петгодишен мандат и то не за първи път са гласували заедно в Европейския парламент, европейските десни намират за нужно да подчертаят многократно своето крайно положително отношение към предприемачеството и желанието си постоянно да го подкрепят по всякакъв начин.

Все пак по отношение на възгледите за икономическата политика в рамките на Европейския съюз социалдемократите и християндемократите успяват да влязат в някакъв дебат. Във втората точка на своя Манифест социалистите започват с категорично отхвърляне на политиката на „остеритет" и безкрайни, безсмислени икономии. Но това начало по-скоро остава като девиз, на който пък ЕНП отвръща с категорично отхвърляне на идеите за „харчене на повече пари" (*EPP, 2014:11–12*). Извън тези разменени реплики основните лява и дясна партия в Европа едновременно обещават инвестиции в иновации и научни изследвания, обучения за хората на пазара на труда, както и нова индустриална политика. Едновременно обещават намаляване на дефицитите, добро управление на публичните дългове и решителна борба срещу избягването на данъчното облагане.

Третата точка от Манифеста на европейските социалисти е насочена към финансовия сектор и необходимостта от повече регулация. Много намясто се припомня, че кризата е струвала на европейските граждани 1.6 трилиона долара. Въпреки че като цяло мерките, които се предлагат, звучат разумно и по-скоро ляво, не става и дума за това каква подкрепа заслужава реалният сектор като публичен ресурс, ако банките по някаква причина са заслужили тези 1.6 трилиона, за да бъдат избягнати банкови фалити. Отделянето на търговските от инвестиционните банки звучи логично. Същото може да се каже и за идеята за развитие на банков съюз. Левите послания отново са за данък върху финансовите трансакции и за ограничаване на бонусите на висшия банков мениджмънт (*PES, 2014:4–9*).

Логично отново изникват въпросите за това доколко предложенията на ПЕС се различават от тези на ЕНП и до каква степен при взаимодействието между двете партии са възприети левите идеи. В програмата за действие на ЕНП се развиват абсолютно същите идеи с изключение на данъка върху финансовите трансакции, въпреки че такъв данък се подкрепя от част от партиите – членки на ЕНП (*EPP, 2014:13–15*). Пет години по-късно от всички идеи в двата предизборни документа именно данъкът върху финансовите трансакции е инициативата, която най-бавно се развива и най-много се отлага. От една страна, изглежда, че политиката на ЕС е в почти пълно съответствие с манифеста на ПЕС, но, от друга, може да се твърди, че ЕНП просто изпълняват собствената си програма и не са направили компромис с ПЕС дори за единствената идея, която различава европейското ляво от европейското дясно.

Следващата точка от социалистическия Манифест ни насочва към социална Европа. Европейските социалисти заявяват, че за всички европейци трябва да има достоен доход, достъпни образование, жилище, здравеопазване, както и грижа за децата и възрастните хора. Тази част от текста не блести с особена иновативност, но и не дава основания за критики. Факт е и че в конкурентния документ на ЕНП изобщо не се говори за това, че нещо, каквото и да е то, трябва да се гарантира за всички граждани. По-скоро акцентът е поставен върху конкретни идеи по различните проблеми, а особено внимание е обърнато на семейството. Наблягайки на ролята му за отглеждане на децата, политиците от ЕНП, макар и с други думи, го характеризират като основна клетка на обществото, както в близкото минало на България се говореше за „основна клетка на социалистическото общество" (*EPP, 2014:13–15*).

Загрижеността на десницата за семейството е съществена, но не толкова голяма, колкото загрижеността на европейските социалисти за премахване на разликата в заплащането на мъжете и жените. В пета точка на социалистическия Манифест този проблем е изведен като един от най-големите, без преди него да се говори за равенство в заплащането при равен труд на гражданите на различните държави членки. Би било пресилено да се критикуват европейските социалисти за това, че не разглеждат проблема за различното качество на стоките в източната и западната част на Съюза през 2014 г., но избухването на скандалите около този двоен стандарт е задължителен повод в манифеста от 2019 година да се заговори за равенство на гражданите на ЕС, което да не бъде само формално и да не бъде само между мъжете и жените в конкретното населено място, регион или държава членка.

Загрижеността на европейските социалисти за жените, за равните им доходи и равните им права в никакъв случай не бива да се подценява. Още по-малко може да се твърди, че този въпрос е второстепенен. Но нещо друго в същата част на манифеста може да направи неприятно впечатление на някои читатели. Едва след като заявяват категоричната си решимост да се борят срещу всяка форма на нетолерантност с особен акцент върху хомофобията и трансфобията, европейските социалисти на финала на текста споменават, че ще защитават децата, и отново завършват с борбата срещу всякакъв вид дискриминация, която се основава на цвета на кожата, сексуалната ориентация, идентичността, религията, политическите възгледи и т.н. (*PES, 2014:4–9*).

Тук от гледна точка на средностатистическия западноевропеец вероятно няма проблем. В Западна Европа със сигурност правата на огромното мнозинство от децата най-малкото са по-добре защитени от правата примерно на представителите на сексуалните малцинства. Но в новите държави членки или поне в някои от тях ситуацията е много различна. В държави като България и Румъния, на първо място, има регистрирани изключително много случаи, в които момичета на възраст под 18, под 16 или дори под 14 години раждат деца. Те са обект и на други форми на насилие. На следващо място,

когато говорим за равни права и равни възможности за всички европейски граждани, това във всички случаи означава равни права и възможности и за тези граждани в Европа и особено за европейските деца, които продължават да живеят в гета и на тази база нямат равен достъп до образование и до свързаните с това възможности за развитие и житейска реализация. Би било твърде пресилено да се твърди, че подобен проблем съществува само в Източна Европа.

Тази тема е дълбоко свързана с по-голямата тема за границите на толерантността и за това доколко правата на индивидите от определени малцинства се ограничават легално от т.нар. права на малцинствата. Няма нужда от много сериозни разсъждения на тема що е то „мултикултурализъм" и дали е правилна, или грешна тази гледна точка. Либералната демокрация и съвременните европейски ценности, въпреки всички различия в тяхното разбиране и тълкуване, почиват на продължилите няколко столетия усилия на модернизиращите се европейски държави да гарантират основните човешки права, които са преди всичко индивидуални. Буквално и коректно казано – правата на европейския гражданин не може да бъдат ограничавани в името на правата на някаква малцинствена общност.

Но този въпрос е свързан и с по-големия проблем за интеграцията, и то не интеграцията на сексуалните, а на някои етнически и религиозни малцинства. Освен формалното равенство и формалния равен достъп те трябва да видят и насрещно усилие за преодоляване на проблемите с предразсъдъците и нетолерантността, които съществуват в западните общества. В САЩ през 2008 година избраха „афроамериканец" за президент, но почти всички европейски държави са много далеч от реалното осигуряване на възможности за развитие на представителите на малцинствата. Една от причините за самозатварянето им в гета е именно липсата на реална перспектива и убеденост у тези хора, че могат наистина да бъдат третирани като равни и да имат ако не напълно равен, то съотносим достъп до кариера и развитие, каквито имат традиционните етнически „мнозинства" в тези държави. Със сигурност навсякъде в западните общества е трудно преодоляването на етническата и расовата нетолерантност. Изоставането е много по-голямо, отколкото по отношение на сексуалните малцинства, за които дори се подозира, че разполагат с влияние и власт в обществото, партиите и институциите, които са несъразмерни спрямо техния реален дял като население.

От първите тежки прояви на тероризма на територията на Европейския съюз минаха повече от десет години, но европейските държави и европейските партии продължават по-скоро да заобикалят проблемите, които доведоха до него, отколкото да търсят тяхното решение. Замяната на равното третиране на гражданите като индивиди с някакво уж равно третиране на „малцинства", което на практика се оказва толериране на нарушаването на правата на индивидите вътре в тези малцинства, е погрешна политика с дълготрайно вредни

последици за развитието на европейските държави и респективно на европейската интеграция. Обстоятелството, че граждани на държави – членки на ЕС, родени в държавите и респективно в ЕС, са склонни да търсят радикални решения и да се обръщат към някакъв вид фундаментализъм, трябва да дава ясен сигнал на политиците и институциите, че има сериозен проблем.

В случая ПЕС и ЕНП могат да бъдат заедно обвинявани и солидарно виновни, че замазват тези проблеми, въпреки че в предизборния текст на европейските социалисти поне се споменава, че има такъв проблем и този проблем трябва да бъде решаван.

Шестата точка на социалистическия Манифест съобщава, че всеки европейски гражданин трябва да има реални възможности да участва и да дава принос в обществото, в което живее (*PES, 2014:6–9*). Поне на пръв поглед не изглежда, че отново се акцентира на сексуалните малцинства за сметка на етническите и религиозните. Сериозно се поставя актуалният въпрос за бежанците. На този фон интеграцията на вече живеещите в Европа мигранти и малцинства изглежда остава на заден план. Всъщност проблемите с толерантността идват главно от неефективността на досегашната интеграционна политика. Със сигурност може да се дискутира доколко Съюзът би могъл да влияе върху националните политики в областта на интеграцията, но липсата на ясно и отчетливо изговаряне на проблема от социалистите на европейско ниво най-малкото не помага за развитието на позициите на националните партии, а проблемът с гетата не съществува само във Франция, или само в Германия, или само в Румъния и България. Логично е ПЕС да има своя позиция по тази тема. Но на интеграцията на малцинствата в държавите членки не се отделя нужното внимание дори в принципната програма на ПЕС, която е по-подробен документ.

Партията на европейските социалисти обединява социалистически партии в страните – членки на Европейския съюз. Нейна първа задача би трябвало да бъде превръщането на Общността в истински съюз на солидарност и преодоляване на състоянието, в което съществува преди всичко администриран общ пазар, което означава пълна интеграция, равенство и равни възможности за всички граждани на ЕС от всички държави членки. Изпълнението на такава задача означава преди всичко ясно и конкретно посочване на проблемите пред тази интеграция и пред осигуряването на равни права и равни възможности, което в двата документа липсва. Разбира се, трябва да се има предвид и това, че те са донякъде твърде общи и оправдано абстрактни, но е факт, че на базата на тези документи не могат да се формулират някои основни проблеми, респективно не могат да се назоват и решенията на кратък и разбираем за хората език, макар че и двата документа са създадени да бъдат кратки и лесно разбираеми.

Би било крайно да се твърди, че Програмата и Манифестът нямат своите положителни страни. В Манифеста правилно се акцентира върху въпроса за

защитата на потребителите и на техните права, както и на личните данни на гражданите (*PES, 2014:4–9*). Защитата на потребителите е слабо разработена тема, в която има много сериозно поле за действие на левицата, особено след последните разкрития за некоректно отношение на големи корпорации към потребителите в Източна Европа и за наличие на двойни стандарти. Може да се каже, че в случая този проблем е изведен като отделен важен въпрос и върху него е сложен акцент. В същото време ЕНП не пропуска да спомене темата, но в техния документ на нея е отделен един абзац от общо четиридесет страници (*EPP, 2014:13–15*). Двете партии в своите предизборни послания правилно поставят акцент върху необходимостта от икономическо развитие и създаване на работни места. Но ПЕС като лявата партия има правото и възможността да разработи темата за защита на потребителите, тръгвайки от един по-фундаментален възглед за лявото и дясното, за търсенето и предлагането и за ролята им в икономиката, политиката и икономическата политика.

Ако приемем, че в глобалната икономика много трудно може да се контролират възможностите на транснационалните корпорации за износ на капитали и производства, то същите корпорации не са в състояние със същия успех да „изнасят пазари". Макар и все по-глобална, икономиката функционира в един свят, в който диспропорциите в доходите и богатствата между развитите и бедните страни създават определени ограничения за стопанските субекти по отношение на пазарите за пласиране на продукцията и особено на тези пазари, на които има достатъчно платежоспособно търсене. Именно възможността да се намалят разходите на едно производство, като то бъде изнесено от Европейския съюз в Азия или в Африка, бидейки спестяваща средства на фирмата, едновременно с това влияе отрицателно върху платежоспособното търсене. Корпорацията създава работни места, дава заплати и повишава търсенето на стоки и услуги в съответната държава, но този ефект винаги е по-малък от другия – ефектът на намаляване на потребителското търсене в икономиката на съответната високоразвита държава. Ефектът от развитието на този проблем се забавя от способността на финансовия сектор да кредитира упражняващите наемен труд, но в крайна сметка именно този ефект доведе до финансовата криза през 2007–2008 година и до Голямата рецесия. Въпрос на гледна точка е дали в такива ситуации ще говорим за свръхпредлагане или за липса на платежоспособно търсене.

Във всички случаи е важно да направим извода, че на този етап транснационалните корпорации могат трудно да бъдат контролирани по отношение на производството, но далеч по-лесно – по отношение на пласирането на продукцията, тъй като най-платежоспособните пазари са именно в рамките на Европейския съюз. Общността е в състояние през достъпа на техните стоки и услуги до европейския пазар да налага ефективно ограничения. Трябва да се търсят нови решения както за събирането на данъци и генерирането на приходи за местните, регионалните, националните и европейските бюджети,

така и дори по отношение на начините на производство на стоките и услугите, които получават достъп до пазарите на Съюза. Разработването на тази материя може да донесе много нови и адекватни за XXI век решения за възстановяване на възможностите за регулация на икономиката на национално ниво и в рамките на ЕС, както и за провеждане на лява социално-икономическа политика, която да преодолее неблагоприятния неолиберален период в развитието на отношенията между труда и капитала.

Националните и европейските регулации в последните десетилетия се насочват към налагане на изискването за качество на стоките. Необходимо е да се търси пробив и развитие за регулиране на начина на тяхното производство от гледна точка на спазване на определени както екологични изисквания, така и на стандарти, свързани с безопасните условия на труд и изобщо със спазването на някакви социални стандарти. Ако ЕС е съюз, в който освен пазар има принципи и ценности, които не се подчиняват на стоково-паричните отношения и на чисто икономическата логика, то няма логика до пазара на Общността да се допускат стоки, произведени с използване на детски труд, произведени при неспазване на екологични стандарти, произведени при грубо нарушаване на правата на работници. Да не говорим, че тук е приложима дори пазарната логика: ако в рамките на Съюза съществуват определени екологични стандарти и правила, които не допускат използването на детски труд, вносните стоки, които се произвеждат с нарушаване на тези правила, няма как да се конкурират честно със стоките, които са произведени в рамките на европейския пазар и при спазване на тези правила. Доколкото се нарича социалистическа, Партията на европейските социалисти задължително трябва най-малкото да проведе сериозен теоретичен дебат по тези проблеми, които засягат едновременно конкурентните условия на европейския пазар, правата на работниците на европейските трудови пазари и защитата им и правата на европейските потребители.

Тези въпроси са само част от проблематиката, по която може да се работи, когато става дума за защита на правата на потребителите и за регулиране на общия пазар. Поле за сериозно действие, за произвеждане на лява политика има и по отношение на защитата на правата на потребителите във финансовия сектор, където големите финансови институции са изключително привилегировани за сметка на потребителите на техните финансови услуги. Същото важи и за други сектори като например телекомуникациите. В тези направления, разсъждавайки най-често от високата брюкселска камбанария, европейските социалисти някак пропускат специфичните проблеми в отделни страни, особено в Източна Европа. Когато говорим за избягване на двойните стандарти на стоките и услугите в Западна и в Източна Европа, не трябва да се пропуска внимателното изследване на пазарите на финансови услуги и телекомуникации, за да се изясни дали в Източна Европа не се плаща за стоки и услуги с по-ниско качество по същите цени. Проблемът може да има и

други измерения, ако например се установи, че в Източна Европа за същите услуги се заплаща много по-висока цена. Ако например с много по-голяма част от ресурса, с който разполагат в Източна Европа, банките генерират много по-голяма част от своята печалба, то очевидно става въпрос не просто за някакви двойни стандарти, а за превръщане на новите държави членки в икономически колонии на уж бившите колониални империи в Западна Европа. Основавайки се на своите фундаментални ценности, Партията на европейските социалисти трябва да има сериозна и твърда позиция по тези въпроси в името на справедливостта и равенството, които са доста проблематични в западната и в източната част на иначе общия европейски пазар.

Може да се приеме, че тези теми не убягват от погледа на ПЕС, като се вземат предвид усилията всичко да бъде изписано накратко в манифеста, но е много важно да присъстват като акцент в работата на европейските социалисти. За реалната европейска интеграция, за реалното задълбочаване на интеграционните процеси голямо значение имат множеството малки стъпки за решаване на конкретни задачи и за преодоляване на отделни диспропорции в развитието или на специфични пазарни провали, които създават проблем в отделни региони и държави.

Това е пътят и за преодоляване на засилващия се евроскептицизъм. Със сигурност за ЕС ще бъде полезно гражданите на Общността да са по-ентусиазирани от интеграционните процеси, да бъдат по-активни и да имат отношение към развитието на Съюза като голямо общество, обединено преди всичко от споделени ценности. Но на тези ценности трябва да бъде подчинен преди всичко европейският пазар и да се вложат конкретни усилия пазарните механизми да не заместват и даже да изместват демократичните.

Следващата точка в манифеста на ПЕС се отнася именно за засилване на демокрацията и участието (*PES, 2014:8–9*). Макар и кратък, текстът на манифеста позволява в другите точки да се споменат и основни проблеми и предизвикателства, които в темата за демокрацията и участието не са засегнати. Самата Партия на европейските социалисти, или по-скоро социалистическите партии в рамките на държавите членки, са много засегнати от проблемите на съвременната демокрация. Тези проблеми са силно свързани със свободата на словото и плурализма на мненията в пазарната медийна среда.

Процесът на развитие на медиите, в който хартиените вестници все повече отстъпват място на електронните медии, започва още през първата половина на XX век. Не толкова революционно, колкото еволюционно, количествените натрупвания в този процес водят до качествени изменения, които радикално променят позициите на различните субекти, „оперирящи" на този пазар. Докато в началото на XX век вестниците са основен източник на информация, в началото на XXI век дори хората, които обичат да четат, се информират от „електронните медии". Радиото, телевизията и най-вече интернетът тотално изместват хартиения вестник. Най-революционната промяна

идва с появата на интернет и с възможността в перспектива напълно да се ликвидират хартиените издания.

Този процес има сериозни икономически, респективно и политически последици. Икономическата база на медийния пазар се променя и тази промяна води до пълна промяна на властовите отношения между производителите и потребителите на информационните продукти. Преди 100 години, купувайки си вестник, списание или книга, всеки потребител избира сам количеството и качеството на медийния продукт, който получава. Това прави производителите на вестници зависими най-вече от потребителите – от читателите. Днес информацията достига до потребителите формално безплатно – през радиото, телевизията и интернет. Но за тази безплатна информация нейните потребители плащат много висока цена.

Липсата на директни отношения между производителя на медийната информация и потребителя води до рязко засилване на позициите на медийния пазар на една трета страна – капитала, който разполага с финансов ресурс, за да плаща за медии чрез реклама и договори за платено съдържание. На практика капиталът, мощните икономически групировки се превръщат в потребител на информацията, за която те плащат. Стоката, която си купуват вече само формално, е информиране на гражданите за заобикалящия ги свят. Новите потребители в най-добрия случай не се интересуват изобщо дали и до каква степен гражданите ще бъдат информирани и ще научават от медиите какво се случва около тях. Новите потребители не плащат за това. Те плащат, за да бъдат насочени гражданите, които са потребители на други пазари, към някакво определено поведение като потребители и като гласоподаватели.

По този начин се създава силно деформирана публична среда. Едно естествено развитие на медийния пазар води до много тежки пазарни дефекти, като на първо място отдалечава както самия медиен, така и всички други пазари от идеала на съвършената конкуренция, защото потребителите на информация не само и не просто не получават цялата и пълната информация за стоките и услугите, които им се предлагат, както и за икономическото, обществеността и политическото развитие, но и много често биват заливани с дезинформация по тези въпроси. Създава се изключително деформирана информационна среда, която става все по-деформирана с увеличаването на потока от информация.

Партията на европейските социалисти, доколкото защитава интересите по-скоро на наемния труд, на средната класа, а дори и на различните етнически, социални и други малцинства, е по-малко желаният политически партньор на сериозните икономически субекти, на големите корпорации, които контролират медийния пазар, медиите, а чрез медиите – и общественото мнение. То е една от много сериозните причини за слабите изборни резултати на европейските социалисти ако не в повечето, то поне в някои страни – членки на ЕС, от Източна Европа. В България например десницата има почти пълен

контрол над средствата за масова информация, който може да бъде сравнен с монопола на БКП преди 1989 година.

Странно е и даже абсурдно, че този проблем с публичната и уж плуралистична среда не присъства дори с едно изречение в текста на манифеста. Темата за запазването и развитието на демокрацията е особено актуална, и то в период, когато доверието в демократичните институции и в политиката ерозира и стават все по-популярни различни идеи и политически структури на крайната десница.

По тематиката за свободата на словото и плурализма на мненията в държавите – членки на ЕС, членовете на Европейския парламент би следвало да имат много активна позиция, тъй като европейски средства по различни проекти получават основни медии поне в някои, ако не и във всички страни членки. Би било изключително странно и дори необяснимо, ако поне членовете на Европейския парламент от групата на социалистите и демократите никога не поставят тази проблематика на дневен ред в групата или в парламента. Повечето български медии, които получават европейско финансиране, открито или зле прикрито пропагандират политиката на българските партии, членуващи в ЕНП. Един обективен анализатор веднага би стигнал до извода, че с европейски средства се финансират кампаниите на Европейската народна партия в България. Логично е съответните европейски институции да направят проверки и да вземат необходимите решения дали трябва някакво такова финансиране да се преустанови, или е необходимо да се изисква промяна в политиката и далеч по-голяма обективност от съответните медии.

Но едва ли само социалистическите и социалдемократическите партии в Източна Европа имат проблем със свободата на словото. Темата за финансирането на медиите и за все повече задълбочаващите се проблеми на тази база трябва да бъде обект на много сериозен анализ в рамките на Общността. Европейските институции трябва да вземат мерки за въвеждане на много по-сериозни регулации на медийния пазар, а при необходимост да осигурят допълнително публично финансиране на медиите, което да ги направи по-малко зависими от корпорациите и повече обърнати към проблемите и интересите на потребителите на информация – гражданите на държавите – членки на Общността. ЕС трябва да потърси механизми, с които да се стимулират и националните правителства да вземат съответните мерки. Такава политика може да срещне много сериозна съпротива от страна на ЕНП и други десни сили, тъй като е в противоречие с техните интереси и може да доведе до сериозен спад на тяхното влияние. Но всички привърженици на европейската интеграция трябва да осъзнаят, че досегашната политика, която с помощта на корпоративното финансиране на медиите игнорира сериозни проблеми в интеграционния процес и в отделните държави членки, в крайна сметка все по-неизбежно ще води до още по-голямо нарастване на влиянието на крайната десница и на фобиите в Общността с непредсказуем, но със сигурност отрицателен ефект.

По аналогичен начин стои въпросът за финансирането на политическите партии в Съюза. Концентрира се сериозен, даже необосновано висок финансов ресурс за издръжка на европейските институции, немалко средства се отделят и за медиите в държавите членки. В същото време практиката на партийното финансиране в държавите членки е много различна. Това влияе както върху резултатите в борбата с корупцията в различните ѝ форми, така и върху отношението на националните и регионалните елити към целия интеграционен процес. Изравняването в доходите на членовете на Европейския парламент не решава проблемите с корупционния натиск, тъй като различията в механизмите на партийно финансиране създават в някои държави възможности за сериозен корупционен натиск над партиите, които излъчват тези народни представители. Институциите на Общността трябва да стимулират възможно най-строгото регламентиране на финансирането на целия политически процес и това финансиране трябва да става във възможно най-голяма степен с публични средства. Без разработването и прилагането на такива мерки идеите на европейските социалисти за повече демокрация в Съюза ще си останат празен лозунг. ПЕС трябва да предложи цяла нова европейска директива по тези въпроси.

Проблемите около ефективното функциониране на институциите и запазването и развитието на демокрацията в рамките на Европейския съюз трябва да бъдат далеч по-задълбочено анализирани от европейските социалисти. В този анализ може да се дадат много повече важни отговори на въпросите за спадащото влияние на левицата в Европа. Осмото място на проблема в приоритетите на европейските социалисти не дава основание да се мисли, че ПЕС оценява правилно ситуацията. Липсата на реална оценка по темата може да бъде една от основните причини за продължаване на процеса на загуба на позиции на европейските социалисти както в Европейския парламент, така и в отделните държави – членки на Общността.

Далеч по-логично е поставянето на заден план, на предпоследно и последно място на темите за екологията и външната политика на ЕС (*PES, 2014:8–11*). Факт е, че през последните десетилетия в хода на европейските интеграционни процеси се постигна много за чистотата на природата и нейното запазване в Европа, за намаляването на различните видове замърсявания. На този етап ЕС може да хвърля повече усилия за тази политика дори в световен мащаб, за да се ограничат замърсителите и замърсяванията извън рамките на Съюза. Може също да се провежда политика на европейско ниво и отново да се използва достъпът до общия пазар като средство за ограничаване на мръсните производства. Могат и трябва да бъдат прилагани повече мерки, изискващи в рамките на общия пазар да се предлагат само стоки, които са произведени при спазване на високи екологични стандарти, както вече стана дума, и на социалните стандарти.

Тази тема по естествен път е свързана с външната политика на Съюза и с неговата досега отсъстваща възможност за влияние върху редица процеси в све-

товен мащаб. Засилването на общоевропейското влияние и превръщането на ЕС в глобален политически играч може да бъде следствие само от задълбочаването на интеграцията, което доведе до много по-висока степен на синхронизиране на интересите на държавите членки. Идеята за „Европа на нациите" далеч не противоречи на задълбочаването на интеграцията, но противоречи на другото господстващо в момента състояние на интеграционния процес – „Европа на корпорациите". Основната причина за днешните противоречия в рамките на Съюза не е в дилемата и битката за повече или по-малко интеграция, а в дилемата и битката между тези две „Европи" – „на нациите" и на „корпорациите". Тук не става дума за някакъв краен национализъм или пък за крайно негативно отношение към големите стопански структури. Тези корпорации, както и общият европейски пазар са продукт на националните европейски държави. Без запазването и развитието на тези държави няма как да функционират успешно както европейският пазар, така и корпорациите. Но европейските корпорации трябва да успеят да погледнат над своя стремеж за краткосрочна печалба и да осъзнаят, че в дългосрочен план „Европа на корпорациите" е вредна и за самите тях – те самите режат клона, на който седят и трупат нелоши печалби. Партията на европейските социалисти трябва убедително да води политика и да се бори за такава разумна промяна в Европа. Общият пазар е обречен, ако не се превърне в силно регулирана основа на далеч по-голяма общност на ценности, общност на качество на живота, общност на просперитет за всички държави, всички региони, всички общини и всички граждани.

Постигането на тази висока степен на интеграция е важно за превръщането на Европейския съюз в глобален политически фактор. Самият Съюз и държавите – членки на Общността, имат интерес от утвърждаването на Обединена Европа като фактор в глобалната политика. Но дори и при тези възможности на Съюза към момента е повече от задължително ЕС да има ясна, обща, много активна, финансово и политически осигурена политика по отношение на развитието на Северна Африка и Близкия изток. Без такава политика дългосрочното решаване на проблема с миграционните вълни от юг е невъзможно. Тази тема също не е изведена като важна в Манифеста за ПЕС. Но световното добруване, към което призовават почти всички социалистически програмни документи, не може да се осъществи без ясни ангажименти за съответната активна политика. Именно ПЕС е европейската партия, която трябва да настоява Съюзът да бъде износител на икономическо развитие и политическа стабилност особено за районите, които се намират в близост до неговите граници.

Какво да се прави?

Всички тези бележки може да звучат по-скоро като критика към политиката на европейските социалисти без конкретни предложения за алтернатив-

на политика. Затова е важно да се изведат и преповторят някои основни насоки, които могат да се разглеждат като възможности за позитивна промяна в политиката на ПЕС.

Партията на европейските социалисти трябва да прокара ясна разделителна линия между своите позиции и позициите на ЕНП и много по-категорично да отстоява свои идеи и позиции като например въвеждането на данък върху финансовите трансакции, което е вече е традиционно искане на левицата, възприема се дори от някои по-дясно мислещи политици, но все още приемането на такова решение се отлага. Такава позиция на ПЕС и ускоряването на решението за въпросния данък ще има положителен ефект не само върху акумулирането на публични ресурси в рамките на Общността, но и върху общото увеличаване на ролята на публичните институции в процеса на регулиране на националните пазари и на общия европейски пазар.

Следващият много важен въпрос е свързан с един нов фундамент на европейското ляво – идеята за обща индустриална политика на ЕС, която да се превърне във важен нов стълб на европейската интеграция по модела на общата селскостопанска политика. Разработването и активното прилагане на такава политика е правилният път за решаване на много от настоящите проблеми на европейската икономика. Не за първи път в историята Европа има подобни проблеми. Индустриалната революция и бурното индустриално развитие през следващия век създават редица проблеми пред ефективното функциониране на аграрния сектор в индустриално развитите държави. Това е основната причина първо САЩ още по времето на Рузвелт, а след Втората световна война и зараждащите се европейски общности да потърсят нови решения за стимулиране на този първи икономически сектор. В началото на XXI век подобни проблеми изпитва и индустрията – развива се нов надстроечен сектор на високотехнологичните услуги. За да се избягнат редица икономически сътресения, подобни на станалите преди 80 години, националните и европейските институции трябва да потърсят ефективните механизми за стимулиране на европейската индустрия.

Една такава нова политика логично ще изисква отделянето на значителен финансов ресурс и означава много сериозен политически конфликт между ПЕС и ЕНП. В този конфликт европейските социалисти трябва да проявят твърдост и категорично на дело да отхвърлят политиката на остеритета, отказвайки консенсус по досегашната политика на икономии, която е голям проблем, доколкото глобализацията и свободното движение най-вече на финансови средства дава възможност за изнасяне на печалби и за спестяване на плащането на данъци в държавите – членки на Общността. Тук отново стигаме до идеята за данък върху финансовите трансакции, но и до един друг проблем – политиката на Европейската централна банка. При такива публични дългове в евро самоцелното поддържане на ниска инфлация в Еврозоната не е оправдано от никаква гледна точка.

Не е толкова важно даже наличието или отсъствието на зависимост между инфлацията и безработицата, колкото обстоятелството, че ниската инфлация не стимулира икономическата активност, привилегирова лихварството и рентиерството и забавя икономическия растеж. Индивидите, които разполагат със значителен финансов ресурс, получават възможността да поддържат висок жизнен стандарт, без да влагат нови усилия за постигане на икономически резултати. По-бавното икономическо развитие ограничава социалната мобилност, потиска стремежа за подобряване на резултатите от икономическата дейност. За да функционира ефективно един пазар, е изключително важно да се стимулира икономическата активност не само на социалните низини, но и на икономическия елит. Той трябва да усеща, че губи, когато просто държи парите си в банка или разчита на доходи от ренти, които са достатъчни, за да запази стандарта си на живот.

Една нова парична политика, която да си постави за цел поддържането на по-високи инфлационни нива, може да бъде много полезна както за икономиката на целия Европейски съюз, дори и на държавите извън Еврозоната, така и за публичните финанси и нивата на публична задлъжнялост. Такава промяна ще постави под напрежение всички субекти в икономиката. Затова може с основание да бъде наречена „болезнена, но необходима реформа".

Сериозната и дори революционна промяна в политиката на Европейската централна банка и едновременната реализация на нова обща индустриална политика на Европейския съюз могат да бъдат здравата основа на ускорено динамично развитие на европейската икономика за по-дълъг период. Правилното реализиране на нова европейска икономическа политика може не само да реши много от днешните проблеми на Съюза, но и да предизвика общо нарастване на позитивните оценки и нагласи към задълбочаването на интеграцията – икономическа и политическа. Решаването на вътрешните за Общността проблеми и противоречия и задълбочаването на интеграционните процеси вътре в рамките на ЕС ще са добрата основа, върху която може да продължи неговото разширяване в по-дългосрочен план.

Но какво означава общата индустриална политика да бъде успешна?

Това означава модернизация и засилваща се индустриализация в икономиките на всички държави членки. По една или друга причина в първите десетилетия на интеграцията, но много повече през последните години на XX век в рамките на ЕС се оформиха държави индустриални центрове и държави индустриални периферии. За да може Съюзът да бъде единен и в него да няма слаби зони, слаби звена и най-вече слаби държави, е необходимо да се преодолее „криворазбраната специализация" – едни държави членки да концентрират всички модерни и високотехнологични производства, а други да са само евтини туристически дестинации и източник на работна ръка. Не е задължително да се сатанизират европейските корпорации. Не е толкова сериозен и проблемът, че примерно от хилядата най-големи корпорации в ЕС над

80–90% ще са немски, френски и италиански. Със сигурност трябва да се подкрѐпят големите фирми и в по-малките държави членки, но далеч по-важно е тези 80–90% от големите корпорации да разпределят своите производства възможно най-равномерно сред държавите – членки на Общността, като в хода на това развитие възможно най-много доближават нивата на заплатите, които плащат в различните държави и региони на Съюза. Такъв процес с едни или други темпове протича и в момента, но е много важно неговото стимулиране и стимулирането на неговото ускоряване. Общата индустриална и общата селскостопанска политика трябва да водят към изравняване на жизнените стандарти, което е едно и също с изравняване на шансовете и изравняване на възможностите в рамките на Общия пазар, а само изравняването на възможностите доближава пазара към състоянието на съвършена конкуренция, което е база за ускоряване на икономическото развитие.

Когато говорим за изравняване на шансовете и доближаване на общия пазар до състояние максимално близо до идеалната съвършена конкуренция, е задължително да обърнем внимание и на другата тема с много голям потенциал за европейските социалисти – защитата на потребителите и защитата на общия европейски пазар от нелоялната конкуренция от стоки, които са произведени с неспазване на характерните за Общността екологични и социални стандарти. Повече от задължително е Партията на европейските социалисти да заеме много активна позиция към двойните стандарти за стоките в Източна и Западна Европа. ПЕС трябва да използва максимално този повод за развитие на нови пазарни регулации, които да поставят под контрол големите корпорации на базата на факта, че те са зависими от Общността като огромен пазар, на който искат да продават своите стоки и услуги.

Обединена Европа трябва да има изисквания както за еднакво съдържание на стоките във всички държави членки, така и за спазване на европейски екологични и социални стандарти при тяхното производство и производството на техните компоненти, независимо в кои части на света е реализирано това производство. По този начин Европейският съюз не само ще може да влияе върху склонността на големите корпорации да не плащат високи данъци, но и върху тяхното желание да изнасят производства в трети страни. Реализирането на такива мерки може да бъде важна подкрепа за осъществяването на новата общоевропейска индустриална политика, като стимулира допълнително възстановяването и създаването на нови работни места във всички държави членки и региони на Съюза. По този начин ще се стимулира и догонващото нарастване на доходите в по-бедните държави членки.

Тук може да направим логичен преход към темата за равенството. Не е проблем и няма нищо лошо в това, че ПЕС обръща внимание на равенството между мъжете и жените – това неравенство съществува и се задълбочава. Но политиката на европейските социалисти трябва да има по-глобален поглед върху всички неравенства и най-вече върху тези, които създават най-големи

проблеми за европейската интеграция – неравенствата в жизнените стандарти между страните членки. Този проблем трябва да бъде поставен в центъра на европейската социалистическа политика на XXI век. Обединението на Европа е невъзможно без преодоляването на тежките диспропорции между държави и региони. Това изравняване е и политически необходимо, защото само на неговата база може да има синхрон във фискалните политики на държавите членки и рязко задълбочаване на общността на интересите – както националните, така и регионалните. Само социално-икономически хомогенна Европа може да бъде много по-силна и влиятелна и много по-лесно да превърне своето разширяване едновременно в зона на общ просперитет.

Провеждането на така ориентирана политика изисква Партията на европейските социалисти да постави като основен приоритет догонващото нарастване на доходите в по-бедните региони и в по-бедните държави членки. Наред с разработването на новата индустриална политика следва да се предложат мерки за постигане на минимални не само социални, но също така здравни и образователни стандарти за всички държави членки. С развитието на технологиите основен фактор за икономическия растеж все повече ще бъде висококвалифицираният човешки потенциал. Догонващото развитие на стандарта на живот задължително минава през доближаването на образователните стандарти във всички държави членки до най-високите за Съюза нива.

Темата за образованието е изключително важна и по отношение на политиката, която ПЕС и досега има желание да провежда за решаване на проблемите на различните малцинства в рамките на Общността. Пътят към възпитаването на цяла Европа в толерантност към различния минава през равния достъп до задължително за всички живеещи на територията на Европейския съюз поне средно образование. Няма как да се гарантират правата на всеки човек, живеещ в Европа, ако той не е подготвен да живее в информационното общество на XXI век. Тук никакви компромиси не бива да бъдат допускани и никакви права на етническите малцинства не могат да стоят по-високо от правата на човека и правата на децата да израстват в среда от грамотни хора и да получават равни шансове за житейска реализация. Това е базата за постигане на толерантност и към сексуалните малцинства във всички държави членки.

За да защитава правата на малцинствата в Европа, Партията на европейските социалисти първо трябва да спечели доверието на мнозинствата в държавите членки. Правата на сексуалните малцинства могат да бъдат постижение на XXI век, но са непостижими, когато големи групи хора на територията на ЕС реално живеят по стандарти от XIX век. В своите документи ПЕС и досега претендира, че ще защитава правата на децата, но това е невъзможно, ако образованието на детето не се наложи на родителите, дори когато за това е необходима принуда от страна на националните институции.

Темата за толерантността задължително минава и през болезнена, но необходима политика за ликвидиране на гетата в държавите – членки на

Общността. Отношението към мигрантите от други държави ще е различно, когато се преодолее тяхното сегрегиране, но и тяхното самозатваряне в определени квартали, които функционират не съгласно законите на съответната държава. Тук отново изниква на преден план значението на правата на човека и налагането им като приоритет пред правата на различни малцинства. От изключителна важност е Партията на европейските социалисти, а и все още донякъде нормалната европейска десница да потърсят нов баланс в отношенията с различните етнически и религиозни групи, преди крайната десница в Европа да е получила абсолютно мнозинство в националните парламенти и в Европейския парламент.

Но нито европейските социалисти, нито европейските институции могат да разглеждат темата за миграцията отделно от много по-голямата тема за европейската политика към съседните региони – Африка и Близкия изток. Миграцията е предизвикателство, риск, заплаха, но и възможност поне по една толкова сериозна тема да има обща европейска позиция. Вземането на инициативата при формиране на тази обща европейска външнополитическа позиция много приляга именно на лявата партия ПЕС. Тази позиция може да стъпи на няколко фундаментални постановки. Те произтичат от общите ценности, които европейските държави имат претенцията да споделят. Необходимо е модерната и уж много цивилизована Европа на висок глас да признае своята колониална вина. Да признае експлоатацията и ограбването на тези територии и държави в Африка и Азия. Задължително е Европа да започне да реализира политика от типа на плана „Маршал" по отношение на Северна и Централна Африка. Основни критерии при изработването на тази политика трябва да бъдат същите тези общи за Европа ценности, стремежът в максимална степен да се гарантират правата на човека в държавите от Африка и Азия, най-вече правата на децата, и задължителните усилия за повишаване на жизнения стандарт в тези райони. Решаването на проблема с гетата в Европа е пряко свързано с ликвидирането на гетата в Африка.

Реалната интеграция на мигрантите в Европа, както и реалната интеграция на Африка и африканците в глобализиращия се свят могат да се осъществят само чрез поставяне в центъра на техните права на факта, че са индивиди и граждани на Обединена Европа, а не представители на някакви етнически или религиозни малцинства. В центъра на политиката на толерантността стои индивидът, а не малцинството. Цялата политика на ПЕС по отношение на този тип проблеми трябва да се основава именно на правата на човека и на защитата на тези права от най-ранна детска възраст. Интеграцията на малцинствата минава през възпитаването и образованието на децата като граждани на съответните държави – членки на Съюза, и граждани на Европа. Без да бъдат възпитани и образовани по този начин, е невъзможно те да се ползват ефективно от правата и възможностите, които имат като европейски граждани. Във века на информационните технологии липсата на достъп до инфор-

мации и технологии много рязко ограничава свободата на индивида. Доколкото Европейският съюз е съюз на ценности, а тези ценности утвърждават правата на индивида като фундамент на либералната демокрация, Общността като цяло, както и всяка държава членка са длъжни да възпитават и образоват всички граждани, за да им гарантират равните права, равния достъп до всички блага, дори за да гарантират истинската свобода на пазара.

За някои може да звучи и да изглежда парадоксално, че в областта на социалната политика, както и в областта на икономическата политика Партията на европейските социалисти може да настоява за радикална промяна в Европейския съюз, аргументирайки се с подкрепа на свободата и честната пазарна конкуренция. Защото за последните няколко десетилетия, превъзбудена от ликвидацията на Източния блок, десницата стигна толкова далеч в реализацията на интересите на едрия капитал, че не забелязва очевидните и фрапантни противоречия в своята политика.

Една от много важните причини за неолиберална хегемония през този период е и тоталният медиен монопол на дясното, който се гарантира от собствеността и финансирането на средствата за масова информация. За да има по-сериозен успех в дългосрочен план, Партията на европейските социалисти трябва да проведе дълга и тежка битка за свободата на словото и за достъпа до трибуна на различни от неолиберална гледни точки. Осигуряването на плурализъм в медиите и гарантирането на публично финансиране на политиката, което да бъде достатъчно, за да ограничи влиянието на едрия капитал върху публичния дебат и правенето на политика, трябва да бъде основна кауза на европейските социалисти, ако искаме в перспектива левицата поне да балансира своите политически позиции спрямо дясното и да може поне да представя ефективно своята гледна точка пред европейските граждани, а не да бъде системно обект на манипулации и публичният дебат да се маркира по начин, който поставя под въпрос свободата на словото, респективно либералната демокрация, и налага своеобразен пазарен авторитаризъм и корпоративен диктат на медийното съдържание. Изключително важно е ПЕС да предложи и да наложи мерки за публичното финансиране както на партиите, така и на средствата за масова информация, за да се гарантират поне минимална равнопоставеност на различните гледни точки и политическият плурализъм изобщо.

Новата индустриална политика, новата социална политика за интеграция на малцинствата и новата политика за гарантиране на свобода на словото и на демокрация в пазарното общество са трите задължителни условия за реанимация на влиянието на Партията не европейските социалисти в държавите членки и в Европейския съюз като цяло. Но не по-малко важно от декларирането на определени политически позиции е тяхното отстояване и преосмислянето на отношенията с Европейската народна партия. Компромисът е много важен в политиката, но смисълът на политиката е отстоява-

не на позиции, а не самоцелно постигане на компромиси, налагани от други. С намаляването на влиянието на европейските социалисти рязко се свива и полето на възможните компромиси, които не биха предизвикали пълна маргинализация на ПЕС. Съдбата на левицата в държави като Франция и Полша трябва да бъде важен урок, от който да се вземат необходимите поуки, за да има социализъм в Европа.

ИЗТОЧНИЦИ

PES, 2013. PES Fundamental Programme.
https://www.pes.eu/export/sites/default/.galleries/Documents-gallery/Old-documents/PES-Fundamental-Programme.pdf_2063069339.pdf
13 юли 2018

PES, 2014. Towards a new Europe. PES Manifesto.
http://labourmovement.eu/wp-content/uploads/2014/04/110001306_PES_Manifesto_UK.pdf
13 юли 2018

PES, 2009. PES manifesto. People First: A New Direction for Europe.
https://www.pes.eu/export/sites/default/Downloads/Policy-Documents/Environment/ManifestoBook_EN_Online.pdf_1599482221.pdf
17 юли 2018

EPP, 2014. EPP Action Programme 2014–2019.
https://juncker.epp.eu/sites/default/files/attachments/action_programme.pdf
17 юли 2018

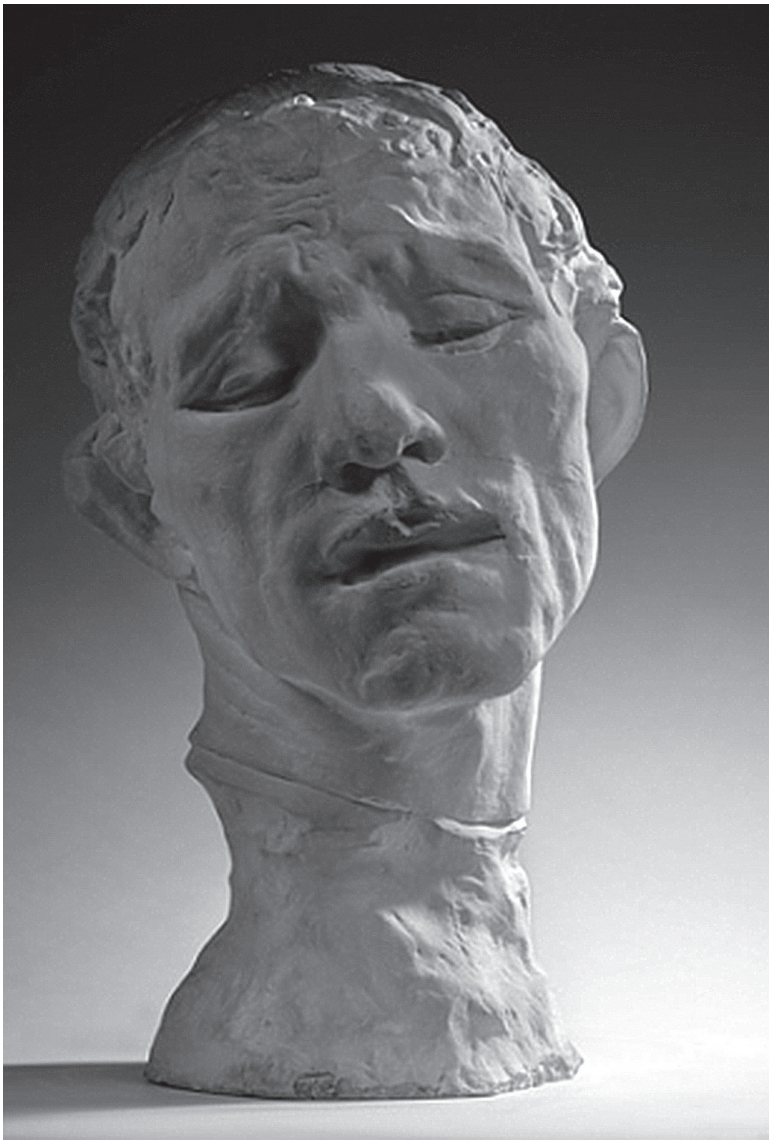

Огюст Роден

САЩ – РУСИЯ: ЯДРЕНИЯТ КОШМАР СЕ ЗАВРЪЩА

Владимир Трифонов

Владимир Трифонов *– политолог, докторант в СУ „Св. Климент Охридски", журналист, икономист. Изследва проблеми в областта на геополитиката, икономиката, историята и футурологията. Автор е на публикации по актуални политически и икономически въпроси и е съавтор в научни сборници.*

На 1 февруари 2019 г. САЩ официално уведомиха, че планират да излязат от Договора за ликвидиране на ракетите със среден и малък обсег (ДРСМО)[1], а ден по-късно президентът Владимир Путин обяви, че отговорът на Русия ще е огледален.[2]

Ходът на администрацията на президента Тръмп е нова стъпка към отмяна на договореностите за контрол и ограничаване на оръжията за масово поразяване, постигнати през 70-те и 80-те години на XX век. Тя неизбежно ще доведе до допълнително изостряне на геополитическото съперничество между ядрените свръхдържави. Сега заплахата за глобалната сигурност изглежда по-голяма дори отколкото по времето на Студената война, като се вземе предвид антируската истерия в западните медии и далеч по-слабата чувствителност на обществото към перспективата за употреба на оръжия за масово поразяване.

Освен че отправят нови предизвикателства пред руската сигурност, американците се стремят и да ограничат възможностите за ответни действия на Русия в други точки на земното кълбо. Очевидно е опасението им от руското сътрудничество с Венецуела, включително във военната сфера.[3] То със сигурност е една от важните причини за драматичните събития в южноамериканската държава. САЩ полагат сериозни усилия за смяна на властта там, непризнавайки легитимността на държавния глава Николас Мадуро и подкрепяйки провъзгласилия се за президент председател на венецуелския парламент Хуан Гуайдо.[4]

Ключов елемент от американската стратегия за отслабване на Русия са и опитите да бъде спрян проектът „Северен поток 2", пред който се издигат нови препятствия, при това изцяло от политическо естество.

Паралелно със силния си натиск върху Руската федерация Вашингтон е много настъпателен и в конфронтацията си с Пекин. Икономическото съперничество между САЩ и Китай се изостря, а сега към него се прибавя и военностратегическото противопоставяне. Това е стимул за развитие на руско-китайските отношения, които все още не оправдават големите очаквания на Москва.

За Русия е изключително важно да намери адекватен отговор на новите военни заплахи, както и как ще се развият събитията в нейната близка чужбина. Положението в Украйна вече няколко години е тревожно и в обозримо бъдеще не вещае нищо позитивно за Кремъл. Москва полага сериозни усилия да развива конструктивни отношения с партньорите си в Евразийския икономически съюз, за да постигне максимално политическо сближаване с тях – това ще увеличи тежестта ѝ както в отношенията със САЩ и ЕС, така и при опитите за изграждане на стратегическо партньорство с Пекин.

1. САЩ залагат на силата в опита си да запазят своята глобална хегемония

а) Поглед от Америка

Оттеглянето на САЩ от ДРСМО бележи нов етап в съперничеството им с Русия. Договорът бе подписан от Рейгън и Горбачов през 1987 г. с цел ликвидирането и забраната на цял клас ракети с наземно базиране, с обсег от 500 до 5500 км, които САЩ и СССР използваха през 80-те години, предизвиквайки опасения от ядрен апокалипсис в Европа. В продължение на много години ДРСМО се смяташе за образцово споразумение за контрол над въоръжението. Той позволи двете страни да си правят взаимни инспекции, както и да осъществяват голям обмен на информация – тоест да се прави това, за което днес Америка иска да се споразумее със Северна Корея и с други държави, притежаващи или опитващи се да придобият оръжие за масово поразяване.

Макар сред експертната общност да е ясно, че случилото се създава сериозни заплахи за Москва, в САЩ съществува тенденция те да се омаловажават. Така според американския специалист по тази проблематика Юджийн Ръмър съществуват достатъчно причини Русия също да желае разтрогването на ДРСМО. Той обръща внимание на факта, че споразумението забранява разположените на сушата ракети със среден и малък обсег, които Москва винаги е разглеждала като ключов елемент от своя военен арсенал. От друга страна, САЩ и НАТО винаги са притежавали предимство в ракетите с морско и въздушно базиране. Разпадът на Варшавския договор, на СССР, както и разширението на НАТО на изток значително усложни геополитическото положение

на Русия. Това лиши Москва от стратегически буфер, който бе важен елемент от руската отбрана в продължение на векове. Сега американските ракети с морско и въздушно базиране, които не са забранени от ДРСМО, вече могат да достигнат до територията на Русия само за няколко минути. Ако Русия не разполага с подобни ракети, възможностите ѝ да се противопостави на тази заплаха ще бъдат ограничени. Според Ръмър това е причина редица високопоставени руски чиновници, включително и президентът Путин, от години да се оплакват от несправедливите условия на ДРСМО. Експертът смята, че действията на администрацията на Тръмп са подарък за Русия, тъй като сега цялата отговорност е на САЩ.[5]

Несъмнено освен срещу Русия действията на САЩ са насочени и срещу Китай, който увеличава броя на ракетите си с малък и среден обсег с цел да укрепи господстващото си положение в западната част на Тихия океан. Засега американците нямат възможност да отговорят на Пекин така, както желаят, поради ограниченията, налагани им от ДРСМО. По времето, когато бе подписано споразумението между Вашингтон и Москва, Китай все още бе слаба във военно отношение и недостатъчно мощна икономически държава, но днес положението е различно. Значителна част от увеличаващия се ядрен арсенал на Пекин е от ракети, посочени в договора, който е валиден само за САЩ и Русия. „Сега въпросът е дали администрацията (на Тръмп, б.а.) има план за по-нататъшни действия", смята Пранай Вади от Фонда „Карнеги", който работи по програмата за ядрената политика, а до 2017 г. е на служба в Държавния департамент, където се занимава с въпросите за контрола над ядреното оръжие. „Няма съмнение, че руснаците са нарушили договора, но от военна гледна точка това няма никакво значение, тъй като не променя баланса на силите в Европа",[6] отбелязва той, с което загатва, че е твърде вероятно да има сериозни изменения на съотношението на силите в Азия и особено в близост до китайските граници.

Все още не е напълно ясно и това как точно САЩ ще спрат своите ангажименти по договора, в него това не е уточнено. Само е записано, че „всяка от страните, предвид своя държавен суверенитет, има право да напусне договора, ако реши, че свързаните със съдържанието му изключителни задължения представляват заплаха за нейните интереси".[7] В такъв случай другата страна трябва да бъде уведомена шест месеца предварително за взетото решение да се излезе от договора. На практика няма какво да се спира, смята заместник-министърът на външните работи на Русия Сергей Рябков. В интервю за „Комерсант" той отбелязва, че всички ракети отдавна са унищожени, а инспекциите са завършени.[8]

След 2 февруари 2019 г. САЩ са свободни безпрепятствено да правят изпитания или да разработват свое собствено оръжие с малък и среден обсег. Ще бъде голяма изненада, ако това не се случи. Действията на Вашингтон са твърде прозрачен опит да се инициира нова надпревара във въоръжаването.

Очевидно американският истаблишмънт вярва, че това е изгоден за него сценарий, тъй като икономическите възможности на Руската федерация са значително по-скромни. Но подобен сценарий при всички случаи ще доведе и до известна доза неопределеност, а рисковете за глобалната сигурност ще се увеличат значително.

Освен че усложняват стратегическото положение на Русия, САЩ не пропускат и да спечелят нови точки в информационното противопоставяне, обвинявайки Москва за решението си да излязат от споразумението. Те твърдят, че руските ракети 9М729 са в противоречие с ДРСМО. „Русия постави под въпрос сигурността на САЩ", заяви американският държавен секретар Майк Помпео на специална пресконференция на 1 февруари. „Ние повече не можем да останем свързани с условията на договора, които Русия нарушава безпардонно", подчерта той.[9] Американските обвинения към Кремъл датират от 2014 г. Тогава администрацията на Обама за пръв път направи изявление, че Русия е създала ракета, която според тях е забранена от договора, а през есента на миналата година директорът на националното разузнаване на САЩ Дан Коутс публикува списък, уличаващ в нарушения руската страна.[10] Вашингтон твърди, че ракетата 9М729 е способна да поразява цели на повече от 500 км, а руснаците заявяват, че обхватът ѝ е само 480 км. От друга страна, още преди десет години Русия изрази недоволството си от факта, че САЩ напуснаха договора за ПРО. В отговор тя започна да разработва ракети от нови поколения, които биха ѝ позволи да разшири „радиуса си на действие" без особени материални разходи. Руските власти многократно изразиха мнението, че американските системи за ПРО в Източна Европа са универсални и могат да бъдат използвани както като отбранително, така и като настъпателно оръжие.

Очевидно е, че след действието на САЩ Русия се озовава в сложна ситуация. Сега има реална опасност американските ракети с ядрени бойни глави да бъдат разположени в Полша, Прибалтика и Украйна. Кошмарите от Студената война отново са живи и изглежда много вероятно нейният дух да се възроди, като този път действащи лица ще бъдат САЩ, Русия и Китай. Твърде оптимистични изглеждат очакванията, че противоречията все още могат да бъдат изгладени с помощта на нови преговори, макар и това да остава като възможност. Но не бива напълно да се изключва и вариантът администрацията на Тръмп да блъфира, а нейната цел да е да разшири обхвата на ДРСМО и той да бъде подписан от Китай и от други страни, притежаващи подобно оръжие. Известни надежди за това дават някои уклончиви фрази на Майк Помпео, който, имайки предвид руснаците, заяви, че се „надява те да се върнат към пълното изпълнение на всички условия".[11] Но това не му попречи да изрази увереност, че „руснаците са решили да не изпълняват този договор и така да създадат заплаха за по-нататъшно увеличение на въоръжението, независимо от задълженията, които са поели, подписвайки договора през 1987 година."[12]

Заслужава внимание и позицията на заместник държавния секретар за оръжейния контрол Андреа Томпсън. В интервю за *Deutsche Welle* тя уточни, че излизайки от договора, САЩ вече ще могат да се занимават с изследвания и разработки на системи, които са аналогични на тези, които сега са на въоръжение в руската армия. В същото интервю става ясно, че САЩ са готови да удължат с още половин година ултиматума си към Русия. „Ние спираме участието си за шест месеца, а през това време Русия може да се върне към договора и възможностите разногласията да се решат чрез преговори не са изчерпани", заяви тя след преговорите в Пекин между представителите на двете страни.[13]

Неясните намеци на САЩ, че са склонни да сключат нов договор, приличат по-скоро на стремеж за печелене на време и създаване на чувство за несигурност и неопределеност у противника. Вероятно САЩ ще се опитат да получат стратегически отстъпки от Русия и Китай, без да дават нищо в замяна, но вероятността да се подпише нов договор, включващ Пекин и други сили, притежаващи ракети със среден и малък обсег, е твърде скромна. Споменаването на подобна възможност трябва да прикрие водещата роля на САЩ за разрушаване на текущата система от договори, ограничаващи надпреварата с ракетно-ядрените оръжия. Изглежда логично те да се откажат и от подписания от президентите Медведев и Обама договор СТАРТ-3 за ограничаване на стратегическите нападателни оръжия, който изтича през 2021 година.

Излизането на САЩ от ДРСМО със сигурност е свързано и с продължаващата вътрешнополитическа борба в страната, както и с отношенията с американските съюзници от Източна Европа – Полша и прибалтийските държави, които обвиняват Русия в агресивни намерения.[14] Това за пореден път показа, че Доналд Тръмп няма намерение да изпълнява обещанията от предизборната си кампания за възстановяване на отношенията между Вашингтон и Москва. Разследването, водено от специалния прокурор на Министерството на правосъдието на САЩ, е насочено към това дали Тръмп и сътрудниците му в неговия предизборен щаб са обещали да снемат санкциите и другите ограничения в замяна на парите или помощта на руския президент Путин. Сега в Белия дом Тръмп е обграден от „ястреби", сред които е съветникът по национална сигурност Джон Болтън. Той е основен критик на договорите, които според него се отразяват негативно на възможностите на САЩ да се противопоставят на увеличаващите се външни заплахи. Все пак съществуват и различни мнения, например че ДРСМО е можел да бъде спасен, ако е имало по-голяма политическа воля на Вашингтон и Москва за това. Такава е гледната точка на експерта на института „Брукинс" и бивш посланик в Украйна Стивън Пайфър.[15] Но подобни позиции са рядкост, ясно се откроява тенденцията да се оправдават действията на САЩ и да се обяснява, че те са необходими, за да бъде сдържана „агресивната" Русия.

б) Позицията на Европа

Неизбежно възниква и въпросът за реакцията на съюзниците на САЩ в Европа. Първите тревожни гласове се чуха още през октомври м.г., когато Тръмп за пръв път спомена за тази инициатива.[16] През декември от НАТО призоваха Русия „незабавно да се върне към пълното и допускащо проверка изпълнение на условията на договора".[17] Тогава дори представителите на Северноатлантическия алианс не заявиха, че са съгласни с излизането на САЩ от споразумението, а само декларираха, че „съюзниците са твърдо привързани към запазването на ефективен международен контрол над ядреното оръжие, ядреното разоръжаване и неразпространяването на ядрено оръжие".[18] Но след като САЩ изпълниха заканата си, най-вероятно европейските им партньори безропотно ще ги последват.

Не само в американските, но и в европейските медии често се твърди, че Русия е направила всичко, за да наруши договора. Журналистът на *Neue Zürcher Zeitung* Маркус Акерет пише, че „Москва се опитва да обвини Вашингтон за излизането от споразумението, но в действителност отдавна гледа на него като на отживелица".[19] Според Акерет с прекратяването на действието на ДРСМО Русия може да преследва две цели. *Първо.* В Москва също има недоволство от факта, че Китай, както и регионални държави като Иран, Пакистан и Израел се въоръжават с ракети със среден обсег. *Второ.* Русия смята, че американските системи за ПРО са заплаха за стратегическата стабилност. От тази гледна точка е напълно оправдано Москва да обърне по-голямо внимание на цели в Европа. Друг важен момент е, че Русия вероятно разчита излизането от ДРСМО да повлияе негативно на трансатлантическите отношения.[20] Явно швейцарският анализатор намеква, че това може да бъде причина за нови противоречия между Европейския съюз и САЩ.

Мнозина експерти смятат излизането от ДРСМО за поредно доказателство, че администрацията на Тръмп не се съобразява с интересите на Стария континент, а мисли само за своите собствени. Но европейските политически елити не изразяват особена загриженост за това. Позицията на ЕС е сервилна към САЩ, както обикновено. От една страна, Брюксел е за запазване на договора, тъй като новата надпревара в ракетно-ядрените оръжия прави Европа площадка за разполагане на нови ядрени ракети със среден обхват, а, от друга, тя ще направи Стария континент мишена за аналогични руски ракети. В резултат на това заплахите за сигурността на Европа се увеличават. Независимо че действията на САЩ водят до подобна неприятна ситуация, ЕС заема по-скоро проамериканска позиция и изисква преди всичко отстъпки от Русия. Показателно е, че страните от ЕС гласуваха против предложената от Русия резолюция „За запазване и изпълнение на ДРСМО" в ООН. Предложението бе отхвърлено с 46 гласа „против", при 43 гласа „за" и 78 „въздържали се".[21]

Красноречив пример за европейската политика към Русия е позицията на някои германски депутати от Християндемократическата и Социалде-

мократическата партия. Те смятат, че Русия трябва да предислоцира всички налични ракети 9М729 отвъд Урал, колкото може по-далеч на изток, за да запази ДРСМО. Според Родерик Кизеветер от ХДС и Ролф Мютцених от ГСДП Москва трябва да направи това, за да не могат ракетите да достигат Европа. При това по думите на Кизеветер прехвърлянето на изток трябва да се съпътства със „строг и продължителен контрол". Освен това немските политици подчертаха, че като ответна стъпка САЩ биха могли да позволят на Русия да проведе инспекция на американското ПРО в Румъния.[22] Инициативата на германските парламентаристи няма как да не буди недоумение и дори възмущение в Русия. „Ако искат да осигурят колективната сигурност на Европа, немците, както и всички други европейци трябва да говорят не само и не толкова за руското оръжие, разположено на руска територия, колкото за американското оръжие, разположено в пределите на европейските държави",[23] коментира председателят на Комисията по външна политика в Съвета на Руската федерация Константин Косачов.

В европейското публично пространство се забелязва стремеж да не се споменава за рисковете от действията на Вашингтон и да се премълчава, че той е отговорен за случилото се, като по стара традиция за всичко се обвинява Русия. Ще е справедливо, ако се отбележи, че в разразилия се конфликт между Русия и САЩ за ДРСМО държавите от Западна Европа на практика нямат думата. Очевидно е, че ако те разполагаха с някаква политическа самостоятелност, щяха да настояват за изтегляне на американското ядрено оръжие от Стария континент в името на своята собствена сигурност.

в) Реакцията на Русия

На 2 февруари т.г. президентът Путин заяви, че Русия също излиза от ДРСМО. Той подкрепи предложението на Министерството на отбраната да „приземи" морските крилати ракети. Руският лидер съобщи новината след съвещание в Кремъл с министъра на външните работи Сергей Лавров и с министъра на отбраната Сергей Шойгу, като повод за това бе излизането на САЩ от ДРСМО.[24]„Американските партньори обявиха, че прекратяват участието си в ДРСМО, а ние също се оттегляме. Те обявиха, че се занимават с научноизследователска и изпитателна конструкторска работа и затова ние ще правим същото", поясни Путин.[25] Той подчерта, че Русия няма да разполага ракети с малък и среден обсег, докато в европейските, или в други, разположени близо до нейната територия, държави не се появи подобно оръжие – американско производство. Руският президент нареди на Шойгу да оцени ситуацията, очертаваща се след решението на САЩ. В отговор министърът на отбраната заяви, че САЩ фактически са пристъпили към производство на подобни ракети, и предложи да започнат работа по инсталиране на базираните в морето ракети „Калибър" на сушата, както и по създаване на наземни комплекси от хиперзвукови балистични ракети със среден и малък обсег.

Путин се съгласи с предложението, но поясни, че Русия няма да се впусне в надпревара във въоръжаването.[26]

Основните акценти, които могат да се изведат от разговора в кабинета на руския президент, са следните. *Първо*. Огледално излизане на Русия от участие в ДРСМО. *Второ*. Президентът подкрепи предложението за създаване на хиперзвукова ракета със среден обсег с наземно базиране, както и за използване на пускови установки „Калибър" с наземно базиране. *Трето*. Путин препоръча да бъдат прекратени опитите, за да се инициират преговори за ДРСМО. „Ние постоянно повдигаме въпроса за провеждане на преговори по разоръжаване. Нашите инициативи не се подкрепят от партньорите ни. Напротив, през цялото време те търсят предлози за демонтиране на вече създадената система за международна сигурност. Ще почакаме, докато нашите партньори стигнат до извода, че трябва да водят равноправен и съдържателен диалог с нас по тази важна тематика." *Четвърто*. Министърът на външните работи Сергей Лавров посочи нарушенията, извършени от САЩ по Договора за неразпространение на ядрено оръжие. *Пето*. Военният министър Сергей Шойгу заяви, че САЩ отдавна правят разработки на ракети със среден и малък обсег, независимо от ДРСМО.[27]

Несъмнено ответните действия на Кремъл ще бъдат критикувани от Вашингтон, но те са само началото, най-вероятно предстоят нови инициативи. Думите на Путин загатват, че предстои изграждане на нова военна инфраструктура, на по-мощна противоракетна отбрана. Това е напълно обяснимо. Русия е силно обезпокоена от случващото се и от перспективата американското ядрено оръжие да бъде разположено непосредствено по нейните граници. Преобладават мненията, че САЩ предварително са решили да излязат от договора, а видимо неизпълнимия ултиматум те са отправили, за да настроят общественото мнение срещу Русия, която е обвинена, че нарушава споразумението с ракетите 9М729. Отговорността за случващото се е изцяло на Вашингтон, смята зам.-министърът на външните работи Сергей Рябков.[28]

В Москва са силно разочаровани, че САЩ и другите държави от НАТО дори не присъстваха на организираната от Министерството на отбраната на Руската федерация демонстрация, на която бяха показани както ракетата, така и всичките ѝ елементи.[29] Все пак има и критични мнения за действията на властите. Руският експерт и научен ръководител на Института за САЩ и Канада на Руската академия на науките Сергей Рогов е на мнение, че Русия е закъсняла с предложението си да покаже на американците спорната ракета. Освен това по негово мнение те е трябвало да бъдат поканени не в близкия до Москва парк „Патриот", а в Капустин Яр, където се провеждат изпитанията на въоръженията, и във войнското подразделение в Урал, където според американските твърдения се помещава забраненият ракетен дивизион.[30]

Инициирайки разтрогването на ДРСМО, САЩ ще се опитат да принудят Русия да им направи отстъпки по редица въпроси, не само по Сирия, но

и по други външнополитически проблеми, смята директорът на Института за ЕАИС Владимир Лепехин.[31]„Главният мотив на Тръмп е да получи допълнително средство за оказване на натиск на Руската федерация в борбата за европейския газов пазар. За Русия износът на газ е „всичко". Затова няма да бъдат направени никакви външнополитически отстъпки на американците, дори ако Държавният департамент едностранно напусне всички договори с Руската федерация за всички видове оръжия и приведе в пълна бойна готовност своите ракети с ядрени бойни глави."[32] Лепехин смята, че „Вашингтон показа и липса на каквато и да е готовност за компромис с Руската федерация, тъй като на практика той ѝ обяви война, осъществявайки държавен преврат в Украйна".[33]

Поглед към събитията през второто десетилетие на настоящия век показва, че американската страна няма желание да се съобразява с интересите на Русия. Тя прибягва само до експанзия, до натиск и до увеличаване на санкциите. Опитите на руското ръководство да намери поне някаква опорна точка, около която да бъде постигнат компромис, са безуспешни – нито по Сирия, нито по Украйна, нито по доставките на газ за ЕС. В създалата се ситуация то е принудено и да реагира на открито враждебните действия на САЩ в съседните държави. Изглежда, че американските претенции са пресекли червените линии, поставени от Москва, и тя вече няма намерение да прави отстъпки. Това обяснява твърдата руска реакция на ултиматума на Вашинтон.

От началото на XXI в., с излизането си от договора за ПРО, Америка се стреми към възможността да нанесе масиран изпреварващ ядрен удар, който да не остави шанс на Русия за реакция. Следствие на тази политика е и нейното решение да излезе от ДРСМО. Създава се впечатление, че за Русия най-важно е да даде адекватен и достатъчно твърд отговор на засилващия се американски натиск и на военностратегическите заплахи. Изглежда в Кремъл са преценили, че ако не го сторят – то и в бъдеще всеки подписан договор ще бъде игнориран от Запада.

Каквито и ответни мерки да предприеме Москва, няма съмнение, че съществуващата геополитическа ситуация е в полза на САЩ. Те могат да обкръжат границата на Русия с ракети със среден и малък обсег, с което да поставят Москва пред необходимостта да отговори със скъпите стратегически ядрени сили. При това дори тактическото ядрено оръжие, в зависимост от точката, от която ще бъде приложено, може да реши стратегически задачи, но значително по-евтино. Сега на практика САЩ могат да направят същото като това, което направи СССР по времето на Хрушчов, разполагайки ракети в Куба. Те се стремят максимално да се възползват от това, че са се настанили по границите на Руската федерация. Значението на този фактор обяснява и нервната реакция на Вашингтон, когато се появиха съобщения, че руски самолети ще бъдат разположени във Венецуела. Това до голяма степен обясня-

ва драматичните събития в богатата на ресурси държава. Смяната на властта на президента Мадуро с проамериканска изглежда много вероятна, като причина за това са както външният натиск, суровите икономически санкции и подкрепата на опозицията от Запада, така и нееефективното управление на правителството, което предизвика недоволство сред широки слоеве от населението. Русия, както и Китай, е на път да загуби не само милиардите, вложени във Венецуела, но и много важен стратегически форпост, който би ѝ позволил да застрашава САЩ и да има противовес на обстоятелството, че американците се настаниха в Украйна, създавайки сериозни проблеми за руската сигурност.

2. Борбата за „Северен поток 2" продължава

Паралелно с военностратегическите заплахи Русия може да се сблъска и със сериозни икономически трудности, присъствието ѝ на европейския газов пазар може да се ограничи. Бъдещето на „Северен поток 2" е несигурно, а тенденцията е неблагоприятна. Председателството на Румъния ускори разглеждането на поправките в газовата директива на Европейския съюз, които са насочени срещу проекта за руски газопровод през Балтийско море.[34] През януари планираните законодателни промени преминаха трета редакция и заплахите за балтийския газопровод станаха още повече. Против прокарваните промени се обявиха Нидерландия, Финландия и Германия, както и главната лобистка асоциация на нефтогазовите компании *Eurogas*. Понастоящем газовата директива на ЕС не засяга икономическите зони на държавите – членки на ЕС, и газопроводите от третите страни. Затова „Северен поток 2" не попада под действието на Третия енергиен пакет. Европейската комисия и противниците на балтийския газопровод се опитват да променят ситуацията. През 2017 г. Брюксел предложи действието на Третия енергиен пакет да се разпростре върху всички газопроводи, които идват на европейския газов пазар от трети страни. Ако промените бъдат приети, доставчикът на газ например няма да може да бъде и оператор на газопровода, а това автоматично превръща предлаганите промени в заплаха за „Северен поток 2". Сега „Газпром" се явява едноличен собственик на *Nord Stream 2 AG*, която осъществява проекта. Освен това независимите оператори в балтийския газопровод трябва да резервират 50% от мощностите.[35] Това означава, че „Северен поток 2" ще бъде наполовина празен. Очевидно това е директен намек към партньорите на „Газпром", че себестойността на газовите доставки ще се увеличи, а „Северен поток 2" няма да бъде рентабилен.

След третата ревизия в проекта за изменения се появиха и казуси, че Еврокомисията може да контролира междудържавните споразумения за транспортиране на газ, да формулира основните изисквания към преговорите и дори да ги блокира. Преди Румъния председател на ЕС бе Австрия. Тя бе обвинена, че възпрепятства въвеждането на поправките.

Действията на европейската администрация от началото на годината бяха предшествани от заплахи на САЩ срещу изпълнителите на проекта „Северен поток 2". Стана ясно, че Държавният департамент разработва проект за санкции към две европейски строителни компании, които се занимават с разполагането на тръбите за газопровода „Северен поток 2", съобщи *Handelsblatt*, позовавайки се на източници от германското правителство. Според източника евентуалните санкции са насочени към швейцарската компания *Allseas*, която инсталира над 90% от тръбопровода, и италианската *Saipem*, която вече е изпълнила своя дял от работата. Берлин очевидно е обезпокоен от това. Още в края на декември м.г. еврокомисарят по бюджета Гюнтер Йотингер, който по-рано отговаряше за европейската енергетика, отбеляза, че тръбопроводът „Северен поток 2" се строи отдавна и вече не може да бъде спрян. Членът на комитета на Бундестага по външните работи Юрген Тритин смята, че „Северен поток 2" не е опасен за Европа.[36]

Очевидно става дума за политическа борба. САЩ се възползват от силното си влияние върху наднационалните европейски институции и оказват максимален натиск, за да бъде блокиран проектът и така още повече да изолират Русия от Европа. Обратно – част от националните елити, най-вече в Германия и Австрия, се опитват да устоят на натиска и да прокарат проекта в името на икономическите си интереси и на идеята един ден да се освободят от зависимостта си от САЩ и да превърнат Европейския съюз във влиятелен геополитически субект със собствени виждания за глобалните проблеми. Тези сили имат добри шансове за успех след информацията от 8 февруари т.г. за споразумение между Берлин и Париж за редакцията на поправките по Газовата директива на ЕС. Така „Северен поток 2" ще може да се осъществи.

3. Тенденциите в интеграционните инициативи на Русия в Евразия са противоречиви

Като се вземат предвид все по-големите трудности, с които Русия се сблъсква в отношенията си със САЩ, и тенденцията към намаляване на икономическите и политическите ѝ връзки с ЕС, е обяснимо, че в следващите няколко години за Москва ще става все по-важно да развива отношенията си с държавите от близката си чужбина и да даде ново дихание на евразийската интеграция, която се сблъска с много предизвикателства в изминалата 2018 година. Според някои анализатори интеграционните процеси в Евразия буксуват, а в постсъветското пространство се натрупва конфликтен потенциал, който усложнява отношенията между бившите съветски републики. Това изглежда прекалено силна оценка, тъй като са налице и някои положителни моменти в отношенията между петте държави от Евразийския икономически съюз. През 2018 г. могат да се отбележат няколко важни събития за евразийската интеграция – както позитивни, така и негативни явления и процеси.

*а) От 1 януари 2018 г. е в сила нов митнически кодекс на Евразийския икономически съюз (*ЕАИС*).*

Обсъждането му продължаваше през цялата 2017 г., а приемането му е съпътствано от немалко трудности. Кодексът съответства на водещите световни практики в сферата на митническата дейност и предвижда пълно електронно декларираме на стоките, намаляване на времето, необходимо за регистрация на митническа декларация, наполовина, а на времето за преминаване на стоките през митницата – шест пъти. Трудно е да се даде статистическа оценка на влиянието му върху динамиката на търговията между държавите от ЕАИС. Но през цялата изминала година тя се развива във възходяща линия.

б) Увеличава се обемът на търговията

За периода януари–октомври 2018 г. обемът на външната търговия на държавите от ЕАИС се увеличи на 21,5% и достигна 617.2 милиарда долара, при това износът нараства три пъти по-бързо от вноса. Взаимната им търговия нарасна с 11,1%, което прави 49.5 милиарда долара. През миналата година търговията в рамките на Съюза се е увеличи над 2 пъти, но за това роля изигра и възстановителният ефект след спада в периода 2014–2016 г. Освен това по-бързият растеж на външната търговия през 2018 г. бе свързан с повишаването на цените на нефта, който е основата на износа на двете най-големи икономики в Съюза – Русия и Казахстан.

в) Направена е съществена стъпка напред при сътрудничеството в космическата сфера

Русия е един от лидерите в космическата област, а сътрудничеството в тази сфера може да покаже, че ЕАИС не е само съюз на „суровинните икономики", но притежава и висок технологичен потенциал.

На 17-ото заседание на Консултативния комитет по промишлеността на Евразийската икономическа комисия (ЕИК) бе одобрен проект за програма за създаване на спътникова групировка на ЕАИС, чието предназначение е да наблюдава Земята от Космоса[37]. През май Русия, Казахстан и Беларус се договориха за промишлена кооперация при производството на спътници. Очаква се съвместната спътникова групировка на ЕАИС да бъде разгърната през 2019 година.

г) Молдова получи статут на наблюдател при Евразийския икономически съюз

На заседанието на Висшия евразийски икономически съвет, състояло се на 14 май 2018 г. в Сочи, Молдова получи статут на държава наблюдател в ЕАИС.[38] Досега юридическите документи на Съюза не разглеждаха подобен правов статут. Затова първо Съветът утвърди казуса с възможността да има държава наблюдател в ЕАИС, а след това го предостави на Молдова. Вземането на това решение

бе директно свързано с избора на Игор Додон за президент на Молдова в края на 2016 година. Той прави опити да обърне външната политика на страната към Русия, но среща сериозната съпротива на парламента и на изпълнителната власт. Пълномощията на президента са силно ограничени от парламента, а действията на Додон се сблъскват със сериозно противодействие на прозападните партии. Показателно е, че – заради отказа му да подписва изгодни за прозападната коалиция закони – на Игор Додон пет пъти временно му отнемат правомощията, а правото да подписва законите се предава на говорителя на парламента А. Канду.

д) Постигнати са важни споразумения за сътрудничество с Иран и Китай

Между подписаните документи има съществени разлики. Споразумението с Иран включва създаването на пълноценна зона за свободна търговия и предвижда намаляване или премахване на митническите тарифи за внос по широк диапазон от стоки.[39]

С Китай са постигнати договорености за междуотраслово сътрудничество. Сериозен проблем представлява различното ниво на развитие на икономиките на Русия и Китай. Цената на китайските стоки е значително по-ниска и при създаване на зона на свободна търговия с Китай ЕАИС може да бъде изправен пред проблема за изтегляне на своите предприятия от вътрешния пазар. В същото време споразумението с КНР позволява да се намали напрежението между проекта ЕАИС и Икономическия пояс на копринения път, което на практика можеше да доведе до конфликт между Москва и Пекин.[40]

е) Смяната на властта в Армения

Бившият министър-председател на Армения Серж Саргсян, който очевидно планираше да остане на власт и след двата си мандата на поста президент, подаде оставка, а начело на правителството застана опозиционният лидер Никол Пашинян, чиято партия спечели проведените предсрочни парламентарни избори и състави правителство през януари 2019 г.[41] Преди време новият премиер се обявяваше против ЕАИС, а това предизвиква въпросителни за политиката му към Съюза, след като пое властта. Засега ръководството на Армения не предприема резки ходове. В геополитически и военностратегически план републиката твърде силно зависи от Русия и от Организацията на договора за колективна сигурност, тъй като е притисната между Турция и Азербайджан. Това сериозно ограничава възможностите Ереван да се преориентира към САЩ и ЕС. През тази година председател на ЕАИС е именно Армения.

ж) Подписана бе конвенция за новия юридически статут на Каспийско море

На 12 август 2018 г. на срещата между представители на каспийските държави в Актаули под документа се подписаха президентите на Русия, Иран, Казахстан, Азербайджан и Туркмения.[42] Той не е пряко свързан с ЕАИС. Въпреки това в спо-

разумението участват две страни от ЕАИС – Русия и Казахстан, и Иран, който сключи споразумение за зона за свободна търговия с него. Конвенцията дели Каспийско море на териториални води (15 морски мили), прилежащата към тях риболовна зона (ширина от още 10 мили) и общо водно пространство. Тя забранява присъствието в Каспийско море на въоръжени сили на некаспийски държави и ще способства за нормализация на обстановката на Южния фланг на ЕАИС.

з) Въведена е система за електронна маркировка на стоките

„Сивият" внос от Китай, който минава през Киргизия и Казахстан, е един от най-големите проблеми на функционирането на общия пазар в ЕАИС. През ноември м.г. Евразийският аналитически клуб публикува доклад, от който се разбира, че от половината до две трети от целия китайски внос в Казахстан и Киргизия е нелегален. Общият ущърб за ЕАИС от контрабандата може да надвишава 1.5 милиарда долара.[43] Като главно средство за борба с тази заплаха страните от ЕАИС разглеждат и въвеждането на система за електронно маркиране на стоките. Това споразумение влезе в сила от 14 август 2018 година. Внедряването на подобна маркировка е дълъг и сложен процес, а резултатите от него едва ли ще се появят скоро.

и) Одобрена е програма за създаване на общи пазари на газ, на нефт и на нефтени продукти в Евразийския икономически съюз

Това стана на последното заседание на Висшия евразийски икономически съвет, провело се в Санкт Петербург на 6 декември м.г. Въпросът за изграждането на тези пазари поначало е един от най-острите, тъй като именно въглеводородните ресурси осигуряват основната част от доходите на Русия, Казахстан и Беларус. Програмата за формиране на общия пазар предвижда да няма дискриминация при достъпа до тръбопроводите, да има пазарно ценообразуване на нефта и нефтените продукти. Планира се към 2025 г. да се завърши формирането на общи пазари на газта, на нефта и на нефтените продукти.[44]

к) Изостряне на противоречията между Русия и Беларус

Разногласията между двете държави станаха особено забележими след срещата в Санкт Петербург на лидерите на държавите от ЕАИС, след заседанията на правителствата на съюзната държава Русия – Беларус, състояли се на 13 декември м.г. в Брест, както и на състоялите се в края на 2018 г. преговори между президентите Владимир Путин и Александър Лукашенко.[45] Русия показа, че няма намерение да дотира икономиката на Беларус и че иска реално задълбочаване на интеграционните процеси, предвидени в договора за Съюзната държава от 1999 година. Сянка в отношенията между Москва и Минск е и информацията, че в Беларус е приет закон, предвиждащ 30 процента от телевизионния ефир в страната да е на беларуски език[46] и задължаващ държавните ведомства и организации да го използват наред с руския.[47]

Тоест, може да се говори за беларуски еквивалент на украинизацията, а това няма как да не буди тревога в Русия.

Отчитайки, че в навечерието на новата 2019 г. лидерът на Беларус определи съюза с Русия като „състоял се", ръководителите на двете държави успяха да постигнат временен компромис. От това как ще се решат противоречията между двете държави, които са в основата на Евразийския съюз, до голяма степен зависят и перспективите пред евразийското интеграционно обединение като цяло.

Може да се очаква, че през 2019 г. ЕАИС ще съсредоточи своето внимание върху вътрешното развитие и стремежа към качествени подобрения. Що се отнася до възможностите за неговото разширение – най-реалният кандидат е Таджикистан, но той е силно зависим от Китай и засега не желае да влиза в ЕАИС. Узбекистан се придържа към неутралитет и при новия президент Ш. Мирзийоев. В Молдова проевразийски настроеният президент Додон е в остър конфликт с правителството и с прозападния парламент. Засега перспективите в борбата за власт се неясни. Основни задачи за ЕАИС през 2019 г. ще бъдат премахването на вътрешните търговските бариери, борбата със „сивия внос", хармонизацията на данъчната, валутната, бюджетната и други видове икономически политики. За бъдещето на Съюза решаването на тези проблеми означава значително повече, отколкото решаването на въпроса за неговото териториално разширение.

4. Конфронтацията със САЩ сближава Русия и Китай, но предизвикателствата в отношенията им остават

Евразийската интеграция е ключова в националната стратегия на Русия, но за да бъде успешна тя, е много важно да се изградят хармонични отношения с Китай. Цел, която постоянно се подчертава и от двете страни, но за чието практическо осъществяване е необходимо да бъдат преодолени много трудности.

Основният стимул за Русия и Китай и за развитието на руско-китайските отношения е политическият и икономическият натиск на Вашингтон срещу Москва, както и търговската му война с Пекин, която понякога придобива твърде груби форми. Показателна е мощната атака срещу компанията *Huawei*. Прави впечатление и включването на известния американски филантроп Джордж Сорос. На тазгодишния Икономически форум в Давос той отправи сериозна критика към китайското правителство. Според него КНР е най-богатият, най-силният и технологично най-развитият „авторитарен режим на планетата". Финансистът изрази мнение, че Китай разработва опасни технологии за контрол над хората, а според него китайската техника (*ZTE и Huawei*) вече е завладяла пазара на *5G* технологиите. „Инструментите за контрол, разработени от изкуствения интелект, дават осезаемо преимущество на тоталитарните режими над откритите общества."[48] Сорос е убеден, че развиващата се система

за социален рейтинг „ще подчинява съдбата на човека на интересите на еднопартийната държава с непознати в досегашната история методи". Той смята, че сега САЩ и Китай се намират в състояние на Студена война, която лесно може да прерасне в гореща. Финансистът с унгарски корени определи председателя на КНР Си Дзинпин като „най-опасния враг на отворените общества". Той критикува и американския президент Доналд Трътмп, обвинявайки го, че прави отстъпки на Китай. Той смята, че „цели политики на САЩ по пресичане на злоупотребите на Китай" могат да бъдат провалени. Все пак Сорос отбеляза, че не губи надежда във възможността самите китайци да отхвърлят режима.[49] Най-вероятно той прави намек, че сред китайския елит съществуват проглобалистки сили. Позицията на Китай бе, че думите на Сорос не заслужават дори да бъдат опровергавани.

Активната антируска и антикитайска позиция на Вашингтон е изненадваща, тъй като това само стимулира сближаването между двете държави. За опасността от алианс между Москва и Пекин говори още бившият съветник по национална сигурност Збигнев Бжежински, който през 1997 г. предупреди, че за САЩ „потенциално най-опасният сценарий би бил голяма коалиция на Китай с Русия, а може би и с Иран – една „антихегемонистка" коалиция, скрепена не от идеология, а от общо усещане за несправедливост. По мащаб и по обсег тя би напомняла някогашния съветско-китайски блок, макар че този път лидер ще бъде Китай".[50] Очевидно както тогава, така и днес, не всички в САЩ се вслушват в неговите предупреждения. Но тази голяма коалиция на обидените през цялото време се движи от сферата на хипотетичните заплахи към реалността и скоро може да се превърне в геостратегически факт. Пекин и Москва се сближават, за да дадат отпор на това, което те определят като „американска заплаха".

Все пак мисълта за партньорството на двете велики държави в Евразия тревожи истаблишмънта във Вашингтон. През август 2018 г. тогавашният министър на отбраната Джим Матис заяви, че между Москва и Пекин тече „естествено сближаване" на интересите". Но не може да има съмнение, че техните ценности и тяхната култура сериозно се различават. Въпреки това в създалата се ситуация сякаш ще натежи едно от фундаменталните правила в международните отношения – че „врагът на моя враг ми е приятел". Историците добре знаят, че са съществували всевъзможни немислими съюзи, като съюза между Съединените щати, Великобритания и СССР по време на Втората световна война. Сега напрежението между САЩ и Русия става все по-сериозно в Източна Европа и в Близкия изток. Независимо от антируската истерия в западните медии, напоследък има тенденция членовете на външното министерство на САЩ да постигнат съгласие, че Китай е основният стратегически съперник на Америка. Двете страни имат сериозни противоречия помежду си относно търговията в Южнокитайското море. Затова би било странно, ако Москва и Пекин не разпознаят общия си враг – САЩ.

Президентът Обама се отнасяше с презрение към руския си колега Владимир Путин, той дори си позволи да нарече Русия „регионална държава". Сега Доналд Тръмп многократно прави антикитайски изявления. Първата чуждестранна визита на китайския лидер Си Дзинпин бе именно в Москва, като през миналата година двамата лидери се срещнаха 5 пъти.

В началото на 70-те години на XX век Хенри Кисинджър и Ричард Никсън успяха да изградят партньорски отношения на САЩ с Китай на Мао Дзедун. Това се отрази негативно на и без това обтегнатите отношения между КНР и СССР и допринесе за победата на САЩ в Студената война. Сега нещата се обръщат, Китай привлича Русия в своята орбита. Сътрудничеството с Москва изглежда важен елемент от стратегията му в противоборството със САЩ, което вероятно ще продължи дълго.

Съответно една от приоритетните цели на САЩ през XXI век ще бъде сдържането на увеличаващия своята мощ Китай. Сред американските експерти се прокрадват мнения, че Москва трябва да бъде спечелена за противоборството с Пекин, но подобен сценарий изглежда немислим поради крайната русофобия на американските медии и на политическия мейнстрийм. За да убедят Русия да застане на страната на САЩ, американските политици ще трябва съществено да преразгледат своите стратегически цели към Руската федерация. Ако настоящият курс продължи, е много вероятно и алиансът на Русия с Китай някой ден да стане факт. Американските експерти Греъм Елисън и Дмитрий Саймс смятат, че една надеждна глобална стратегия на САЩ трябва да бъде съчетание от реализъм и признаване, че алиансът Пекин–Москва е сериозна заплаха. За да му се противодейства успешно, е необходимо творческо мислене и изграждането на голяма междудържавна коалиция.[51]

И в китайските, и в руските документи по национална сигурност отношенията между двете страни се наричат „всеобхватно стратегическо партньорство". През 2013 г. Си Дзинпин подчерта, че „китайско-руските отношения са най-важните двустранни отношения на планетата и най-добрите отношения между големи държави". Китай и Русия често координират позициите си в Съвета за сигурност на ООН, където в над 90 процента от случаите гласуват по един и същ начин, както и на форумите на БРИКС и Шанхайската организация за сътрудничество (ШОС). Русия все по-често гледа на Изток, когато става дума за икономика. Китай е основният търговски партньор на Русия и основният купувач на руски нефт. След завършването на „Силата на Сибир" през тази година Китай ще стане вторият по обем пазар на руския газ след Германия. Показателно е и това, че стокооборотът между Русия и Китай през 2018 г. достигна рекорден обем, превишавайки 100 милиарда долара по данни на министъра на търговията на КНР Гао Фен. Пекин е най-големият търговски партньор на Москва. Сред партньорите на Китай по този показател Русия заема десето място. Прави впечатление, че през 2016 г. стокооборотът между Русия и Китай

се увеличи с 2,2%, като достигна до $ 69.52 млрд. През 2017 г. този показател се увеличи с 20,8% и достигна до $ 84.07 млрд. Освен енергоизточниците все по-голяма роля в търговските отношения между двете държави имат и други стоки, в частност разнообразна селскостопанска продукция.[52]

Русия започна да продава на Китай някои от най-авангардните си технологии, включително зенитно-ракетните системи С-400. Двете държави обменят информация за оценките за заплахите и активно си сътрудничат в изследвания и разработки на ракетни двигатели. В отношенията между Москва и Пекин има и проблеми. Руският елит продължава да гледа на Запад, когато става дума за традиции, за култура и за история. Богатите руснаци си купуват жилища в Лондон и Ню Йорк, а не в Пекин. Но тъй като надеждите им за интеграция със Запада на практика са мъртви поради острото геополитическо противопоставяне, увеличава се броят на руснаците, изучаващи китайски език и пътуващи на Изток. От друга страна, китайските банки отказват да дават кредити на попадналите в американските санкционни списъци руски компании. Китай реагира сдържано на руските предложения за взаимна търговия с национални валути (рубли и юани). А именно идеята да бъде преодолян монополът на долара като световна резервна валута е ключов елемент от стратегията на Русия, която в бъдеще вероятно ще са опита да изгради свободна от американското господство валутна зона. Още сега Москва полага сериозни усилия да премине към търговия в национални валути с държави, стремящи се към по-голяма субектност в глобалната политика – като Китай, Турция и Иран. Но сдържаността на Пекин е сигнал, че все още предстои да бъде изминат много път за постигането на тази цел. Историята показва, че обикновено смяната на световните валути става не еволюционно, а в резултат на войни – например доларът се наложи като световна резервна валута след Втората световна война, измествайки британската лира.

Най-тревожният за Русия нюанс в отношенията ѝ с Пекин е скромният дял на китайските инвестиции. Статистиката на Централната банка на Руската федерация сочи, че вносът на капитал от Китай в Русия през 2016 г. е 0.35 млрд. долара, през 2017 г. – 0.14, а през първата половина на 2018 г. – 0.10. Оказва се, че делът на Китай в общия приток на преки чуждестранни инвестиции в Русия през първата половина на 2018 г. е едва 1%.[53] Това определено е твърде скромно за държава, която се нарича „стратегически партньор". Тези данни няма как да не предизвикват тревога и съмнения пред перспективата да се изгради Голяма Евразия (*Greater Eurasia*). Не се осъществи и подготвяната покупка на акции на „Роснефть" от китайски инвеститор. Засега има много въпросителни около това дали Русия ще получи заеми в китайски юани.

По-горе бяха посочени само част от причините, които дават основания на много американски експерти да са скептични към вероятността за изграждане на руско-китайски алианс. Но това е сценарий, който не бива да се изключва. Геополитическият натиск на САЩ върху Москва и Пекин е най-силният фактор, съдействащ за сближаването им.

5. Светът става все по-опасен и непредвидим

Острото геополитическо противопоставяне с Русия и Китай вероятно е основната причина Америка да отхвърля сдържащите ограничения, установени още по време на изминалата Студена война срещу СССР. Тогава те ѝ бяха изгодни, но днес очевидно не са. Ходът на САЩ не оставя място за съмнение, че те залагат на силата и възможността да нанесат изпреварващ ядрен удар в опита си да запазят своята глобална хегемония.

Русия и Китай едва ли могат да направят нещо друго, освен да приемат предизвикателството и да посочат кой е виновен за случващото се. С краха на ДРСМО може да се очакват и по-активни действията от страна на Китай по разработка на аналогичен тип оръжие, макар че той досега не бе ограничен от подобен договор. Новите разработки на САЩ и Русия неизбежно ще стимулират и Китай да постигне паритет с тях по този компонент. Ситуацията досега бе изгодна за Пекин, тъй като ДРСМО ограничаваше САЩ и Русия, без да засяга другите държави.

Светът става все по-опасен и непредвидим. В близките години вероятно предстои сериозна надпревара във въоръжаването. Излизането на САЩ от ДРСМО е нова крачка към глобална нестабилност след оттеглянето им от Договора за противоракетна отбрана през 2002 г., както и от ядрената сделка с Иран през 2018 година. Процесът на разоръжаване от 70-те и 80-те години на миналия век е мъртъв.

От последната голяма война изминаха повече от 70 години, а това притъпи чувството за опасност у населението. Хората, а и политиците, започнаха да приемат мира като нещо нормално, което им е дадено завинаги, забравяйки, че той до голяма степен се дължи и на страховете от апокалиптичните последствия от евентуална глобална ядрена война. Но през последните години стратегическата стабилност на планетата бързо се влошава и ако САЩ започнат да разполагат ракетите си със среден и малък обсег в близост до руските граници, положението бързо може да стигне до ситуация, съпоставима с Карибската криза през 1962 година.

Тенденциите след излизането на САЩ и Русия от ДРСМО са много тревожни, а мъгливите формулировки, използвани от политиците, не са достатъчни да прикрият очевидния факт, че ядреният кошмар от времето на Студената война се завръща…

08.II.2019 г.

ЛИТЕРАТУРА

[1] U.S. Suspends Nuclear Arms Control Treaty With Russia. https://www.nytimes.com/2019/02/01/us/politics/trump-inf-nuclear-treaty.html

2 Russia withdraws from INF nuclear arms pact, after US move. https://www.dw.com/en/russia-withdraws-from-inf-nuclear-arms-pact-after-us-move/a-47335396

3 US-Russian spat over bombers landing in Venezuela. https://www.bbc.com/news/world-latin-america-46522358

4 Поне 11 държави в ЕС признаха Гуайдо за президент на Венецуела. 04.02.2018, 11:09 https://www.dnevnik.bg/sviat/2019/02/04/3384982_ispaniia_purva_v_es_prizna_guaido_za_prezident_na/?ref=home_main_news

5 *Eugen, Rumer.* „The INF Treaty Is Doomed. We Need a New Arms-Control Framework. https://www.defenseone.com/ideas/2019/01/inf-treaty-doomed-we-need-new-arms-control-framework/154428/

6 Пак там.

7 Treaty Between The United States Of America And The Union Of Soviet Socialist Republics On The Elimination Of Their Intermediate-Range And Shorter-Range Missiles (INF Treaty) Signed December 8, 1987. https://www.state.gov/t/avc/trty/102360.htm

8 „США для себя уже все решили". Заместитель главы МИД РФ Сергей Рябков об американском ультиматуме по ракетам средней и меньшей дальности. https://www.kommersant.ru/doc/3834568

9 *David, E.* Sanger and William J. Broad „U.S. Suspends Nuclear Arms Control Treaty With Russia, 01.02.2019. https://www.nytimes.com/2019/02/01/us/politics/trump-inf-nuclear-treaty.html

10 *Michael R. Gordon* „U.S. Says Russia Tested Cruise Missile, Violating Treaty". https://www.nytimes.com/2014/07/29/world/europe/us-says-russia-tested-cruise-missile-in-violation-of-treaty.html?module=inline

11 *David, E. Sanger* and William J. Broad „U.S. Suspends Nuclear Arms Control Treaty With Russia", 01.02.2019. https://www.nytimes.com/2019/02/01/us/politics/trump-inf-nuclear-treaty.html

12 *David, E. Sanger* and William J. Broad „U.S. Suspends Nuclear Arms Control Treaty With Russia", 01.02.2019. https://www.nytimes.com/2019/02/01/us/politics/trump-inf-nuclear-treaty.html

13 US: Russia's INF rhetoric a ‚laughable' frau. https://www.dw.com/en/us-russias-inf-rhetoric-a-laughable-fraud/a-47267230

14 UK and Poland strengthen security ties ‚to counter Russian aggression'. https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/uk-poland-security-russia-aggression-sergei-skripal-brexit-a8408956.html

15 Without the INF Treaty with the U.S., Russia can build its arsenal of intermediate-range missiles, Stanford scholar says. https://news.stanford.edu/2019/02/01/u-s-suspension-nuclear-arms-treaty-russia-means/

16 U.S. to Tell Russia It Is Leaving Landmark I.N.F. Treaty, 19.10.2018. https://www.nytimes.com/2018/10/19/us/politics/russia-nuclear-arms-treaty-trump-administration.html?module=inline

17 Statement on the Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) Treaty. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_161122.htm

18 Пак там.

19 NZZ (Швейцария): Россия оплакивает Договор о РСМД крокодиловыми слезами. https://inosmi.ru/politic/20190201/244498584.html

20 Пак там.

21 Вж. Manlio Dinucci „The EU votes for the installation of new US missiles in Europe". https://www.voltairenet.org/article204686.html

22 В бундестаге предложили России разместить ракеты 9М729 заУралом. https://ru.rt.com/cu7o. 3 февруари 2019, 17:22

23 Косачёв оценил предложение немецких депутатов разместить ракеты России за Уралом. 14:59, 04.02.2019. https://ru.rt.com/cudk

24 Встреча с Сергеем Лавровым и Сергеем Шойгу. http://kremlin.ru/events/president/transcripts/59763

25 Пак там.

26 Пак там.

27 Пак там.

28 В МИДе назвали неотвратимой перспективой выход США из ДРСМД. https://iz.ru/840734/2019-02-01/v-mid-nazvali-neotvratimoi-perspektivoi-vykhod-ssha-iz-drsmd

29 Россия показала ракету, из-за которой США хотят выйти из ДРСМД. https://rus.azattyq.org/a/russia-new-missiles-inf-treaty/29727724.html

30 „Ответно-встречный удар окажется невозможным": чем опасен для России разрыв ДРСМД. https://www.mk.ru/politics/2019/02/02/otvetnovstrechnyy-udar-okazhetsya-nevozmozhnym-chem-opasen-dlya-rossii-razryv-drsmd.html

31 *Родионов, Д.* Выход из ДРСМД: США блефуют, Москва льет крокодиловы слезы. https://svpressa.ru/war21/article/223481/

32 Пак там.

33 Пак там.

34 Romania wants EU rules for Nord Stream 2 gas link agreed swiftly. https://www.spglobal.com/platts/en/market-insights/latest-news/natural-gas/012419-romania-wants-eu-rules-for-nord-stream-2-gas-link-agreed-swiftly

35 Взять „Северный поток-2" под контроль: у Брюсселя осталось 2 месяца. https://eadaily.com/ru/news/2019/01/29/vzyat-severnyy-potok-2-pod-kontrol-u-bryusselya-ostalos-2-mesyaca

36 США пригрозили ввести санкции против подрядчиков „Северного потока – 2". https://vz.ru/news/2019/1/9/958508.html

37 На результаты сканирования Земли спрос в мире постоянно растет https://www.ritmeurasia.org/news--2016-12-28--pod-tamozhennym-kodeksom-eaes-stojat-poka-chetyre-podpisi-27615

38 Молдавия получила статус государственного наблюдателя в ЕАЭС. https://ria.ru/20180514/1520527332.html

39 ЕАЭС и Иран подписали Временное соглашение по созданию зоны свободной торговли. https://forbes.kz/process/eaes_i_iran_podpisali_vremennoe_soglashenie_po_sozdaniyu_zonyi_svobodnoy_torgovli/

40 Соглашение о торгово-экономическом сотрудничестве ЕАЭС и КНР должно начать действовать в начале 2019 года. http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/11-09-2018-3.aspx

41 Пашинян стал премьер-министром Армении. https://www.vedomosti.ru/politics/news/2019/01/14/791319-pashinyan

42 Конвенция о правовом статусе Каспийского моря. http://kremlin.ru/supplement/5328

43 *Соков, К.* Контрафакт грозит закрытием рынков для партнеров. https://www.ritmeurasia.org/news--2018-11-28--kontrafakt-grozit-zakrytiem-rynkov-dlja-partnerov-39818

44 *Легощин, В.* Как поспорили… Для унификации цены на газ нужен другой уровень интеграции. https://www.ritmeurasia.org/news--2018-12-07--dlja-unifikacii-ceny-na-gaz-nuzhen-drugoj-uroven-integracii-39971

45 О чем говорит молчание Путина и Лукашенко по итогам переговоров. https://vz.ru/politics/2018/12/30/957793.html

46 Белоруссия решила провести дерусификацию телевидения. 29.01.2019 16:29. https://versia.ru/belorussiya-reshila-provesti-derusifikaciyu-televideniya

47 С 2019 года государственные организации и ведомства обяжут писать на сайтах и по-белорусски. https://news.tut.by/economics/594176.html?crnd=79270

48 *Saijel, Kishan,* Katherine Burton, and Melissa Karsh. Soros Warns China Uses Algos to Find Threats to One-Party Rule. https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-01-24/george-soros-warns-of-china-s-use-of-ai-to-control-citizens

49 Пак там.

50 *Бжежински, З.* Голямата шахматна дъска, С., Обсидиан, 1997, с. 67.

51 *Graham, T.* Allison and Dimitri K. Simes. „A Sino-Russian Entente Again Threatens America", 29.01.2019, 7:09 p.m. https://www.wsj.com/articles/a-sino-russian-entente-again-threatens-america-11548806978

52 Товарооборот России и Китая в 2018 год превысил рекордные $100 млрд. https://www.dp.ru/a/2019/01/10/Tovarooborot_Rossii_i_Kit

53 *Катасонов, Валентин*. Китайские инвесторы обходят Россию стороной. 10.12.2018. https://www.fondsk.ru/news/2018/12/10/kitajskie-investory-obhodjat-rossiju-storonoj-47271.html

ОСНОВНИ ИСКАНИЯ НА ПЕНСИОНЕРИТЕ И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ТЯХНОТО ФИНАНСИРАНЕ

Димитър Нинов

Димитър Нинов *– ст.н.с., д-р по икономика, специализирал е в Англия, Австрия, Белгия, Швейцария и САЩ. Бил е представител на България в Направляващия комитет по социална защита на Съвета на Европа, консултант на мисии на Световната банка и на МВФ у нас, представител на МФ в КТСП при НС и др. Научните му интереси са в областта на финансите, социалната политика и жизненото равнище. Има над 100 научни публикации и 2 книги: „Социалната справедливост в пенсионното осигуряване" (1998) и „Социални цели и последици на бюджета и икономическата политика в България през 2000–2006 г." (2008). Член е на СИБ, на БАП и на АС на НУ „Трета възраст".*

Едва ли някой ще оспори твърдението, че след близо три десетилетия пенсиите и доходите от пенсии у нас са изключително ниски и незадоволителни, както и че преобладаващата част от пенсионерите живеят на ръба на оцеляването. Само няколко числа.

По официални данни на НОИ за 2016 г. към 31 декември:

- общият брой на пенсионерите е 2 181 356 души;
- средният размер на пенсията, включващ основната пенсия, сумата от вторите пенсии и компенсациите към тях, е 332.68 лв.;
- линията на бедността (ЛБ) за България, определена по единната методология за страните – членки на *ЕС, SILC*, възлиза на 351.08 лева.

Елементарен разчет на основата на тези официални данни на НОИ показва, че към 31 декември 2016 г. основните размери на пенсиите на мнозинството пенсионери е под прага на бедността. 1 615 411 пенсионери, или 74,05% от общия им брой са с основни размери на своите пенсии под линия на бедността по *SILC*, а 1 436 063, или 65,58% от общия брой на пенсионерите.

Тази констатация се потвърждава и от международно сравнителни данни за равнището на средната брутна пенсия към средната брутна работна заплата у нас със средното ѝ равнище за страните – членки на ЕС, които са членки и на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР).

Таблица 1: Коефициенти на брутния медиален доход от пенсии на пенсионер спрямо брутния медиален доход от труд в България и ЕС през 2007–2016 г.

Равнище към		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
(а) към ср. брутна заплата в ЕС–28	%	0,49	0,52	0,51	0,53	0,54	0,54	0,56	0,56	0,57	0,58
(б) ср. брутна РЗ в България	%	0,37	0,34	0,34	0,43	0,41	0,42	0,39	0,44	0,41	0,45

Източници: Eurostat, Aggregate replacement ratio.
Тези данни са резултат от EU_SILC.

За пълнота на тези сравнителни данни ще добавим, че коефициентът на заместване (*aggregate replacement ratio*) през 2016 г. в Гърция възлиза на 0,64 (което означава равнище от 64%); в Румъния – на 0,66; в Испания – на 0,66; в Унгария – на 0,67; във Франция – на 0,68; в Италия – на 0,69; а в Люксембург – на 80% (най-високо в Европа). Дори в съседна Македония, която все още не е член на ЕС, но е член на ОИСР, той е 0,70, т.е. с 29 процентни пункта по-високо от това в България.

През 2017 г., поради значителния растеж на работните заплати и незначителния на пенсиите, този коефициент за изплащаните от ДОО пенсии на пенсионер спада до 0,37.

По-ниското равнище на пенсионната защита у нас се потвърждава още по-убедително от данните в публикация на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) от 2017 г. за средното равнище на брутните и нетните размери на пенсиите към средното равнище на брутните и нетните размери на доходите от труд през последните две години (от септември 2015 до септември 2017 г.), представени в таблица 2.

Таблица № 2: Равнище на средните брутни и нетни размери на пенсиите към средните брутни и нетни доходи от труд – в%

Държави	Брутни размери	Нетни размери	Разлика
	1	2	(к.2 – к.1)
България*	32.7	41.9	9.2
Р .Чехия	45.8	60.0	14.2
Гърция	53.7	53.7	0
Латвия	53.7	53.7	0
Естония	49.7	57.4	7.7
Белгия	46.7	66.1	19.4
Франция	60.5	74.5	14
Финландия	56.6	65.0	8.4
Дания	86.4	80.2	-6.2
Люксембург	76.7	88.4	11.7
Австрия	78.4	91.8	13.4

**България не е член на ОИСР. Данните за нея са по наши разчети и се отнасят единствено за изплащаните пенсии на пенсионер от ДОО*

Source: *OECD pension models – Gross and net pension replacement rate from mandotory (public and private) … schemes; sept. 2015 – sept. 2017*

Ще поясним, че:

– В редица от страните – членки на ЕС, не само доходите от труд, но и доходите от пенсии са данъчно облагаеми.

– Равнището на данъчното облагане на доходите от труд по принцип е по-високо от данъчното облагане на доходите от пенсии.

– Приведените от ОИСР данни за равнището на брутните и нетните (разполагаемите) размери на пенсиите към брутните и съответно към нетните (разполагаемите) размери на доходите от труд в страните – членки на ОИСР, се отнасят за сумата от техните пенсии от първия и втория стълб на задължителната система за пенсионно осигуряване, докато данните за България – единствено за равнището на пенсиите на пенсионер от първия стълб (изплащани от ДОО) поради това, че България не е член на ОИСР.

Като информация: средното равнище на заместване на нетните доходи от труд от първия стълб за 35-те страни – членки на ОИСР, за периода септември 2015 – септември 2017 г. е 41,0%; равнището на сумата от пенсиите от първия и втория стълб – 63%; равнището на сумата от пенсиите от първия, втория и третия стълб – 74%.

– В България през 2016 г. средното равнище на нетните размери на пенсиите спрямо нетните размери на работните заплати е 41,9%; равнището на сумата от двете пенсии от първия и от втория стълб за родените лица след 31.XII.1959 г., които задължително се осигуряват в двата стълба, е 34,6%, т.е. с 20% по-ниско от равнището им за осигурените лица само в първия стълб.

Този факт (по-ниските с 20% размери и равнище на сумата от пенсиите от първите два стълба за осигурени лица, родени след 31.XII.1959 г.) принуди правителството да предложи, а НС да гласува влезлите в сила на 15 август 2015 г. промени в КСО, с една от които се разреши на родените лица след 31.XII.1959 г., които по силата на КСО задължително се осигуряват в първия и във втория стълб, да прехвърлят, ако желаят, своите вноски от втория (капиталовия) в първия (солидарния) стълб. И по този начин и при равни други условия да получат същото равнище на пенсионна защита, каквото КСО осигурява за осигурените лица единствено в първия стълб.

И още два общественозначими фактора и индикатора за ниските и незадоволителни размери и равнището на пенсионната защита в България, отнасящи се непосредствено до:

(а) Ролята на т.нар. швейцарско правило за индексация (осъвременяване) на заварените стари пенсии.

Емпиричните данни за периода от 2000 до 2016 г. и техният анализ показват, че в условията на България с всяка измината календарна година т.нар. швейцарско правило (чл. 100 от КСО) за индексацията (осъвременяване) на заварените стари пенсии е водило и продължава да води до ежегодно натрупващо се изоставане на техните размери и равнище от тези на новопенсиониращите се лица с пенсии за осигурителен стаж и възраст (ОСВ) с един и същ

принос за пенсионната система. Конкретно през 2018 г. отпуснатите до края на 2007 г., както и преизчислените през 2008 г. стари пенсии за осигурителен стаж и възраст (ОСВ) на основата на средния осигурителен доход за 2007 г. от 398.40 лв. са изостанали с около 33–35% от размерите на новоотпуснатите през 2018 г. пенсии за ОСВ на лица с един и същ принос. Това води до напълно необосновано противопоставяне на различните поколения пенсионери с един и същ осигурителен принос и до нарушаване на един от основните принципи на съвременната пенсионна защита, на КСО и на Конституцията на Република България – принципа за равнопоставеност, в конкретния случай – на различните поколения пенсионери, както и до нарастващо подоходно неравенство и до недоверие към управляващите политически партии и държавни институции.

(б) През периода от 1989 до 2016 г., с изключение на 1990 и 2010 г., базисните индекси на реалните размери на доходите от пенсии остават значително под базисните индекси на реалния БВП на човек от населението. Нетното им средногодишно изоставане през този период възлиза на 16,26%. Това означава, че през целия този период реалните размери на пенсиите и доходите от пенсии на пенсионер в България са били под размерите, които е позволявал икономическият потенциал на страната; както и че през този период е провеждана политика на силно понижена пенсионна защита на населението.

Тези и множество други данни и техният анализ дават основание на ширещото се не само сред пенсионерите, но и сред експерти мнение, според което провежданата досега и в момента пенсионна политика може да се оприличи и определи като политика на геноцид по смисъла и съдържанието на това понятие в одобрената от Общото събрание на ООН на 9.XII.1948 г. Конвенция за превенция и наказание на престъплението геноцид, ратифицирана от България с указ № 300 от 25.VI.1950 г. Политика, която председателят на бюджетната комисия в НС Менда Стоянова преди време обясни и се опита да оправдае с ограничените финансови възможности и финансов капацитет на българската държава и правителство. Но не и да обясни защо пред последните 10 години финансовите възможности на консолидирания бюджет на страната остават силно ограничени, когато става въпрос за по-достойни размери и равнище на пенсиите и пенсионната защита в България. Най-вероятно защото ще трябва да обясни политическите причини за множество негативни обществени явления и процеси, включително за: а) ширещата се безнаказана корупция по всички и най-вече по високите етажи на законодателната, изпълнителната и съдебната власт; б) значително по-високия относителен дял на сивия сектор в БВП на страната – около 2 пъти по-висок от средния за страните – членки на ЕС; в) сключените крайно неизгодни концесионни договори, от които, по оценки на БОРКОР, българската държавата губи ежегодно по 1 млрд. лева; г) по-ниските работни заплати спрямо размерите, които позволява икономическият потенциал на страната, носещи ежегодни загуби както за наетите

лица, така и за бюджета в размер на стотици милиона левове; д) ширещата се безнаказана корупция и ползване на политическата власт за лично обогатяване по високите етажи на властта, пълнене на „черни партийни каси" и манипулиране на избиратели и избори.

А изясняването на тези причини би било по същество обвинение към сегашното и към всички досегашни правителства, към всички политически партии и коалиции.

При тези факти и на фона на основните многократно заявявани през последните 5–6 години от Българската асоциация на пенсионерите пред правителството и НС искания на пенсионерите целите на пенсионната политика се свеждат до:

(1) Ежегодно или максимум на 2 до 3 години преизчисляване на старите пенсии за трудова дейност по формулите в КСО на основата на средния осигурителен доход от предходната календарна година, индивидуалните размери на осигурителния стаж и индивидуалните пенсионерски коефициенти (последният показател измерва съотношението между индивидуалната работна заплата или осигурителен доход и средните му размери за страната през предходната година или предходните 12 календарни месеца);

(2) Въвеждане на напълно безплатно или символично платено здравеопазване (включително зъболечение) за лицата на възраст 65 и повече години; или като начало – 70 и повече години.

Тези искания на българските пенсионери са подкрепени от Съюза на икономистите в България и от клуб „Сребърна икономика" към него. Те бяха представени и на годишната среща на Европейската мрежа „АНТИ БЕДНОСТ", проведена в Брюксел на 15 и 16 ноември 2016 г. в присъствието на председателя на Европейския парламент по това време Мартин Шулц и еврокомисаря по социалните въпроси, уменията и трудовата мобилност Мариан Тейсен.

Към тях се добавят още няколко искания, за които не са нужни допълнителни финансови средства, свеждащи се до:

– Участие на представител на пенсионерите в органите за управление на НОИ, НЗОК, а защо не и на Националния съвет за тристранно сътрудничество към МС – пропорционално на броя на представителите на синдикатите и организациите на работодателите. Това е важно за по-добре обоснована и балансирана защита на интересите и на пенсионерите, които са близо 30% от населението на страната.

– Хармонизиране на правилата за осъвременяване на пенсиите на пенсионерите и на възнагражденията на народните представители.

Ще поясним, че основните заплати на народните представители и на ръководни кадри на държавата в още 27 институции се осъвременяват 4 пъти годишно на основата на измененията в средната работна заплата в бюджетната сфера, докато пенсиите на пенсионерите – 1 път годишно и то от средата на календарната година.

Главните условия и предпоставки за реализацията на двете основни искания на пенсионерите са в резултат на спешни експертни и политически обсъждания с цел постигане на консенсус по: (а) реализацията на тези искания; (б) адекватни на тях и на икономическия потенциал на страната система от ефективни реформи, програми, действия и мерки за осигуряване на допълнително необходимите бюджетни приходи за бързо и ефективно възстановяване на социалната справедливост чрез актуализация на старите пенсии на пенсионерите и въвеждане на напълно безплатно или символично платено здравеопазване, лекарства и медицински изделия за лицата на възраст 65 и повече години, както и за много по-добро и ефективно финансиране на почти всички останали области на обществената политика и развитие.

Наши предварителни и приблизителни разчети показват, че евентуално преизчисляване на старите пенсии през 2016 г. например, отпуснати до 31 декември 2015 г. на основата на средния осигурителен доход за 2015 г. от 726.40 лв., би струвало на годишна база около 1.7 млрд. лв., а еднократно въвеждане на напълно безплатно здравно (включително лекарства, консумативи и медицински изделия) и стоматологично лечение, включително безплатни или символично платени зъбни протези за лица на възраст 65 или на 70 и повече години, би изисквало годишно още около 0.5 до 0.6 млрд. лв., или общо около 2.3 до 2.4 млрд. лева.

Тази обща сума може и трябва да се редуцира, ако достигането на крайната цел – ежегодно преизчисляване на старите пенсии и въвеждане на напълно безплатно или символично платено здравеопазване за пенсионерите на възраст 65 или 70 и повече години, се реализира постепенно, на няколко стъпки, в през следващите няколко години.

В търсене на обоснован отговор на тези въпроси проведени от нас анализи и разчети показват, че ако е налице реална и решителна (а не само декларативна, на думи) политическа воля за осъществяване на необходимата система от реформи, включително на необходимите промени в провежданата досега несправедлива подоходна и данъчна политика, при произвеждания сега БВП допълнителните годишни приходи на консолидирана основа биха възлезли на около 10–12 млрд. лв. От тях:

- около 5–6 млрд. лв. допълнителни бюджетни приходи биха дошли от ограничаване наполовина на сивия сектор в икономиката – от около 30% до около 15%;
- още около 5 млрд. лв. от повишаване на относителния дял на общите данъчни приходи (приходите от данъци и задължителни социални и здравни осигурителни вноски) от 29% до около 34% (при средното им равнище 40% в БВП за страните – членки на ЕС, 45 до 55% във водещи страни – членки на ЕС);
- около 1 млрд. лв. от ревизия на концесионните договори, включително на концесионния договор за експлоатация на златното находище край Челопеч;

– стотици милиони левове от издигане на равнището на работните заплати до размерите, които позволява икономическият потенциал на страната при произвеждания БВП на човек от населението.

С нарастването на БВП сумата на тези ежегодни допълнителни приходи също ще нараства.

Това е достатъчна сума за възстановяване на необходимия финансов, а оттам и управленски, регулаторен, контролен, стимулизационен и пр. капацитет на българската държава както за ежегодно преизчисляване на старите пенсии и въвеждане на напълно безплатно или символично платено лечение и зъболечение за пенсионерите в страната, така и за много по-добро и ефективно финансиране на хронично недофинансираното досега здравеопазване, образование, наука, култура, за инвестиции в инфраструктура за всички, в иновации, нови технологии и производства с висока добавена стойност. Накратко – за ускорено удвояване на научно-техническия, икономическия и социалния растеж на страната; за постепенно, но ускорено ограничаване на нетната емиграция и демографската криза; както и за постепенно, но ускорено възстановяване на доверието към политиците, политическите партии и държавните институции.

Проблемът е, че осигуряването на тези общо около 10–12 млрд. лв. допълнителни бюджетни приходи на консолидирана основа (в консолидирания бюджет на страната) изисква:

(а) Време за сложна подготовка, пряко свързана с необходимата замяна на: доминиращата през последните десетилетия философия на неолиберализма от времето на Маргарет Тачър и Роналд Рейгън, т.е. от 60-те и 70-те години на миналия век, с философията на социалната пазарна икономика и социалната държава, каквато по Конституция България е; доминиращите досега фрагментарни и конюнктурни подходи към предизвикателствата пред общественото развитие на страната със системни и перспективни подходи. Нужни са ясно разграничаване на средствата (каквито по същество са пазарът и пазарната икономика, финансовата стабилизация и пр.) от социалните цели и самоцели на общественото развитие, сведени до издигане на здравния, образователно духовния и социалния статус на цялото население; до пълно и последователно внедряване на програмното бюджетиране и програмните бюджети, с конкретни цели, ресурси, отговорности за разпоредителите с бюджетни средства; до замяна на досегашната политика на нарастващо подоходно и имуществено неравенство с необходимата система от реформи, действия и мерки за реализация на настоятелната препоръка към българското правителство на Световната банка в нейния доклад за България от 2015 г. – за политика на „споделен просперитет". Настоятелна препоръка, която старателно се премълчава досега от нейните адресати.

(б) Реална политическа воля, каквато досега липсва в повечето от парламентарно представените политически партии и коалиции. А липсва по една

най-обща причина: всички тези промени означават промяна на статуквото, което сега позволява на политици и политически партии бързо и безнаказано лично обогатяване, пълнене на „черни партийни каси", манипулиране на избиратели и избори, както и „политически чадъри" над представителите на „обръчите от фирми" около политически партии и коалиции, осигуряващи им бързи и все по-високи печалби.

Проблемът е още в това, че дори при наличието на реална политическа воля е наложително да се възприеме постепенен подход, стъпка по стъпка, за реализация на основните искания на пенсионерите примерно в рамките на няколко последователни години. Тези стъпки следва да обхванат две групи програми и мерки.

Първата група е пряко свързана с необходимостта и възможността за комбиниране на редица по-общо формулирани, но отдавна необходими мерки, засягащи приходната част на консолидираната бюджетна програма в момента и в бъдеще, а именно постепенно, но значително повишаване на финансовия капацитет на българската държава чрез ефективни реформи, насочени към:

– ограничаване на относителния дял на сивия сектор в икономиката наполовина – от около 30% до около 15%;
– повишаване на относителния дял на общите данъчни приходи (ОДП) в БВП от 29% (2015 г.) до около 34–34,5% – при среден относителен дял на същите за ЕС от 40%;
– пълна ревизия на сключените крайно неизгодни концесионни договори за експлоатация на природни богатства на страната, включително на концесионния договор за експлоатация на златното находище край Челопеч и договорите с двете американски топлоцентрали „Марица 1" и „Марица 2";
– качествено нова подоходна политика, насочена и гарантираща адекватни на икономическия потенциал на страната работни заплати и пенсии;
– ефективни програми и мерки за повишаване равнището на заетостта до средното за страните – членки на ЕС;
– много по-агресивна, мащабна и ефективна инвестиционна и структурна политика и практика с приоритет за отрасли и дейности с висока добавена стойност, иновации и нови технологии.

Втората група се отнася непосредствено до разходната част на консолидираната бюджетна програма на страната и включва:

– ограничаване на наблюдаваните досега многобройни течове, включително на незаконното или нецелесъобразно разходване на публични средства в размер от един до няколко милиарда лева годишно;
– преразглеждане на възприетите приоритети в разходната част на консолидираната бюджетна програма с цел по-пълното им съобразяване с основните цели, самоцели и приоритети на общественото развитие;

– пълно и последователно въвеждане на програмното бюджетиране и на програмните бюджети с конкретни цели, срокове, отговорности и отговорници, ефективен държавен и обществен контрол и приемливи наказания за потенциалните нарушители.

Ако се ограничим до първото основно искане на пенсионерите – преизчисляването на пенсиите на основата на средния осигурителен доход за предходната една до максимум три календарни години, като илюстрация на идеята за търсене на постепенно, стъпка по стъпка решение бихме препоръчали:

– преизчисляване през 2019 г. на заварените и отпуснатите пенсии за трудова дейност до 31 декември 2018 г. да се изпълни на основата на средния осигурителен доход в страната за 2013 г., възлизащ на 648.73 лв.;

– преизчисляване през 2020 г. на отпуснатите пенсии до 31.XII.2019 г. – на основата на средния осигурителен доход за 2015 г. от 726.40 лв.;

– преизчисляване през 2020 г. на заварените и отпуснати пенсии до 31.XII.2019 г. – на основата на средния осигурителен доход за 2017 г. от 795.09 лв.;

– преизчисляване през 2021 г. и всяка следваща календарна година на отпуснатите пенсии до 31 декември на предходната година – на основата на средния осигурителен доход за предходната календарна година.

Поради ограниченото (едногодишно) изоставане на старите от новоотпусканите пенсии за трудова дейност през и след 2021 г. допълнително необходимите бюджетни приходи и разходи на ДОО за изплащане на пенсиите ще са относително (като процент от общите разходи) значително по-малки.

Възможни са и други варианти и механизми за постепенна, стъпка по стъпка, реализация на това основно искане на пенсионерите.

Например чрез постепенно реално и ефективно повишаване на относителното място и на ролята на индексите за осъвременяване на заварените стари пенсии на средния осигурителен доход и за ограничаване на ролята на средногодишната инфлация, каквото предложение направи преди време Хасан Адемов, председател на Комисията по труда и социалната политика към НС. Примерно като от 50:50 процента участието на двата показателя, формиращи индекса на поредното ежегодно осъвременяване на заварените пенсии за ОСВ, се променя, както следва:

– през 2019 г. – 75% участие на индекса на средния осигурителен доход за предходната календарна година и 25% на средногодишната инфлация;

– през 2020 г. – 85% участие на индекса на средногодишния осигурителен доход и 15% на индекса на средногодишната инфлация;

– през 2021 г. – 95% участие на индекса на средногодишния осигурителен доход за предходната календарна година и 5% на средногодишната инфлация;

– през 2022 г. и следващите години – 100% участие на индекса на средногодишния осигурителен доход за предходната календарна година и 0% участие на средногодишната инфлация.

По отношение на реформите в пенсионната система всички тези и други възможни варианти и техните конкретни параметри задължително трябва:

– Да се придружат от добре обосновани прогнозни демографски, икономически, социални и финансови разчети, анализи, обосновки и оценки, както и от съвременните актюерски прогнози и анализи, изпълнявани досега успешно от НОИ с една основна цел – гарантиране на успешното решаване на социалните проблеми на пенсионерите при запазване на дългосрочната финансова стабилност на пенсионната система и на страната като цяло.

– Да се отстранят и да се предотвратят в бъдеще нарушенията и дори съмненията за нарушение на основни изисквания на Конституцията на Република България – в конкретния случай на изискванията на чл. 6, ал. 2 от страна на народните представители.

Подобен подход – стъпка по стъпка – може и е целесъобразно да се приложи и по отношение на второто основно искане на пенсионерите – въвеждане на напълно безплатно или символично платено медицинско и стоматологично лечение, включително безплатни или символично платени лекарства, консумативи и медицински изделия в здравеопазването и протези или челюсти в зъболечението на лицата на 65 и повече години.

Един от възможните негови варианти е: постепенно обхващане на различните възрастови групи пенсионери, като се започне с най-възрастната група и с всяка изминала календарна година се преминава към по-младите групи. Например като:

– през 2019 г. се започне с лицата на 75 и повече години;

– през 2020 г. се премине към лицата на 70 и повече години;

– през 2021 г. – лицата на 65 и повече години.

Възможни са и други конкретни варианти, срокове и механизми за реализация на тези справедливи искания на българските пенсионери, водещи до обществено признаване на правото им на адекватно и добре обосновано участие в разпределението на плодовете на научно-техническия и икономическия растеж в страната; до предотвратяване на необоснованото и ежегодно нарастващо досега противопоставяне на различните поколения пенсионери; до намаляване на изключително високия относителен дял на „джобните" в общите разходи не само на пенсионерите, но и на населението като цяло; до намаляване на относителния им дял в общите разходи за издръжка на здравеопазването и образованието; до ограничаване на битовата престъпност; и не на последно по значението си място – до гарантиране на устойчиво и догонващо водещите страни в ЕС и в света научно-техническо, икономическо, социално и екологично развитие на страната.

Препоръчаните от нас промени са в унисон с одобрените от ООН на 25 септември 2015 г. нови Глобални цели на хилядолетието и Програма за устойчивото развитие до 2030 г. под наслов „Да трансформираме нашия свят: дневният ред 2030 за устойчиво развитие".

Ще припомним, че програмата съдържа 17 глобални цели. Сред тях на първо място е поставено ликвидирането на бедността (*No poverty*); на второ – нулев глад (*Zero hunger*); на трето – добро здравеопазване (*Good health*); на четвърто – качествено образование (*Quality education*); на пето – равенство между половете (*Gender equality*); на шесто – чиста питейна вода и хигиена (*Clean water and sanitation*); на седмо – достъпна и чиста енергия (*Affordable and clean energy*); на осмо – достойна работа и икономически растеж (*Decent work and economic growth*); на девето – индустрия, иновации и инфраструктура (*Industry, innovations' and infrastructure*); на десето – ограничаване на неравенството (*Reduced inequalities*); ... на шестнадесето – мир и справедливост (*Peace and justice*); на седемнадесето място – партньорство в името на целите (*Partnership for the goals*).

Тяхната по-обща цел е да се трансформира нашият свят (*Transforming our world*) в по-добър, като в центъра на цялата обществена политика в световен, регионален и национален мащаб се постави Човекът и издигането на качествено ново, по-високо равнище на неговия здравен, образователно-духовен и социален статус, творчески възможности и прояви – крайна цел и самоцел на общественото развитие и на цялостната обществена политика, включително на съвременната икономическа политика през настоящето хилядолетие.

Макар и по специфичен начин изразен, апел за качествена промяна в провежданата досега икономическа политика, отправя и бившият президент на Франция Саркози към участниците в Световния икономически форум в Давос през януари 2010 г., т.е. една година преди да напусне президентския пост. Ще цитирам:

„Не може да има трайно развитие, когато единствен критерий е незабавната печалба."

– „Въпросите, пред които сме изправени, са: Как да поставим икономиката в служба на човека? Как да стане така, че икономиката да бъде средство, а не крайна цел?"

„Нужен ли ни е такъв капитализъм, който в името на бързи и високи печалби пренебрегва жизнените интереси на милиони хора?"

И неговият отговор на този основен въпрос:

„Такъв капитализъм не ни е нужен. ... Или ние ще се променим, или промяната ще ни бъде наложена от икономически, социални и политически кризи."

Въпросите у нас са:

Готови ли са българските политици да се вслушат и ще намерят ли в себе си реална политическа воля да последват споменатите препоръки на Световната банка и на Саркози – безспорни привърженици на десни политики?

Или реално ще продължават да защитават статуквото, което облагодетелства единствено или приоритетно политици, политически партии и коалиции и представители на „обръчите от фирми" около тях, но в същото време възпроизвеж-

да високо равнище на бедността и риск от бедност и социално изключване не само сред пенсионерите, но и сред цялото население на България, задълбочава демографската криза, възпроизвежда нарастващо подоходно неравенство, недоволството и социалните протести, както и все по-масово недоверие към парламентарно представените политически партии и коалиции и към държавните и общинските институции?

Не е ли крайно време проблемите, основните причини и необходимите програми, действия и мерки за борба с високото равнище на бедността и подоходното неравенство не само сред пенсионерите, но и сред населението като цяло да станат предмет и на широки и публични политически и парламентарни дискусии още сега, а първите стъпки за тяхното снижаване да се направят още в рамките на следващата календарна година?

За съжаление приетият вече бюджет за 2019 г. показва, че тези отдавна наболели въпроси не са включени в дневния ред на управляващите, както и че жизнените интереси на преобладаващата част от пенсионерите в страната отново са пренебрегнати. Доказателствата са много, но ще се ограничим до едно от тях – сравнението между социалните последици от прилаганото „швейцарско правило" (чл. 100 от КСО) за индексацията (осъвременяването, актуализацията) на пенсиите на пенсионерите, от една страна, и запазващите се правила за силно привилегирована индексация на основните възнаграждения на народните представители, от друга страна. И двете правила са гласувани от народни представители.

Сравняваните законодателни и конкретни факти са следните :

(а) В съответствие с Правилника за организация на дейността на НС и приложените към него Финансови правила по бюджета, както и с одобрените бюджети от НС за 2019 г. през същата година :

– основните възнаграждения на народните представители ще продължат да се осъвременяват 4 пъти годишно на основата на средната работна заплата в бюджетната сфера, включително от 1 януари същата година с 10%, поради повишените с 10% работни заплати в бюджетната сфера;
– брутните размери на техните месечни възнаграждения ще нараснат с още:
– 15% за участието им в парламентарни комисии и работни групи;
– с 1%, за всяка година осигурителен стаж.

Като се има предвид, че няма народен представител, който да не участва поне в една парламентарна комисия, и ако условно приемем, че средният осигурителен стаж на народните представители се движи между 10 и 15 години, лесно може да се пресметне, макар и приблизително, че :

– средният брутен размер на възнагражденията на народни представители от 1 януари 2019 г. ще превиши основните му размери до тази дата с 35 и 40% (10%, 15%, 10–15%);
– при очакван базисен размер на основното възнаграждение на народните представители към 31 декември 2018 г. от около 3500 лв., това означа-

ва сумарното му повишение от 1 януари на същата календарна година с около 1225 лв. до около 1400 лв.

Освен това:

– народните представители имат право на 2/3 от основното си възнаграждение по чл. 5 за сътрудници, консултации, експертизи и пр. Парламентарните групи определят начина за разпределение на тези средства, тяхното отчитане и контрола върху разходването им;
– народните представители, които нямат собствено жилище на територията на София, получават такова безвъзмездно, за сметка на бюджета на НС;
– за сметка на бюджета на НС са и всички техни транспортни разходи, командировъчни и дневни; разходи за придружител и помощник. Съгласно чл. 11 от финансовите правила,

(б) В същото време в съответствие с чл. 100 от КСО се предвижда както досега, така и през 2019 г. пенсиите на пенсионерите да се индексират единединствен път годишно, и то от 1 юли, т.е. от средата на календарната 2019 година, с 5,7%. Което, при очаквания среден месечен размер на пенсията на пенсионер през юни същата година от около 367–370 лв., прави средномесечното им увеличение с около 21 лв., а на годишна база (за 12-те месеца на същата календарна година) – с 2,85%, или средномесечно с около 10.50 лв.

Като последица от тези допускания и законови различия в правилата за индексация на възнагражденията на народните представители и пенсиите на пенсионерите:

– относителната индексация на основните възнаграждения на народните представители от 1 януари 2019 г. се оказва 3,51 пъти по-голяма от индексацията на пенсиите на пенсионерите от 1 юли на същата календарна година (10% : 2,85%);
– абсолютното увеличение на основните възнаграждения на народните представители от 1 януари 2019 г. ще възлиза на около 350 лв. месечно, което е около 16,68 пъти по-голямо от предвиденото и очаквано абсолютно увеличение от 1 юли същата година на средния размер на пенсиите и доходите от пенсии и 33,36 пъти по-голямо от средния месечен размер на увеличението на пенсиите и доходите от пенсии за 12-те календарни месеца на 2019 година.

Ако към тези факти и съображения добавим и очакваното нарастване на инфлацията в края на 2018 и средногодишно за 2019 г. от около 3%, стигаме да заключението, че равнището на бедността сред пенсионерите през първата половина на 2019 г. със сигурност също ще нарасне, както и че средно за 2019 г. вероятно ще остане на или около нейното равнище през предходната 2018 г. Което отново ни връща към:

(а) обосноваността на основните искания на пенсионерите за законови промени, предвиждащи: (1) постепенно въвеждане (в рамките на 2–3 календарни години) на ежегодно преизчисляване на старите пенсии на основата на

средния осигурителен доход за предходната календарна година; (2) въвеждане на напълно безплатно или символично платено здравеопазване за лицата на възраст 65 или 70 и повече години; и (3) участие на представители на пенсионерите в надзорните съвети на НОИ и НЗО, а защо не и в Националния съвет за тристранно сътрудничество към МС;

(б) необосноваността на одобрените от самите народни представители силно привилегировани правила за индексация (актуализация, осъвременяване) на собствените им възнаграждения.

БЪЛГАРСКАТА „ДИРИЖИРАНА ДЕМОКРАЦИЯ" (1937–1939) В ДНЕВНИКА НА ВАСИЛ МИТАКОВ

Борис Боев

***Борис Боев** – доктор по история. Автор е на множество публикации в областта на съвременната българска история.*

Сред видовете документални източници за епохата на Третото българско царство дневниците заемат немаловажно място. За разлика от спомените, където субективизмът е в пъти по-голям, а информацията – съобразена с новонастъпилите обстоятелства и съответно нагласена със задна дата, непосредствените впечатления на авторите, особено на тези, които са по върховете на държавата и обществото, съдържат много повече обективност и автентичност като впечатления, настроения и тенденции. В контекста на острите научни спорове за характера на режимите в България между двете световни войни запознаването с дневника на Васил Митаков, публикуван за пръв път през 2001 г.*, би допринесло за създаване на по-ясна картина на обществено-политическата атмосфера в страната през 30-те години на XX век.

Васил Митаков е роден на 16 юни 1880 г. в село Долно Камарци. Завършва право в Софийския университет и до Балканските войни работи като адвокат, съдия и прокурор в различни градове на страната. През 1912–1913 г. е мобилизиран на фронта и взема участие в сраженията при Чаталджа, Селиолу, Одрин и др. След края на Балканските войни продължава да работи по специалността си – като следовател, прокурор и съдия, за да достигне до позицията председател на отделение в най-висшата съдебна инстанция в България – Върховния касационен съд. От 24 октомври 1939 г. до 16 февруари 1940 г. Васил Ми-

* *Митаков, В.* Дневник на правосъдния министър в правителствата на Георги Кьосеиванов и Богдан Филов. С.,Труд, 2001.

таков е министър на правосъдието в четвъртия кабинет на Георги Кьосеиванов, а от 16 февруари 1940 г. до 11 април 1942 г. – в първия кабинет на Богдан Филов. През 1945 г. е осъден на смърт от Народния съд.

Васил Митаков си води дневник от 30 септември 1937 г. до 2 април 1944 г. В него той споделя както свои впечатления, размишления и оценки, така и на свои близки, приятели и съмишленици, към чието мнение е съпричастен. В дневника могат да бъдат разграничени три периода. Първият е от 30 септември 1937 г. до 19 април 1939 г., т.е. времето преди авторът да стане правосъден министър. Вторият е от 12 януари 1940 г. до 31 декември 1941 г., това приблизително е времето, когато е министър. Третият е от 12 януари 1943 г. до 2 април 1944 г., т.е. времето, след като е отстранен от министерския пост.

Тук ще бъде разгледан само първият период от дневника, и то само дотолкова, доколкото са засегнати въпроси, отнасящи се до характера на режима и до съпътстващата го обществено-политическа обстановка чрез нейни ключови проявления, които дават основание на Васил Митаков да говори за „режисирана демокрация" в България през втората половина на 30-те години на XX век.

Сред основните теми, които Митаков засяга в дневника си, водещо място заемат корупцията и пагубните за държава и общество последици от нея. Като висш съдия, авторът е добре информиран за фрапиращите измами, вършещи се в Третото българско царство. Митаков дава пример със Захарната фабрика в Горна Оряховица – едно от най-големите предприятия по онова време, чието ръководство „забравя" да плати данъци на държавата за периода 1923–1935 г. в размер на 130 млн. лв. Друго голямо предприятие – „Гранитоид", при наличие на печалба в размер на 700 млн. лв., също не плаща нищо, използвайки за целта двойни счетоводни книги. Митаков коментира, че се е създала ситуация, при която „само простите и бедни хора (селяни, занаятчии, малки търговци) плащали данък", а „големите предприятия не плащали нищо – те винаги, при всички режими си имали приятели, които ги защитавали" (с. 58). Тютюневата фирма „Арав" пък дава по 15–20 млн. лв. годишно за подкуп на чиновници. Целта е те „да не забелязват" как се изкупува тютюнът за „без пари", а се продава в странство на чуждите пазари „при луди печалби" (с. 165).

Митаков привежда и примери с приближени на властта, като например как братът на министър-председателя Георги Кьосеиванов – Петър, печели търг за доставка на царски вагони, въпреки че не е предложил най-изгодната за държавата цена (с. 164). В аналогичен случай е замесен и тогавашният кмет на София – инж. Иван Иванов. Възползвайки се от служебното си положение, той успява да се сдобие „почти без пари" с два имота в най-хубавата част на града (легационния квартал). Вестник „Нова камбана" съобщава за тези злоупотреби, но вместо кметът да бъде разследван, вестникът е конфискуван. Митаков описва инж. Иванов като „по-алчен и от последния кундурджия". На столичния кмет активно му съдейства началникът на кадастралното отделение Марко Иванов, по думите на Митаков „най-големият садист, когото познавам" (с. 81).

Корупцията в Третото българско царство е „страшна" и е „навсякъде". Васил Митаков възкликва: *„Ще дойде ли ден, о Боже, когато на тия кражби и злоупотреби ще се тури край. Ще дойде ли ден, когато тия вълци ще бъдат изловени и поставени на мястото им!"* (с. 59). И отново по същата тема за корупцията и злоупотребите той достига до още по-радикални изводи: *„…само една революционна власт ще може да турне край на тия безобразия, на тия разхищения, на тия грабежи"* (с. 81).

Друг основен въпрос, засегнат в дневника, е за свободата на словото или по-точно за нейната липса. Митаков отбелязва, че „…между печата и общественото мнение не само че няма нищо общо, но най-често те са в пълно противоречие" (с. 147). Според него вестниците са в ръцете на спекуланти, аферисти, изнудвачи и „разни продажни типове". Банкерите и финансистите им диктуват какво да пишат и по този начин „със силата на перото и плесницата на печата" се държи „под терор" цялото общество. Печатът в Третото българско царство „…е едно оръжие за зло, за изнудване, за убийства, за печелене на пари" (с. 148). Васил Митаков използва една интересна метафора, за да илюстрира на какво е заприличала българската преса:

„По-рано си представяхме печата като богиня, държаща в ръцете си лампада, факел – символ на светлина, на знания, на напредък. Днес печатът няма нищо общо с тоя символ – той представлява охолен и затлъстял господин с чаша бира в едната и с нож в другата ръка, седящ на златен трон и заплашващ всички" (с. 149).

Стига се до там, че цензурата не позволява да се пише за Левски, за братя Миладинови и за подвизите на Българската армия, а вместо това „седнали да разправят за испанските събития, за Хитлер, за Мусолини". За Митаков няма по-страшно от това „да отнемеш на един народ миналото, което единствено му остава като утешение", и да се опитваш да го заместиш с „работи, отнасящи се до други народи, до други страни и континенти" (с. 106). Затова в знак на протест според него 24 май – денят на славянската писменост и култура – не трябва да се отбелязва като празник, а като траурен ден:

„На вас ви е отнето всяко право да пишете свободно, да изказвате свободно своите болки и идеали. Тогава какъв смисъл имат днешните празненства? Не е ли по-скоро това един траурен ден? Вместо тия светли знамена вдигнете траурни! Нека дълги черни ленти се спуснат по всички балкони, по всички фасади, по всички прозорци!" (с. 124).

Васил Митаков определя политическото управление на Третото българско царство през разглеждания период като авторитарен режим, при който „съвършено двуличният" цар Борис III е наложил за основен принципа на френския абсолютизъм – „Държавата – това съм аз". Той е спечелил „двубоя с народа" и в страната вече „…няма организирани сили, няма водачи, няма ръководни идеи – всичко е навалица, среда, над която се носи той, както в картината на Рафаело Творецът преди сътворението на света" (с. 98). Около царя няма „нито една

светла личност", а само „малки и злобни хора" като Панов, Генчев, Костов, Груев. По същия начин стои въпросът и с министрите – „страхливи хора", „сервилни хора", кариеристи, „слаби, безжизнени хилави фигури, безволни, уплашени, стеснителни характери". Те са паднали до нивото на „жалки чиновници, които се назначават и уволняват като всички други, дори без никакво предупреждение". Министрите са изцяло зависими от волята на монарха и (според Митаков) при тяхната смяна цар Борис III подражава на фашисткия диктатор Мусолини. *„Щом някой министър почне да се забравя, да мисли, че представлява нещо повече, отколкото е, подобно на Мусолини го освобождава от длъжност"* (с. 97). *„Никога министерското достойнство не е било повече унижавано, отколкото сега"* (с. 95).

Парламентът, който след 4-годишно прекъсване (от преврата на 19 май 1934 г. до пролетта на 1938 г.) отново възобновява дейността си, също се е превърнал от демократична институция в „камара-автомат", оръдие за прокарване на волята на всевластния монарх. Това е и същината на „дирижираната демокрация" – един абсолютен, диктаторски режим, който се прикрива зад фасадата на привидно демократично избрано Народно събрание.

Първото действие на „дирижираната демокрация" – това са изборите за парламент, проведени през март 1938 г. Митаков ги оценява като „една избирателна комедия". В дневника си той посочва, че борбата между правителството и опозицията се води „…с всички права на страната на правителството и без никакви права на страната на опозицията: без свобода на словото, без свобода на събранията, без свобода на печата, дори без свобода на сдружаването. Никога при по-неравни условия избори не са се произвеждали" (с. 111).

Още в предизборната кампания се открояват начините на действие на „дирижираната демокрация". От една страна, „кандидатите на опозицията се разгонват, преследват, затварят; създават им се актове по закона за разтуряне на партийно-политическите организации"; от друга страна се говори „…за обикновения народ, за големи обществени сили, за свободни избори, че правителството няма да има кандидати, за пълно разделяне на властите" – все неща, оценени от Митаков като „…лъжи, опиум, който се разлива по всички направления от най-горе до най-доле!" (с. 98–99). Авторът обръща специално внимание на обстоятелството, че „цялата история е на страната на демокрацията", и не може да приеме, че управляващите искат да върнат страната „към средновековните тъмници и инквизиции, към дворцови камарили, към всевластие и произвола на абсолютизма" (с. 118).

Работата на избрания парламент, по преценка на Митаков, дава допълнителни основания за притеснения: въпреки че министрите са „отрупани с питания", правилникът им позволява да не отговарят. Според Митаков това означава, че контролът на Народното събрание върху изпълнителната власт се премахва и че „министрите стават пълни господари на страната". Оттук авторът стига и до по-категорични изводи, а именно, че „абсолютизмът се огражда от всички

страни: вън – никакъв печат, никаква свобода на словото, никакви събрания, никакви организации; в Народното събрание – приобщаване на опозиционните депутати, правителствени оратори, право на министрите да не отговарят на питанията и запитванията. Каква е тая демокрация? Не е ли очевидно, че това е една абсолютна сатрапия!" (с. 125).

Друг повод за неговото възмущение от работата на парламента става съобщението, че всички наредби-закони, решения, спогодби и др., издадени от кабинетите между 19 май 1934 г. и 31 май 1938 г. (общо 1761), са одобрени от депутатите в рамките само на няколко часа. Митаков разглежда подобно „законодателстване" като „един факт без прецедент в някой парламент". Нещо повече, това е „една комедия, това е една гавра с парламентаризма", тъй като не може да се гласуват толкова закони, без да бъдат прочетени, без да бъдат проверени, да се види какво съдържат, какво представляват. Според Митаков това е „истинско израждане" на идеята за демокрация, за парламентаризъм. И отново припомня каква е разликата между демократичното и диктаторското управление:

„Светлина, повече светлина!" е лозунгът на демокрацията. Затова там има печат, трибуни, разисквания. „Тъмнина, повече тъмнина!" е лозунгът на абсолютизма (независимо под каква форма се явява). Затова там има цензура, няма събрания, няма свобода на словото, няма разисквания" (с. 132).

В крайна сметка Васил Митаков обобщава, че е налице един „всеобщо отречен режим" на „дирижирана демокрация". Според автора „недоволството от ден на ден расте все повече и повече", като тук роля играе не само вътрешната политика на държавата, но и нейната външнополитическа ориентация, която, с оглед на развоя на събитията, с голяма вероятност отново, както по време на Първата световна война, ще сблъска България и Русия. В дневника си той припомня предупреждението на Българската православна църква към цар Борис III, заявено малко след преврата на 19 май 1934 г. посредством софийския митрополит Стефан:

„Цар Фердинанд отиде против Русия, нашата освободителка, извърши най-големи престъпления, най-големи кощунства и затова си счупи главата. Борис е по-умен. Но ако и той тръгне по стъпките на баща си, и него ще изгоним – куфарът му е готов" (с. 80).

Оценката на Васил Митаков за втората половина на 30-те години на XX век като за време на „дирижирана демокрация" допълва мнението на неговия съвременник Никола Мушанов за първата половина на 30-те години на XX век като за време на „корава демокрация". И в двата случая демокрацията остава на заден план в полза на „коравостта" и „дирижираността" в обществено-политическите условия на Третото българско царство. А зад тази „коравост" и „дирижираност" не наднича нищо друго освен един антидемократичен диктаторски режим, прикриван с различни политически маски и проявления.

Огюст Роден

НЕПРОТИВОЛИТЕРАТУРСТВУВАТЕЛСТВУВАЙТЕ

Никола Инджов

Никола Инджов *– поет, белетрист, публицист, есеист, критик, литературен изследовател. Автор е на 36 книги поезия, проза, есеистика, публицистика и преводач на поезия от испански, португалски, руски, сръбски език. Бил е главен редактор на сп. „Родолюбие", на в. „Литературен фронт", на „Литературен вестник", на в. „Тракия", главен секретар на СБП, зам.-председател на Съюза на тракийските дружества. Член е на Тракийския научен институт. Председател е на Международната фондация „Гео Милев". Носител е на Националната Ботевска награда за литература , на награда на СБП за най-добър роман и за най-добра публицистична книга и на други авторитетни национални и международни литературни награди.*

Художественото слово в днешната говорна среда е подложено на злокобни облъчвания от всевъзможни и често несъразмерни на предназначението си източници. Съществена роля в тази насока е отредена на националния телевизионен екран. Този същият, по който изписват „стимолирът", произнасят „Гуерника" и вкарват от латиница руската дума „гвоздика" извън обозначителната в случая терминология… И така нататък, примерите са всекидневни, вече никой не се сепва, а начинаещите в образованието май ги възприемат като нормативни граматически правила. Потвърждение на известния афоризъм на Джонатан Суифт, че както може да се разпознае човек по обществото, в което се движи, така може да се съди за него по езика, на който се изразява. Та и аз „в часа на синята мъгла" си мисля, че родната реч изтлява в паметта народна, макар че изповядвам верують на литературните ми предшественици за нашата писменост, създала – по израза на академик Дмитрий Лихачов – българската „Държава на духа", единствената българска държава, устояла на вражи робства и нашествия. Да, да, само че вътре в непревземаемата отвън твърдина на българския дух усещам като че ли цяло хергеле троянски коне, от чиито утроби излизат и произлизат безмилостни и горделиви разрушители на крепостта. Поради което – кога обзет от предусет, кога напрегнат от подсъзнание – съм правил опити да създам нови думи. Оскъдни са моите неологизми – „ветровей", „дългосвет", „ветрушка", литературните изследователи посоч-

ват и други. Но кой ги чете сега? Кой ги преиздава? Кой ги извежда от Вавилонската кула, за да ги съхрани във всекидневния речник? Безсилно ли е личното творческо противопоставяне на опустошителите на българския език? Вероятно…

Българският писател е обречен на наследствена и непроницаема вяра в художественото слово. Защото знае, че едно-едничко стихотворение може да срути говора на силните на деня. Не затова ли временни властелини изхвърлят от учебниците и въобще от образованието вечни български страници, които ние (тримата поети Никола Инджов, Петър Анастасов, Атанас Звездинов) събрахме в христоматията „Отечество и свобода"? Тук са откровенията и посланията на Димитър и Константин Миладинови, на поп Минчо Кънчев, на Гоце Делчев, на Георги Димитров. Тук са Геният – Христо Ботев, Паметта – Иван Вазов, Сънят за щастие – Пенчо Славейков, Тихата победа – Димчо Дебелянов… Тук се долавя нашият път Подир сенките на облаците, тук просветват нашите Железни икони, тук прозвучава нашият повик Да бъде ден… Отеква и Прероденото българско слово – Григорий Цамблак, Пиер дьо Ронсар, Григор Пърличев, Анна дьо Ноай, Костас Варналис, Елиас Канети…

Тази христоматия не бе популяризирана в училищните библиотеки, доколкото ги има, бе премълчана от медийни витии, които напоследък всекидневно тръбят за включването на прочутия дисидент и още по-прочутия поради призрачен чадър, т.е. дъждобран на привидение, Георги Марков в училищните програми по литература – с текстове от елементарни политически радиопредавания…

Преди време в редовното есенно оживление около уж най-почетната в света литературна награда председателят на Съюза на независимите писатели натамани и мене в многобройния легион на нашенските кандидати за славата. Спомних си по този повод една иронична мъдрост на Жан-Пол Сартр – „Лесно е да получиш Нобеловата награда, по-трудно е да не я заслужиш." Та аз съм наясно със себе си, но се питам защо в нашата мила страна литературните награди предизвикват по-често недоумение, отколкото удовлетворение?

Странно изглеждаше и наградата „Пеньо Пенев", отреждана сякаш по правило на автори, които нямаха нищо общо с идейно-тематичната насоченост на неговата поезия. Нещо повече – отричаха и продължават с особена днешна настървеност да отричат неговия свят и дори избягват да споменат тази премия в биографиите си. Софийските членовете на журито сякаш се бояха да не би да пропуснат да наградят Екатерина Йосифова, Константин Павлов, Иван Цанев и други уж дисидентски фигури от несъществуващия дисидентски слой в нашата литература. Неловко бе осъществено и възстановяването на държавните Димитровски награди. Те бяха присъдени в две поредни години. Първия път журито с председател, да

речем Халваджиев, отличи поета, да го назовем Бозаджиев. Втория път при същата условност Бозаджиев награди Халваджиев. И тук панаирджийският алъш-вериш свърши, халваджиевци и бозаджиевци не съзряха други достойни като тях. Е и, ама пак не бяха първи… Преди тях ни в клин, ни в ръкав директорът на ИК „Христо Ботев" Красин Кръстев (лека му пръст!) започна да раздава така наречените от него Големи Ботевски награди, при положение че отдавна съществуваше Национална Ботевска награда. Пловдивската меценатка Божана Апостолова също си присвои правото да раздава национална награда. Тя е на името на Иван Николов – мой приятел до смъртта си, обичан поет, за когото съм писал нееднократно и нямам нищо против увековечаването на неговото име и по този начин. Но в благородния порив проличава противоречие с установена в културата етика, да си спомним латинската сентенция *„A bove maiore discit arare minor"* („Старият вол учи младия да оре"). Т.е. предшестващите оказват подкрепа и закрила на грядущите, не обратно! В случая наградените Вера Мутафчиева, Марко Ганчев, Иван Динков, Иван Теофилов, Константин Павлов, Христо Фотев се бяха появили в литературата още преди да изгрее звездата на Иван Николов. И както казва Августин Блажени, „Всички човешки нещастия се случват, когато се наслаждаваме на това, което трябва да ползваме, а се ползваме от това, на което трябва да се наслаждаваме"…

Струва ми се, че трябва да има обществено-правен статут кой може и кой не може да раздава подобни отличия. Сега за национални се анонсират десетки поощрения от селски, общински или областен ранг. Учредяват се премии в памет на непознати в национален мащаб литератори. Състоятелни вдовици налагат призове с имената на своите съпрузи. Свидетели сме на прибързано поставяне на мемориални плочи, скоропостижно издигане на паметници, нетърпеливо преименуване на улици и площади… Всичко това обезценява литературната класика и обезсмисля литературната йерархия.

Във връзка с недовършена навремето и позабравена дискусия по БНР археологът проф. Николай Овчаров определи моето негативно отношение към един кмет на Хасково като „лично", което означава, че е безпринципно. Проф. Овчаров вероятно не познаваше фактите, които продължих да излагам в една доста печатана и неведнъж препечатвана статия за този кмет. Но може би бе отсядал в ресторанта, накипрен на мястото на закрития от кмета Литературен музей, дано да му е било сладко... Сигурен съм, че археологът у проф. Овчаров ще съумее в края на краищата да изрови истината изпод руините на разрушената от същия кмет по политически причини хасковска културна среда.

Със закриването на музея остана извън всекидневното достояние на любознателните жители и посетителите на града, най-вече на съвременните млади поколения, уникална сбирка от старопечатни книги, с каквато други градове не разполагат. Потулени бяха от взора на просветения свят ориги-

нални издания на Христо Ботев, Иван Вазов, Пенчо Славейков, Пейо Яворов, Димчо Дебелянов, Николай Лилиев, Елин Пелин, Йордан Йовков, Елисавета Багряна и много още томове на много още писатели, издадени от първия български модерен книгоиздател, хасковлията Александър Паскалев. На практика приключи музейният достъп на изследователи и литературни историци до архивни фондове, съдържащи ръкописи, снимки и издания на книжовници, родени в Хасково или написали в Хасково творбите си, като бе прекратена и дейността по обогатяването на създадените и по създаването на нови документации за творчески дела и творчески приноси. Към всичко това трябва да се прибави и уникалната колекция от около 1500 първи книги на млади български писатели, участници в националния преглед-конкурс на дебютната литература, известен под името „Южна пролет", организиран с доминиращото участие на Съюза на българските писатели, чийто представител бях аз и в това си качество имам правото поне да задавам въпроси за съдбата на един конкурс, в който са вложени много идеи, натрупан е много опит и е създадена традиция – без участието на този кмет. Аз повече се удивявам на ония живеещи в Хасково пишещи братя, които побързаха да спретнат местен комитет в подкрепа на нов мандат за градоначалника, подобен на комитета „Съзидание". Нали Литературният музей за тях бе близка и непосредствена възможност да оставят имената си в нетленни архиви? При очевидната липса на шансове да постигнат известност и признание в национален мащаб... И как да разбирам поведението на един от тях, който навремето подписа споменатото в моята статия „Послание към Хасково"? То започваше така: „Твоето хранилище на книги и културна памет изчезва, защото институцията Хасковски литературен музей бе закрита поради недалновидност и недостатъчност на отговорност към обществото."

Като челяд на троянски коне изглеждат и многобройните кандидати за славата в собствени литературни ателиенца, кафененца, списанийца и особено в интернетната мрежа. Те напират още с прощъпалника си да изместят от литературното пространство предишните поколения. Виртуалната вселена на словото е феминизирана от „нервозни поетеси", както навремето наричал Валери Брюсов своето литературно обкръжение в края на Сребърния век на руската поезия.

Едва ли медиите имат някаква роля в творческия процес, по-скоро се опитват да подреждат естетическите стойности по мерки, които, меко казано, не са естетически. Например жълтият вестник „Уикенд" отпечата в няколко броя амбициозната поредица „Големите поети на България" и сред тях попаднаха Миряна Башева и Иля Велчев. Не подценявам нито споменатите автори, нито медията, но ми се иска да разбера въпросната селекция на какъв критерий бе израз? В същия вестник периодично се появява почти рекламно каре за мемоарната книга „Панихида за мъртвото време" и там черно на бяло пише, че това е „най-добрият текст, написан на български

през последните двадесет години". Не, да речем, поезията на автора Любомир Левчев.

Все в този стил епизодичният медиен герой Тома Марков разтръби, че е носител на „Националната" награда за поезия за 2000 година и се представи за лауреат на „Южна пролет". Аз най-добре знам, че наградата за 2000 година бе присъдена на поета Николай Атанасов, а Тома Марков получи някакво периферно поощрение за книгата си „Героин. Rec". При това той излъга журито, тъй като регламентът допуска за участие само първи книги, а неговата се оказа трета… Явно е, че при Тома се срещаме с особен синдром, съставен от самоизмама и самохвалство. Този синдром се прояви и в гръмогласното негово твърдение, какво че бил носител и на „Европейската" (членувано!) награда за поезия, номиниран при това от… Ирландия. Всъщност става дума за снизходителното публично поощрение на т.нар. Европейска академия за поезия, основана от люксембургската поетеса Анисе Колц. Формация, подобна на редица други гилдийни обединения от джобен формат, които неуморно раздават огледалца и мъниста…

Съществува, разбира се, сериозна европейска награда – на Европейския съвет, номинациите за която се извършват от компетентни национални комисии. При първото присъждане на тази награда българското жури бе съставено от писателите Георги Константинов, Владимир Зарев и Деян Енев, от дипломата интелектуалец Стефан Тафров и от преводачката Иглика Василева. Националната организация, натоварена със селекцията, бе Съюзът на българските писатели. В резултат на желаната компетентност и добросъвестност наградата за България получи Калин Терзийски – безспорно даровит автор със силна творческа енергия. Последвалите многобройни интервюта с него обаче – искам поне за себе си да обясня законодателния тон на лауреата – станаха на равнището на посредствени медийни диалози.

Синдромът, съставен от самоизмама и самохвалство, се долавя и в серия интервюта на Маруся Мирчевска, която, без да ѝ мигне окото, се изтъква като поетеса, преуспяла с писанията си отвъд океана. Добре де, но на какъв език американците я четат, след като там не се намират преводачи за Дебелянов, Яворов, Лилиев? Да не би пък да пише направо на английски, но щом е така, кой я превежда така бездарно на български?

А ето как изглежда един благороден на първо четене опит, цитирам почти дословно вестникарска публикация, която информира читающата публика, че пейки като букви превземали София, че всеки от символите на кирилицата ще бъде придружен от стихотворения на съвременни български автори, че „скритите букви" са и нови, тайни, литературни кътчета в града, места за четене или просто за тишина, че добре прикрити в центъра на града, те ще могат да бъдат намерени из паркове и градини, по мостове и във вътрешни дворове, на неочаквани преходи, извън шума и по ръба на обичайните туристически маршрути… И че тези пейки са предназначени

за поезията на Мирела Иванова, Георги Господинов, Силвия Чолева, Цочо Бояджиев, Надежда Радулова, Иван Ланджев, Марин Бодаков, Красимира Джисова, Стефан Иванов, Мария Калинова, Петър Чухов, Галина Николова, Никола Петров и Анна Лазарова, тъй като техни стихотворения са вдъхновени, посветени или въображаемо свързани с една от буквите...

Ще цитирам един въпрос и един отговор за буквата, пейката или направо за престола на Силвия Чолева в днешната поезия. Читател пише до сведущи в интернет ценители: „Много искам да харесам стихотворението „Разпети петък“ на Силвия Чолева, което спечели наскоро Славейковата награда за поезия. Мъча се вече цяла седмица – безуспешно. Четох го в най-различни часове на денонощието, на гладен стомах и на сит, пиян, трезвен – напразно! Вие сте последната ми надежда…”. Следва отговорът: „Просто ви е липсвал един основен елемент, без който прочитът на това стихотворение е невъзможен, а без прочит – *non felicitatem*, както е казал някой. За да харесате „Разпети петък“, вие трябва да познавате неговия прототип – „Второто пришествие” на Уилям Бътлър Йейтс. Поезията, драги… не е за дилетанти! Силвия Чолева, напълно в духа на постмодернизма, който, зли езици твърдят, не съществувал у нас, е пренаписала стихотворението на Йейтс, но осъвременявайки го спрямо нашите очаквания и разбирания за поезията. По същия начин на някакъв друг конкурс тя се явила с подобрена версия на „*Musée des beaux arts*” на Одън. А какви са тези наши съвременни очаквания? Простота и несвързаност – това са двете необходими условия за всякаква поетическа изява.”

На самовъзцарилите се по пейки букви мога да им кажа само едно – не бързайте да изчезвате, като поставяте себе си в началото на цяла литература, вашето присъствие в настоящето ще бъде по-дълготрайно, ако вървите по следите на отминаващите поколения. И непротиволитературствувателствувайте – изричам най-дългата засега назидателна дума в българския език. Толкова от мене – един от отминаващите...

Очевидно масирани и маскирани като букви и пейки възникват несъгласията с „Под игото” и „Време разделно” – и това са всъщност несъгласия с историческата достоверност на сюжетите на такива класически творби. Вече знаем от някои прословути новатори, че потурчването на Родопите не било насилствено, че нямало Баташко клане, че петвековното робство е мирно „османско присъствие”. Не се посвениха да припишат на самия Васил Левски хулни думи за Русия. Представят социалистическия период само такъв, какъвто го обрисува в жълти вестници някакъв писач, скрит храбро зад долавящ се колективен псевдоним.

За да приемеш подобни презумпции в оценката на книги, наистина трябва да си дилетант – или да се престориш на дилетант. Въпрос на избор, съпроводен с национален нихилизъм и чуждопоклонство.

И все пак, и все пак средната продължителност на живота на българската книга надвишава средната продължителност на всеки един политически

режим и на всички властници. И както Санчо Панса реди пословиците си, така и аз ще припомням идеите от обнародваната Декларация на Съюза на българските писатели, която изтъква, че СБП винаги е настоявал да се осигури задължителен превес на родната книжовност в учебните пособия и в образованието на всички равнища.

В това народополезно дело има достатъчно натрупан опит, а резултатите са десетки поколения грамотни и вдъхновени българи, за които е щастливо съвпадение в живота им неподкупността на нашата литература в пресъздаването на исторически образи и събития, в укрепването на законните, моралните, родолюбивите устои на обществото!

СТИХОВЕ

Боян Ангелов

Боян Ангелов *– писател, поет, доктор по антропософска педагогика и социална психология. Бил е директор на издателство „Български писател", работил е като редактор и главен редактор в столични издания, в Министерството на културата, в КТР, бил е главен редактор на сп. „Читалище". Сега е председател на фондация „Читалище – 1870". Председател е на Съюза на българските писатели и директор на издателство „Български писател, член на Съюза на българските журналисти. Автор е на 26 поетични книги, сред които: „А върху ножа – детелина", „Тиара", „А момичета светят от смях", „Делтата на другия живот", „Скали от вятър", „Еос", „Цветовете на тъгата", „Съзерцание", „Византийска мозайка", „Отрицание на отрицанието", „Разговор с мълчанието", „Ъндърграунд" и др. Негови стихове са превеждани на различни езици.*

ПРОМЪКВАНЕ ПРЕЗ ХЛАДНИНИТЕ

Прохладно е поредното удобство, от което
не можеш да излезеш, защото си обсебен.
Приятелствата чезнат и си оставаш беден,
без да спечелиш сила и смелост
за сърцето.

Пролайва песоглавец от храстите на мрака.
Невидим е, но ярост и злост в страха му раснат.
Просмукван от хронична немилост, неподвластна
на близостта, преливаш плътта си
в зодиака.

Все някога ще можеш без теб да нарисуваш
неблагодатни знаци по смъртната си кожа.
В поредната потайност ще те ръкоположат
и хладнини ще плъзнат,
но без да съществуваш.

СЕСТРИ

Върхът на копието бойно
е дом за много свободи.
Едната ти шепти – достойно
живей и злото победи!
А другата нашепва – жертвай
живота си за идеал,
щом дал си доживотна клетва,
щом клетва жертвена си дал!
И трета свобода витае
в дома край своите сестри.
Облъхната от красота е,
но няма да те прелъсти!
Ще те помоли шепа жито
да хвърлиш в мургавата пръст
и да се трудиш упорито,
да нямаш чувството за мъст.
Четвърта свобода се спусна,
ала гласът ѝ занемя,
когато копието с устни
прободе майката земя.

ВЪЗМОЖНО Е

Поледицата не успокоява.
По крехък лед ли трябва да премина
и заменя посърналата слава
с посоката, където ще загина,
но не от удар, а от скверномови
и от предателчета цверговидни,
които са обучени, готови
да лочат от злокобата по три дни
и още три дни опипом да дирят
заглъхващите трънки на позора?
Поледицата само трансформира
в неумолимост липсата на флора.
Студено е, устойчиво студен е
прибоят сив, усилващ слепотата.
Такава скръб се е събрала в мене,
че мога да разплача планината,
но тя е все така непостижима,
необяснима за суетността ни.
Поледицата и скръбта – в тях има
простор, освирепял за още рани.

ОТДАЛЕЧЕ

Колкото за далечината –
не мисля да обяснявам
как ме предаде съдбата
и как още не се предавам.
Колкото за пътта ти –
още я помня: млечна,
знойна коприна... Пратих
по горестта скоротечна
на криле всепроходими
своето покаяние.
Не вярва никой на рими
с восъчни отстояния...
Колкото за мотивите –
вече са избледнели
и стават все по-сиви те
в делничните недели.

РАПСОДИЯ В СИВО

Прегънати на две масиви.
Прегънати на три нивя.
Тук, под небетата възсиви,
отдавна всичко посивя.
Отдавна всичко е за продан.
Дойде и за душите ред.
По някакъв полуприроден
закон възлизат най-отпред
най-ненаситните гадини
с продажните си пипала.
А онзи, който покори ни,
подхранва тези начала
с трохи от своята вечеря,
очите ни запълва с кал...
Поробени сме не от вчера
и никога
не съм живял.

ГЛОРИЯ

Не мислех, че съдбата има минало,
а миналото – своя траектория.
Тя можеше да се нарича Глория,
ако не беше със сърце изстинало.
Това, че се намираше не в моргата,
не в гнилото леговище на сомове
и не в смрадта на публичните домове,
донякъде оневинява строгата
илюзия... От нея се отдръпваха
зяпачи, санитари и полиция.
За лудата са нужни белезници,
проклинаха неумолими влъхви...
Не е потребен въздух за душата ѝ,
която още бродеше из тялото.
От всички светлини остана бялото
усещане за допира с разпятие...
Непреводимо бе за сетивата ми
докосването на скръбта и вярата.
Преди да погребете полудялата,
разсейте програмираните атоми!
Те вече завладяват като пясъци
протяжността на нейната
галактика.
Смъртта – най-унизителната
практика,
притиска ни на тласъци,
на тласъци...

ВЕРДЮН

След битката какво се случи?
До труповете –
патрондаши...
Скърби урокът
ненаучен
и няма вече
наши-ваши.

До труповете –
мародери
изтръгват: кървав златен пръстен,
часовник с ланец...
Табакери
просветват в мрака
обезкръстен.

Уж равнина,
а няма равна
на нея по съдба жестока.
Армейски кон
с походка плавна
залутал се е
без посока.

А оцелелите приличат
на сенки –
фон
за сън безцветен...
Момиче
дрехата си свлича,
отдавайки се
на мъжете.

БЕЛГРАДСКА ЕСЕН

На Радомир Андрич

Тук,
в най-белия град на планетата,
където Сава прегръща Дунав
и Дунав поглъща Сава,
в най-бялата столица на света
през есента многоцветна
поетите заседават.
Дошли от различни държави
и всеки –
с надеждите свои,
поетите сякаш забравят
за грижите, за неволите.
С усмивка полагат цвете
в нозете на Иво Андрич,
а той с поглед благ им свети
дори подир близкия здрач.
Речният кораб равномерно носи
поетите – те рецитират
и само вълни сивокоси
се раждат и се разбиват
в Кале Мегдан, който безмълвно
слуша думи сакрални.
Тук,
в най-белия град, се сбъдна
мечтата
поетите да са заедно.

МИЛАНО

От гарата и сградата на Оливети
до катедралата
вървях пеша.
На входа пуснах няколко монети
и влязох в храма
да се утеша.
Там органът,
подобно строг родител,
не спираше
мажорно да звучи.
Жена, излязла сякаш от мечтите,
не сваляше от купола
очи.
Видях от купола
как милост руква
и херувим възторжен как влетя...
Щом е любов –
да бъде с главна буква,
раздяла щом е –
кратка да е тя!

ДОБРАТА ВЕСТ

Добрата вест
като дошла
да си почине, се отбила
върху невидима могила
в прозирната полумъгла.
Вестта отвела своя кон
да попасе, да се напие
с роса, тъй както пием ние
от зноя, зърнем ли заслон.
Но се намерили крадци,
които коня ѝ отвлекли.
Сама стояла – ден ли, век ли –
ще питам своите предци.
А те мълчат като пръстта
(могилата им е завивка),
застинали в полуусмивка,
посрещайки без плът вестта.
Отишла си добрата вест
и – да я зърнем неуспели –
ще търсим в гнилите недели
плът за живота си злочест.

ПУРПУР

На изгревите пурпура видях и
жаравата на залеза видях.
Отпърво крачките ми бяха плахи,
а паднеше ли нощ,
ме беше страх.
Ала страхът нарасна до омраза.
Омразата
не ме освирепи.
След режещия пясък на елмаза
упойваше ме мирис от липи.
При липсата на бог
бях богоравен,
но липсата на вяра ме преви
и мъкнех се като клошар,
удавен
в илюзията да се появи
отнякъде поне една искрица,
която верността
ще удължи.
Човекът е негаснеща частица.
Той тази чест
на себе си дължи.
Дори да го горят
или да гние
в безчувствената глина вкоренен,
надява се,
че ще го помним ние –
втораченитe
в пурпурния ден.

Показалец
на статиите и материалите, публикувани в списанието през 2018 година

Теория

Революции, трансформации, цивилизации: пролегомени към преориентацията на парадигмата	**Йохан Арнасон**	1/2	7
Съветската революция 1905–1945: тезиси към първото столетие	**Георгий Дерлугян**	1/2	35
Българските капитализми – III част	**Васил Проданов**	1/2	51
Високата цена на отказа от класова борба	**Янис Варуфакис**	3/4	9
1917 година – век по-късно, или защо трябва да ни интересува руската революция	**Марк Еделе**	3/4	12
Непреодолимите противоречия на либерализма	**Имануел Уолърстейн**	11/12	7
***			
Световната левица след 2011 година		11/12	21
***			
Бунтове тук, там и навсякъде		11/12	24
Размисли относно отъждествяването на сталинизма с хитлеризма	**Франсоа-Ксавие Кокен**	11/12	27

200 години от рождението на Карл Маркс
Тема с продължение

Карл Маркс – вчера, днес и утре	**Нако Стефанов**	3/4	23
Капитализмът между Карл Маркс и Мартин Хайдегер	**Николай Велев**	3/4	49
Из словото му пред тържественото събрание в Пекин, посветено на 200-годишнината на Карл Маркс	**Си Дзинпин**	5/6	7
Маркс предвиди съвременната криза и посочи как да бъде преодоляна	**Янис Варуфакис**	5/6	11
Време е за нормално отношение към Маркс	**Райън Купър**	5/6	22
Завръщането на Маркс	**Васил Проданов**	5/6	27
Карл Маркс за правото и за правата	**Янаки Стоилов**	5/6	42
Карл Маркс и неизпълнената мисия на пролетариата	**Владимир Трифонов**	5/6	53
Маркс, пролетариатът и бъдещият свят (Мисли за актуалното минало)	**Любен Петров**	5/6	68

Показалец
на статиите и материалите, публикувани в списанието през 2018 година

Десет идеи на Маркс, които са определящи за XXI век	**Серхио А. Гомес**	7/8	7
Българският социализъм в европейския контекст – от миналото към бъдещето	**Боян Балев**	7/8	13
Грешна и лъжовна ли е политическата икономия?	**Пеню Михайлов**	9/10	7
Днешният капитализъм трябва да умре (Обръщение на учени към ООН)	**Стивън Джонсън**	9/10	25
Да прочетем отново			
Предговор към българския превод на „Към критиката на политическата икономия" от Карл Маркс	**Димитър Благоев**	5/6	77
Маркс и личността в изкуството	**Александър Лилов**	5/6	81

Международна политика

Характерни конвергентни процеси в САЩ. Новият път на Рузвелт	**Мария Пиргова**	1/2	71
Еднополюсен свят, многополюсен свят или ядрена война?	**Владимир Трифонов**	1/2	95
Португалия и Великобритания – лявата алтернатива в действие	**Ана Пиринска**	1/2	121
„Един пояс, един път" Част I: Китайско-пакистански икономически коридор	**Лъчезар Радев**	3/4	83
Ненаучените уроци от Сталинградската битка	**Владимир Трифонов**	3/4	101
Ще успее ли днес Турция под сянката на неоосманизма?	**Зорница Илиева**	3/4	111
„Svenskhet" и Европейският съюз	**Веселена Делийска**	3/4	121
„Един пояс, един път" Част II: Икономически коридор Бангладеш – Китай – Индия – Мианмар (БКИМ)	**Лъчезар Радев**	5/6	89
Реквием за Плана „Маршал"	**Славчо Кънчев**	5/6	105
Турбулентен свят, сдържана Русия	**Владимир Трифонов**	7/8	36
Новото социалистическо правителство в Испания	**Иван Динков-младши**	7/8	59
Руският завой на Изток и предизвикателствата пред евразийската интеграция	**Владимир Трифонов**	9/10	45
Балканите – болното сърце на европейския организъм (Различен поглед за срещата „ЕС – Западни Балкани", 2018)	**Любен Петров**	9/10	63

Показалец
на статиите и материалите, публикувани в списанието през 2018 година

Керченският инцидент в борбата за бъдещия световен ред	**Владимир Трифонов**	11/12	49
„Един пояс, един път" Част III: Икономически коридор Китай – Монголия – Русия	**Лъчезар Радев**	11/12	65
Изборите в САЩ: химери и реалност	**Славчо Кънчев**	11/12	83

Европейска левица

„За демокрация, социална справедливост, срещу бедността, неравенството и дискриминацията"	**Джеръми Корбин**	9/10	29
Бъдещето на новото ляво	**Янис Варуфакис**	11/12	107
Андреа Налес и новата надежда за ГСДП	**Боян Балев**	11/12	111

Общество

Йерархии, траектории, интереси	**Васил Сгурев**	1/2	127

История

Траките	**Валерия Фол**	1/2	133
85 години от рождението на проф. Александър Фол		3/4	134
Елит и поведение в Елада	**Александър Фол**	3/4	139
140 години от рождението на Ана Маймункова		7/8	70
Ана и вълците	**Димитър Генчев**	7/8	71
Социализъм по шведски	**Мария Пиргова**	9/10	115
Мюнхенското съглашение от 1938 г.	**Борис Боев**	9/10	127

Светът в преломната 1968

Хроника на Пражката пролет	**Олег Назаров Дмитрий Пирин**	7/8	81
Париж щурмува небето Майските събития във Франция през 1968 г. (50 години по-късно)	**Павел Писарев**	7/8	95
Чехословакия – 1968 година	**Минчо Минчев**	7/8	101

Икономика

Необходима е алтернативна политика	**Иван Ангелов**	3/4	61
Черно море – източник на въоръжени конфликти или извор на синергия в зората на третото хилядолетие	**Илия Пеев**	3/4	67

Показалец
на статиите и материалите, публикувани в списанието през 2018 година

Проблеми на валутните ни баланси през втората половина на 80-те години на XX век	**Васил Г. Коларов**	5/6	117
„Тръмпономиката" (I част) (Икономическата политика на президента Тръмп)	**Нако Стефанов**	9/10	79
„Тръмпономиката" (II част) (Икономическата политика на президента Тръмп)	**Нако Стефанов**	11/12	123
Политикономия			
Технологически революции и политикономия (I част)	**Христо Проданов**	7/8	117
Технологически революции и политикономия (II част)	**Христо Проданов**	9/10	101
Образование			
Четири фрагмента за съвременното българско образование (I част)	**Ваня Добрева**	9/10	139
Четири фрагмента за съвременното българско образование (II част)	**Ваня Добрева**	11/12	134
Култура			
„Дръж ми шапката, мила", или за неограничените възможности на поетичното слово (Бележки върху новата книга на поета Валери Станков)	**Юлиян Атанасов**	1/2	139
Стихотворения	**Валери Станков**	1/2	143
Стихове	**Велин Георгиев**	3/4	144
Ренато Гутузо Художникът на революцията	**Нели Дечева**	5/6	137
Константин Величков и Иван Вазов	**Петър Велчев**	5/6	139
Светлин Русев (1933–2018)		7/8	134
Биография на един световен успех Неизбежни редове за Светлин Русев	**Нели Дечева**	7/8	135
	Драгомир Шопов на 80 години	7/8	146
Стихове	**Драгомир Шопов**	7/8	147
Разкази	**Милан Колев**	11/12	141

Показалец
на статиите и материалите, публикувани в списанието през 2018 година

Нови книги

Безнадеждна е само смъртта… (За „Роман за един пияница" от Хаим Оливер)	**Георги Н. Николов**	3/4	150
Значим научен принос в общата теория на правото	**Мирослав Попов**	7/8	151
Писането е мисия	**Елена Алекова**	9/10	149
Трънливият път към сърцата и умовете на хората	**Димитър Христов**	11/12	150
Стихотворения	**Стоянка Балева**	11/12	152

In memoriam

Тончо Русев	5/6	160
Пет години от смъртта на Александър Лилов	7/8	154
Пет години без Николай Петев	9/10	153

Показалец

Показалец на статиите и материалите, публикувани в списанието през 2017 година	1/2	149

Огюст Роден

TABLE OF CONTENTS

ПОНЕДЕЛНИК

(**„MONDAY"** – *A JOURNAL FOR THEORY, POLITICS AND CULTURE*)

THOUGHTS AND APHORISMS 5

THEORY

Vassil Prodanov Systemic Crisis of the Neoliberal Capitalism 9

Richard Wolfe Capitalism Is not a „Market System" 19

Svetla Toshkova „Another World Is Possible" (Conceptions for the Future of Capitalism) 23

Ivka Tzakova Marxist Explanations about the Advance of the Contemporary Oligarchy 35

Alexander A. Birjukov Prekariat Or the Return of the Proletariat? (Thoughts on Guy Standing's Book „The Precariat – The New Dangerous Class") 49

INTERNATIONAL POLITICS

Dilyan Nachev Thoughts on The Yellow Vests Movement 57

Plamen Milev The Political Situation in France 62

Boyan Balev The European Socialist Visions before May 2019 68

Vladimir Trifonov The USA – Russia: the Neuclear Horror Returns 95

SOCIETY

Dimiter Ninov Pensioners Main Demands and the Possibilities for Their Funding 117

TABLE OF CONTENTS

HISTORY

Boris Boev Bulgarian „Manipulated Democracy“ (1937–1939) in Vassil Mitakov's Diary 131

CULTURE

Nikola Indjov Don't Oppose Literaturizing 137

Boyan Angelov Verses 144

FOREFINGER

Forefinger to the Articles and Materials, Published in the Magazine in 2018 149

SOMMAIRE

ПОНЕДЕЛНИК

(**„LE LUNDI"** – *MAGAZINE DE THÉORIE, DE POLITIQUE ET DE CULTURE*)

PENSÉES ET APHORISMES 5

THÉORIE

Vassil Prodanov — La crise systématique du capitalisme néolibéral 9

Richard Wolff — Le capitalisme n'est pas „un système de marché" 19

Svetla Tochkova — „Un autre monde est possible" (Conceptions sur l'avenir du capitalisme) 23

Ivka Tsakova — Explications marxistes sur l'essor de l'oligarchie actuelle 35

Alexander A. Biryukov — Précariat ou le retour du prolétariat ? (Réflexions sur le livre de Guy Standing „Précariat – la nouvelle classe dangereuse") 49

POLITIQUE INTERNATIONALE

Dilian Natchev — Réflexions sur le mouvement des „gilets jaunes" 57

Plamen Milev — La situation politique en France 62

Boyan Balev — Les visions socialistes européennes avant mai 2019 68

Vladimir Trifonov — USA – Russie: le cauchemar nucléaire est de retour 95

SOCIÉTÉ

Dimitar Ninov — Les revendications fondamentales des retraités et les possibilités pour leur financement 117

Sommaire

Histoire

Boris Boev „La démocratie dirigée“ bulgare (1937–1939) dans le cahier de Vassil Mitakov 131

Culture

Nikola Indjov Ne faites rien contre la littérature 137

Boyan Anguelov Poèmes 144

Index

Index des articles et des matériaux publiés dans la revue durant 2018 149

Содержание

ПОНЕДЕЛНИК

(**„ПОНЕДЕЛЬНИК"** – *ЖУРНАЛ ТЕОРИИ, ПОЛИТИКИ И КУЛЬТУРЫ*)

Мысли и афоризмы 5

Теория

Васил Проданов Системный кризис неолиберального капитализма 9

Ричард Вольф Капитализм – это не „рыночная система" 19

Светла Тошкова „Другой мир возможен " (Концепции о будущем капитализма) 23

Ивка Цакова Марксисткие объяснения о восхождении современной олигархии 35

Александр А. Бирюков Прекариат или возвращение пролетариата? (О книге Гай Стэндинга „Прекариат: новый опасный класс ") 49

Международная политика

Дилян Начев Размышления о движении „желтых жилетов " 57

Пламен Милев Политическая обстановка во Франции 62

Боян Балев Европейские социалистические визии до мая 2019 68

Владимир Трифонов США – Россия: ядерный кошмар возвращается 95

Общество

Димитр Нинов Основные требования пенсионеров и возможности их финансирования 117

Содержание

История

Борис Боев Болгарская „демократия под контролем“ (1937–1939) в дневнике Васила Митакова 131

Культура

Никола Инджов Непротиволитературствувателствувайте 137

Боян Ангелов Стихи 144

Указатель

Указатель статей и материалов, опубликованных в журнале в 2018 году 149